

8

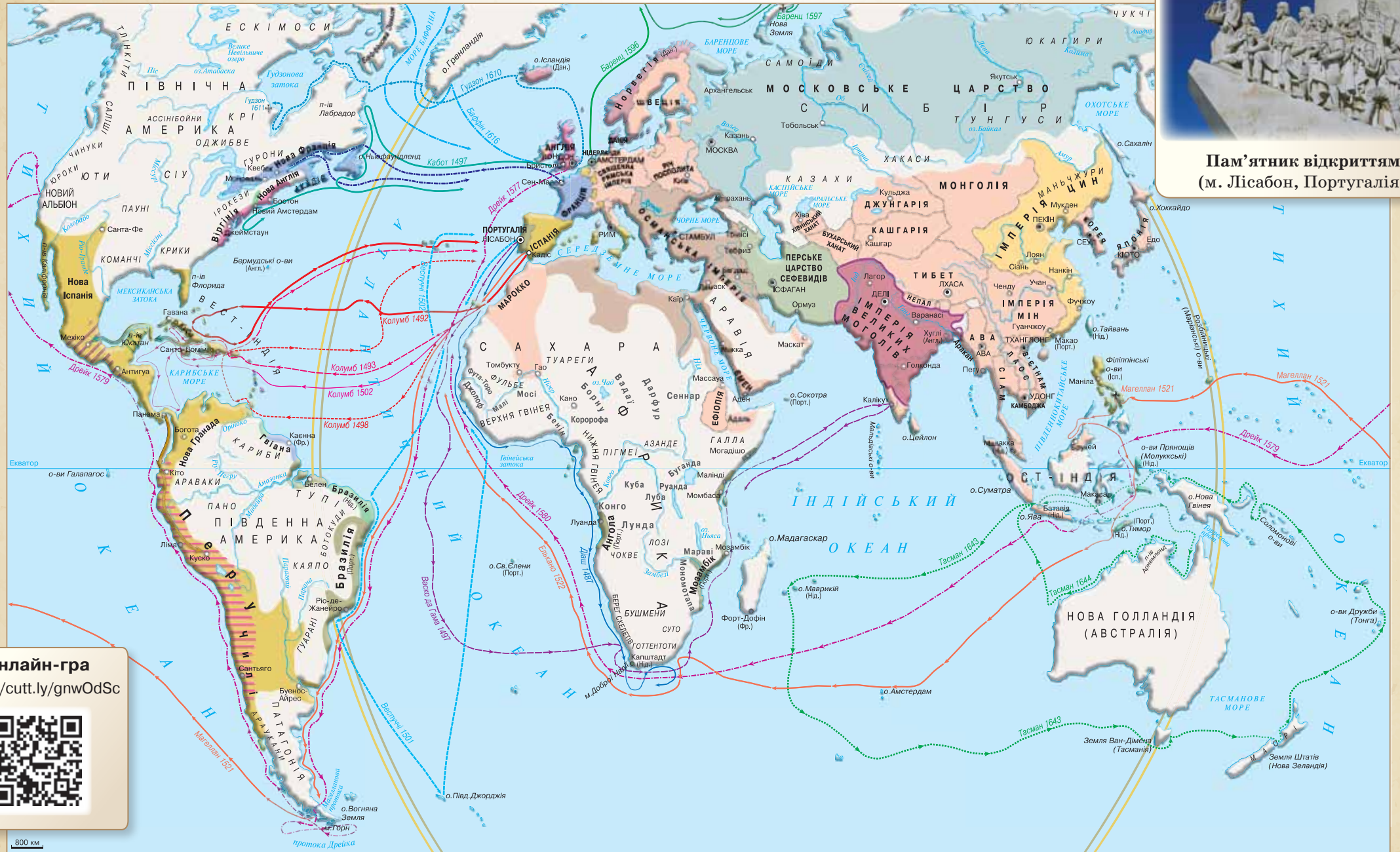

Всесвітня історія

Великі географічні відкриття

Пам'ятник відкриттям
(м. Лісабон, Португалія)

Онлайн-гра
<https://cutt.ly/gnwOdSc>

800 км

Індіанські держави напередодні відкриття Нового Світу імперія ацтеків імперія інків держави майя ПОДОРОЖІ ТА ВІДКРИТТЯ КІНЦЯ XV — СЕРЕДИНИ XVII СТ. Бартоломеу Діаш відкриває південний шлях до Індійського океану (1486–1488 рр.)	У пошуках західного шляху до Індії Христофор Колумб відкриває Америку: перша подорож (1492–1493 рр.) друга подорож (1493–1496 рр.) третя подорож (1498–1500 рр.) четверта подорож (1502–1504 рр.) Джон Кабот, пошуки північно-західного шляху до Індії (1497, 1498 рр.) Васко да Гама відкриває морський шлях до Індії (1497–1499 рр.) Америго Веспуччі, дослідження берегів Південної Америки (1501–1502 рр.)	Фернан Магеллан і Хуан Себастьян Елькано, перша навколосвітня подорож (1519–1522 рр.) Експедиція Ернана Кортеса, завоювання імперії ацтеків (1519–1521 рр.) Експедиція Франсиско Пісарро, завоювання імперії інків (1530–1534 рр.) Жак Картьє, початок колонізації Канади (1534, 1535–1536, 1541–1542 рр.) Френсіс Дрейк, друга навколосвітня подорож (1577–1580 рр.) Віллем Баренц, пошуки північно-східного шляху до Індії (1596–1597 рр.)	Пошуки північно-західного шляху до Індії: Генрі Гудзон (1610–1611 рр.) Вільям Бафін (1616 р.) Абель Тасман, пошуки «Південного материка» (1642–1643, 1644 рр.) Місця загибелі мандрівників Лінії розподілу світу між Іспанією та Португалією за угодами в Тордесільясі (1494 р.) і Сарагосі (1529 р.) Кордони держав у 1648 р. Кордони імперії Великих Моголів у 1707 р.	Колоніальні держави та їхні володіння станом на середину XVII ст. Іспанія Португалія Англія Нідерланди Франція Данія

Всесвітня історія

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 94(100)*кл8(075.3)
В85

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 22.02.2021 № 243)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Авторський колектив

Ігор Щупак, кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні», Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро)

Олена Бурлака, учитель історії, заступник директора з НВР Городищенського економічного ліцею Городищенської міської ради Черкаської області, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2016» у номінації «Історія», Заслужений учитель України (Черкаська область)

Наталія Власова, учитель-методист, призер Всеукраїнського етапу конкурсу «Учитель року – 2016» у номінації «Історія» (м. Дніпро)

Ірина Піскарьова, учитель-методист, керівник освітніх програм Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро)

Дмитро Секиринський, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, учитель історії Запорізького багатoproфільного ліцею «Перспектива» (м. Запоріжжя)

Олександр Худобець, учитель-методист, учитель історії Українського гуманітарного ліцею КНУ ім. Тараса Шевченка, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2005» у номінації «Історія», Заслужений учитель України (м. Київ): *методичний супровід; розробка схем «Внутрішня політика Івана IV Грозного», «Організація влади у США».*

Адреса інтернет-ресурсу
до підручника:

<https://cutt.ly/Pb8mLof>

Щупак І. Я. та ін.

В85 Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський. — Київ : УОБЦ «Оріон», 2021. — 192 с. : іл.

ISBN 978-966-991-120-9.

УДК 94(100)*кл8(075.3)

© І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова,
І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський, 2021
© УОБЦ «Оріон», 2021

ISBN 978-966-991-120-9

Шановні восьмикласниці й восьмикласники!

Наш підручник продовжує розповідь про історію різних країн світу, яка має тісний зв'язок з історією українських земель. Ви дізнаєтесь про мандри відважних мореплавців і відкриття Нового світу, про зміни у світогляді людей і неймовірне піднесення культури за доби Відродження. На сторінках підручника перед вами оживуть образи відважних мушкетерів і кардинала Рішельє, рішучого Мартіна Лютера й геніального Леонардо да Вінчі, могутнього Сулеймана I Пишного і звичайних людей різних країн.

Ці картини історії Раннього Нового часу мають *велике значення для сьогодення*, бо саме тоді зароджувалися основи нинішньої системи господарства й сучасної мови, мистецтва й культури, нової європейської науки й ідей гуманізму.

Навчальний матеріал підручника поділений на розділи й параграфи, у кожному з яких для зручності виділені окремі пункти.

Зорієнтуватися в підручнику допоможуть **рубрики**:

Варто запам'ятати!

Свідчать документи

Цоміркуймо!

Діємо: практичні завдання

Історичні подробиці

Думки істориків

Український Всесвіт

Дати для запам'ятовування, які допоможуть вам орієнтуватися в подіях, виділені червоним кольором. Вони повторюються після параграфів, а також у хронологічній таблиці наприкінці підручника.

Варто уважно переглядати **ілюстрації** підручника, які допомагають краще уявити історичні події і їхніх героїв.

Розповідь про минуле доповнюють **карти**, які є в цьому підручнику. Для виконання деяких завдань вам знадобляться навчальні атласи з історії.

Систематизувати здобуті знання з історії вам допоможуть запитання і завдання після кожного параграфа, практичні роботи й уроки узагальнення наприкінці кожного розділу. Система QR-кодів дасть змогу систематизувати знання за допомогою цікавих онлайн-вправ, форм опитування.

Отже, пропонуємо вам поринути у світ Нової історії. Це не тільки важливо для розуміння сьогодення, а й неймовірно цікаво.

Бажаємо вам успіхів!

ЗМІСТ

§ 1. Вступ. Ранній Новий час в історії людства	6
--	---

Розділ 1. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ І СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН

§ 2. Великі географічні відкриття європейців у XV–XVI ст.	12
§ 3. Завоювання і освоєння Нового світу європейцями	19
§ 4. Зародження капіталістичних відносин. Повсякденне життя Західної Європи	25
§ 5. <i>Практична робота.</i> Великі географічні відкриття: вплив європейської цивілізації на світ	31

Розділ 2. ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

§ 6. Реформація і її поширення в країнах Західної Європи	33
§ 7. Контрреформація в Європі. Релігійні війни в Німеччині та Франції.	40
§ 8–9. Гуманізм. Високе Відродження. Зародження нової європейської науки	45
§ 10. <i>Практична робота.</i> Гуманістичні ідеї доби Відродження . . .	56
§ 11. <i>Узагальнення з розділів 1–2</i> «Великі географічні відкриття і становлення капіталістичних відносин», «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі»	58

Розділ 3. ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В XVI–XVII ст.

§ 12. Становлення абсолютної монархії у Франції	60
§ 13. Володіння Габсбургів в Іспанії. Національно-визвольна війна в Нідерландах	67
§ 14. Англія в XVI ст.	74
§ 15. Англійська революція	80
§ 16. Річ Посполита: «шляхетська демократія»	86
§ 17. Тридцятилітня війна	94
§ 18. <i>Практична робота.</i> Західноєвропейські держави за Ранньомодерної доби	101
§ 19. <i>Узагальнення з розділу 3</i> «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.»	103

Розділ 4. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. КРАЇНИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ в XVI — першій половині XVIII ст.

§ 20. Османська імперія	105
§ 21. Кримське ханство	115
§ 22. Московське царство. Правління династії Романових.	123
§ 23. Річ Посполита в другій половині XVII–XVIII ст.	129
§ 24. <i>Практична робота.</i> Східна Європа й Османська імперія в XVI — першій половині XVIII ст.	136
§ 25. <i>Узагальнення з розділу 4</i> «Османська імперія. Країни Східної Європи в XVI — першій половині XVIII ст.» .	138

Розділ 5. ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА

§ 26. Початок індустріальної (промислової) революції.	140
§ 27. Просвітництво.	146
§ 28. Володіння австрійських Габсбургів. Королівство Пруссія. . .	154
§ 29. Російська імперія	160
§ 30. Міжнародні відносини	166
§ 31. Колонії Великої Британії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США	173
§ 32. <i>Практична робота.</i> Європейські держави та США в епоху Просвітництва	180

Розділ 6. СХІДНИЙ СВІТ у XVI–XVIII ст. (оглядово)

§ 33. Держава Великих Моголів в Індії. Перське царство.	181
§ 34. <i>Практична робота.</i> Китай і Японія в XVI–XVIII ст.	186
§ 35. <i>Узагальнення з розділів 5–6</i> «Епоха Просвітництва», «Східний світ у XVI–XVIII ст.» . <i>Узагальнення з курсу</i>	190

Дати, що допоможуть
орієнтуватися в подіях
<https://cutt.ly/nv3KNr7>

Словник термінів
і понять
<https://cutt.ly/Jnw4wdL>

Рекомендована
література
<https://cutt.ly/Cv3K2rk>

Вступ. Ранній Новий час в історії людства

Пригадайте, які періоди історії людства ви вивчали раніше. Кого з видатних діячів попередніх епох ви пам'ятаєте?

1. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СПАДЩИНА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ІСТОРІЇ СВІТУ Й УКРАЇНИ

Історію Середньовіччя (від середини V до кінця XV ст.) ви вивчали в 7 класі. Середньовіччя було добою романтизованого рицарства, хрестових походів і панування релігійного світогляду. У цей період основою для життя людини була земля, за володіння якою розгорталися феодальні війни.

Діємо: практичні завдання

1. Пригадайте, коли з'явилася характеристика Середньовіччя як «темних віків». Чим була зумовлена така оцінка цієї доби? Які факти з історії Середньовіччя дають змогу спростувати цю думку? Для виконання завдання скористайтеся історичним колажем.

2. Визначте, які досягнення доби Середньовіччя ілюструє колаж; які ілюстрації «нагадують» нам історію українських земель доби Середньовіччя.

Саме від доби Середньовіччя до нас дійшли важливі **традиції політичного, господарського, культурного життя і повсякдення**.

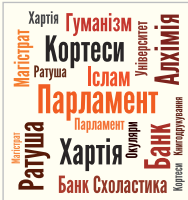
На теренах середньовічних просторів постали сильні *держави*, великі *міста*, які й сьогодні приваблюють туристів перлинами середньовічної культури. Унаслідок гострих суспільних дискусій ствердилися *основи сучасної демократії*. Саме в європейських містах постала *ідеологія гуманізму*, що утверджувала повагу до людини і її гідності.

На Сході постала нова світова релігія — *іслам*. Неповторну культуру й самобутні суспільні традиції творили народи Персії, Індії, Китаю і Японії.

Онлайн-гра
«Пам'ятки
Середньовіччя
в сучасному світі»
<https://cutt.ly/qoSDgyv>

Діємо: практичні завдання

1. Поясніть, яку роль у житті суспільства відігравали запропоновані в історичній хмаринці «винаходи» доби Середньовіччя.

2. Якими із цих «винаходів» ми користуємося і сьогодні?

<https://cutt.ly/1v3Jjzr>

Опрацюйте інформацію рубрики «Історія Русі-України як складова середньовічної історії» та виконайте завдання.

2. НОВИЙ ЧАС. ПЕРІОДИЗАЦІЯ МОДЕРНОЇ ДОБИ

Протягом XIV–XV ст. в середовищі середньовічного суспільства почали з'являтися ознаки нового етапу розвитку людства. А вже наприкінці XV ст. мислителі Відродження констатували початок **Нового часу** — доби прогресу у всіх сферах життя європейського суспільства.

Варто запам'ятати!

Новий час (або Модерна доба) — період в історії людства (**кінець XV — початок XX ст.**), протягом якого відбувся перехід від аграрно-ремісничої цивілізації до індустріального суспільства; період становлення сучасної європейської цивілізації.

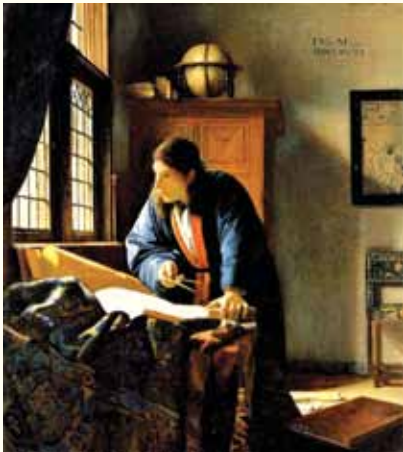
В історії Нового часу виокремлюють два періоди: **Ранній Новий час** (**Ранньомодерна доба**) та власне **Новий час** (**Модерна доба**).

Ранній Новий час (Ранньомодерна доба)	Новий час (Модерна доба)
<p>Кінець XV ст. — середина XVIII ст.</p> <p>Перехід</p> <ul style="list-style-type: none"> • від доби Середньовіччя до нових часів; • до передіндустріальної цивілізації 	<p>Кінець XVIII ст. — початок XX ст.</p> <p>Формування</p> <ul style="list-style-type: none"> • індустріального суспільства; • засад демократичної системи суспільних відносин

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини й поясніть, чи можуть вони слугувати історичним джерелом. Свою думку обґрунтуйте. На основі картин схарактеризуйте образ людини Ранньомодерної доби.

Географ (картина художника Яна Вермера, 1668–1669 рр.)

Міняйло і його дружина (картина художника Квентіна Массейса, 1510–1515 рр.)

Розкриваючи зміст Модерної доби, ми звертаємо увагу на якісні зміни в житті саме європейського суспільства. Це зумовлено тим, що за Нового часу цивілізаційні центри пішли власними шляхами розвитку: Західна Європа — **шляхом модернізації** усіх сфер суспільного життя, а більшість неєвропейських країн ішла власним **традиційним шляхом** розвитку аграрно-ремісничого суспільства. Тому суспільства неєвропейських країн учені часто називають **традиційними**.

Поміркуймо!

Поміркуйте, як складатимуться відносини між західною модерною цивілізацією і традиційними східними цивілізаціями. Вплив якої цивілізації буде сильнішим у світі за доби Нового часу? Чому?

3. РАНЬНОМОДЕРНА ДОБА В ІСТОРІЇ ЄВРОПИ Й УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з наступним фрагментом параграфа, заповніть у зошиті схему «Характерні риси Ранньомодерної доби» в Європі й Україні.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ РАНЬНОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Європа

Україна

Які ж зміни відбувалися у світі за доби Раннього Нового часу? Чим жило в цей час населення українських земель?

Починаючи з кінця XV ст. **внаслідок Великих географічних відкриттів *світ людини значно розширився***. **Європейська цивілізація поширила свій вплив** на так званий Новий світ — Америку й Австралію, а також на менш доступні раніше азійські землі.

Розширення контактів, доступ до нових земель і ресурсів сприяли **розвиткові ремесел і торгівлі**. Перші ролі в суспільстві відігравали **підприємливі люди з капіталом**, який витрачали не на розкіш і розваги, а на розвиток власної справи — мануфактур, крамниць, банківської справи.

Поряд з фізичною працею в суспільстві зростала потреба в людях розумової праці.

З розвитком науки й техніки, розширенням знань про навколишній світ поступово **втрачала свої позиції в суспільстві католицька церква**. В Європі поширювався рух за реформування церкви. Його результатом було виникнення нової течії у християнстві — **протестантизму**.

Важливі зміни відбувалися і в політичному устрої: на європейських теренах **постали централізовані держави з абсолютною владою монархів**.

Поступово зростало усвідомлення належності до певної національної спільноти на відміну від середньовічного поділу суспільства на стани — **розпочався процес формування сучасних європейських націй**.

Водночас визрівало переконання, що справжнім завданням держави є служіння громадянам. Ці ідеї спричинили початок боротьби за встановлення **громадянського суспільства**.

За Ранньомодерної доби особливим шляхом розвивалися **українські землі**, які перебували на межі між західноєвропейським і східним світами.

Протягом усього періоду Раннього Нового часу за панування на українських теренах боролися три великі сили: Королівство Польське (згодом — Річ Посполита), Велике князівство Московське (згодом — Московське царство, Російська імперія) та Османська імперія.

Захисником інтересів українського народу було **козацтво**. Саме йому історією було визначено роль продовжувача державотворчих традицій. У результаті Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст. в Україні постала **унікальна козацька держава — Військо Запорозьке**.

Водночас Ранньомодерна доба принесла в Україну передові європейські ідеї. Завдяки культурним зв'язкам з Європою в українських землях поширилось **книгодрукування**.

Наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. були створені **навчальні заклади європейського зразка**: Острозька академія і Києво-Могилянський колегіум.

На хвилі боротьби між посиленням впливу католицизму та збереженням православ'я постала **Українська греко-католицька церква**, яка згодом перетворилася на духовного лідера у боротьбі за українське національне відродження.

У XVIII ст. з Європи в Україну прийшли ідеї Просвітництва та мистецький стиль бароко. До сьогодні окрасами українських міст є архітектурні пам'ятки, збудовані у стилі **українського бароко**.

Установлення наприкінці XVIII ст. над українськими землями влади Російської та Австрійської імперій висунуло перед українцями важливе завдання на наступний період — відстояти право на національну окремішність і виграти боротьбу за незалежну державу.

Георгіївський собор Видубицького монастиря — пам'ятка українського бароко. Збудований коштом стародубського полковника Михайла Миклашевського протягом 1696–1701 рр.

Цоміркуймо!

Відомий американський і український історик Сергій Плохій запропонував образ України як «Брами Європи». На перетині західної і східної цивілізації перебувала Україна й за Ранньомодерної доби.

Книжка Сергія Плохія
«Брама Європи»

Які особливості та події Ранньомодерної доби в Україні, описані в тексті параграфа, підтверджують думку історика?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Розташуйте в хронологічній послідовності історичні періоди. Назвіть хронологічні межі кожного з них.

2. Розгадайте анаграми й утворіть логічні пари.

1 РОАБОК

А Захисники інтересів українського суспільства

2 ЦОТЗОКВА

Б Одна з течій християнства

3 ТПЗТЕИСРТМОНА

В Спільнота людей, що формувалася за Ранньомодерної доби

4 ЦНЯІА

Г Держава з необмеженою владою монарха

Д Мистецький стиль

3. Виконайте тренувальну онлайн-вправу: <https://cutt.ly/tkJraXZ>

Обговорюємо в групі

1. Поясніть, як змінилося життя людства західної і східної цивілізацій протягом Ранньомодерної доби. Чим це було зумовлено?
2. На основі укладеної схеми (с. 9) назвіть спільні й відмінні риси в розвитку Європи й українських земель за Раннього Нового часу.

Мислю творчо

1. Уявіть себе мислителем/мислителькою епохи Відродження і напишіть есе «Чому наступний після Середньовіччя період історії називають Новим часом».
2. Скористайтеся додатковими джерелами інформації і виконайте ілюстрований творчий проект «Цивілізаційна спадщина Ранньомодерної доби в сучасному світі», «Історія Раннього Нового часу в кінематографі/комп'ютерних іграх» (на вибір).

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

Кінець XV ст. — Період Нового часу в історії людства
початок XX ст.

Кінець XV — друга Ранньомодерна доба (Ранній Новий час)
половина XVIII ст.

Розділ 1

Великі географічні відкриття і становлення капіталістичних відносин

Великі географічні відкриття європейців у XV–XVI ст.

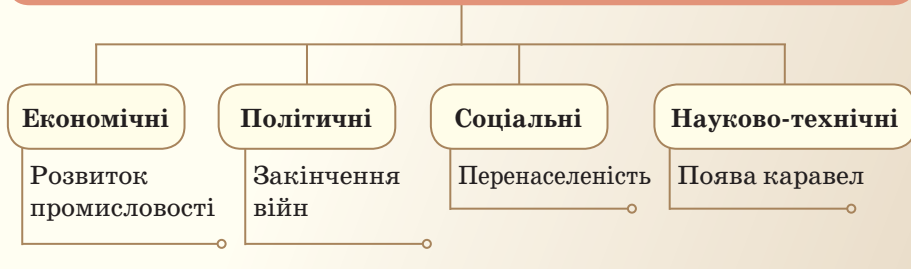
Пригадайте, якими були уявлення європейців про світ у період Середньовіччя.

1. ПЕРЕДУМОВИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Діємо: практичні завдання

Скориставшись текстом параграфа, доповніть схему.

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ: передумови

В епоху Нового часу в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах життя людини відбулися істотні зміни. Феодальна система змінилася капіталістичними відносинами, що проявилися у виробництві, зростанні товарно-грошового обміну, розширенні ринку. Розвиток промисловості сприяв *пошуку нових ринків збуту товарів*. Формування капіталістичних відносин і зростання ролі торгівлі посилювали потребу в більшій кількості золота і срібла. Європейські джерела дорогоцінних металів були виснажені, здобути їх сподівалися у східних країнах, зокрема в Індії.

Окрім золота, європейці шукали нові торговельні шляхи зі Сходом, що було зумовлено *кризою середземноморської торгівлі*. Традиційні торговельні шляхи до країн Сходу захопила Османська імперія, тому виникла потреба в пошуку нових шляхів. Водночас європейці

прагнули отримати східні товари, передусім прянощі, які допомагали довше зберігати продукти, що швидко псувалися (рибу, м'ясо).

Морські експедиції на Схід потребували чималих коштів. Їх надавали монархи зміцнених централізованих європейських держав: Іспанії, Португалії, Англії.

Завершення тривалих війн у Західній Європі спричинило **появу великої кількості вільних людей**. Так, після завершення Реконквісти в Іспанії та Португалії значна частина збіднілого дворянства втратила джерела воєнної здобичі, а тому намагалася розбагатіти за рахунок завоювань далеких земель.

Інтерес до відкриттів виявила й католицька церква, яка прагнула поширення християнства та свого впливу у світі.

Здійсненню далеких морських подорожей сприяли **відкриття в науці й техніці**. Європейці вдосконалили *портолани* (середньовічні навігаційні морські карти з детальним описом узбережжя). Розпочалося *будівництво суден нового типу — каравел* — із трьома щоглами і ярусним розташуванням вітрил.

Удосконалення зазнав важливий прилад мандрівників для визначення широти та довготи — *астролябія*. За допомогою *компаса* європейці визначали напрямок руху й місце перебування суден.

Одне з перших зображень каравели.

Двомачтова каравела-латина
(фрагмент іконостасу святої Анни
в м. Лісабон, Португалія, 1520 р.)

Історичні подробиці

У жовтні 2017 р. експедиція компанії Blue Water Recoveries, що досліджує затонулі кораблі, виявила прилад, виготовлення якого датується між 1495 і 1500 роками. Цю астролябію знайшли на кораблі «Есмеральда» із флотилії Васко да Гама, уламки якого виявили біля узбережжя Оману. Корабель затонув у 1503 р. під час шторму. За допомогою лазерного сканування вчені з Йоркського університету виявили, що на краю диска було градуювання із поділками, що відступали один від одного на п'ять градусів.

2. ПОДОРОЖІ ХРИСТОФОРА КОЛУМБА, ВАСКО ДА ГАМИ, ФЕРНАНА МАГЕЛЛАНА, ФРЕНСІСА ДРЕЙКА

Діємо: практичні завдання

Скориставшись матеріалами параграфу, заповніть таблицю.

Мореплавець	Відкриття і їхнє значення

Сучасні історики вважають, що узбережжя Америки в різні часи досягали норманські та фінікійські мореплавці. Але справжнє відкриття цього континенту належить **Христофору Колумбу**.

Історичні подробиці

Колумб народився, вірогідно, у 1451 р. в небагатій генуезькій родині. Його справжнє ім'я — Крістобаль Колон. Збереглося кілька портретів, написаних вже після його смерті. Бартоломе де Лас Касас, який бачив Колумба у 1493 р., описав його так: «Зросту був високого, вище середнього, обличчя мав довге, що викликало повагу, ніс орлиний, очі сірувато-сині, шкіру білу з червоністю, борода й вуса в молодості були рудуваті, але в праці посивіли». Колумб здобув гарну освіту в Павійському університеті, у віці 30 років був вже досвідченим мореплавцем. Колумб розробив власний маршрут морської подорожі до берегів Індії через Атлантичний океан.

Христофор Колумб
(робота художника
Рідольфо Гірландайо,
бл. 1520 р.)

Свій план походу до Індії Колумб пропонував монархам Португалії, Франції та Англії. Але правителі цих країн не бажали вкладати гроші в ризиковану подорож і воліли шукати шлях на Схід в обхід Африки.

Розгляньте портрет Христофора Колумба. Чи відповідає він опису Бартоломе де Лас Касаса? Користуючись додатковими джерелами інформації, створіть історичний портрет Христофора Колумба.

Відео «Одна історія. Христофор Колумб» (24 канал).
Тривалість 7 хв 28 с
<https://cutt.ly/Gkmiszb>

Перегляньте відео та поміркуйте, якими знаннями і якостями володів Христофор Колумб.

У 1492 р. Колумб прибув до двору правителів Іспанії Фернандо II Арагонського й Ізабель Кастильської. Вони підтримали експедицію мореплавця, але в обмін отримали право володіти всіма землями, які будуть відкриті Колумбом. Завдяки цій подорожі Фернандо та Ізабель прагнули поповнити збіднілу іспанську скарбницю.

З серпня 1492 р. з порту Палос під командуванням Колумба у відкритий океан вирушила флотилія з трьох кораблів — «Санта-Марія», «Пінта» та «Нінья». Мандрівники перетнули Атлантичний океан і відкрили один із Багамських островів — Сан-Сальвадор, а також острови Кубу та Гаїті. Саме день відкриття острова Сан-Сальвадор — **12 жовтня 1492 р.** — вважають **Днем відкриття Америки**.

Золота Колумб там не знайшов, а відкриті землі зовсім не нагадували казкову Індію. Мореплавець помилився у своїх розрахунках. Проте він, тріумфально повернувшись до Іспанії, почав збирати нову експедицію.

Колумб був проголошений *віцекоролем* нових земель. Він здійснив ще три подорожі, у результаті яких були відкриті острови Ямайка, Пуерто-Ріко, Тринідад. До кінця життя Колумб вірив, що дістався берегів Індії, так і не усвідомивши, що його подорож змінила світову історію.

Кораблі
«Санта-Марія»,
«Нінья» і «Пінта».
Колумб оголошує
відкриття землі
власністю іспанського
короля
(ілюстрація 1893 р.)

Поміркуйте, як будуть розвиватися в майбутньому події, зображені на картині. Складіть розповідь-передбачення «Європейці в Новому світі».

Відкриття Х. Колумба посилює протистояння між Іспанією і Португалією за право володіти новими землями. Щоб врегулювати суперечку, у конфлікт втрутився Папа Римський Олександр VI, який ініціював підписання мирної угоди. **7 червня 1494 р.** в м. Тордесільясі (Іспанія) було укладено **Тордесільяський договір**, за яким усі відкриті землі та води на захід від 30-градусного меридіана переходили

у володіння Іспанії, а на схід — Португалії. Так фактично *вперше відбувся колоніальний поділ світу*.

У 1499–1502 рр. флорентієць **Амеріго Веспуччі** брав участь в експедиціях до нових земель, відкритих Колумбом. Він першим припустив, що перед ним не Індія, а новий і невідомий материк. Тому картограф Мартін Вальдземюллер на карті світу, яка була видана в 1507 р., на честь Веспуччі назвав новий материк Америкою.

Історичні подробиці

Карта Вальдземюллера (1507 р.) — географічна карта, на якій уперше було достовірно нанесено значення широти та довготи, а також показано окремо західну півкулю та Тихий океан. Відомо лише про один її примірник, який у 2003 р. придбала Бібліотека Конгресу США. У 2005 р. карта Вальдземюллера була внесена до переліку «Пам'ять світу» ЮНЕСКО.

Зіставте карту Вальдземюллера (<https://cutt.ly/4nlAZyv>) із сучасною картою світу та покажіть відомі вам об'єкти. Яких наразі відомих географічних об'єктів на карті Вальдземюллера немає?

Із 30-х років XV ст. *морський шлях до Індії активно шукали й португальські мореплавці*. У 1488 р. Бартоломеу Діаш проплив уздовж західного узбережжя Африки й відкрив мис Доброї Надії. Щоправда, мореплавець назвав його мисом Бур через шторми, що вирували в цій місцевості. А от португальський король Жуан II повірив в успіх цього шляху до Індії і переназвав цю точку на мис Доброї Надії.

Протягом 1497–1498 рр. експедиція на чолі з **Васко да Гамою** після дев'ятимісячної морської подорожі досягла індійського торговельного порту Калікут. У 1498 р. експедиція вирушила у зворотний шлях.

Вантаж прянощів і східних товарів у 60 разів перевищував вартість самої експедиції, тож її можна було вважати вдалою. Морський шлях до Індії було відкрито. Однак, у Лісабон 1499 р. повернувся тільки один уцілілий корабель із третиною команди на борту.

Оскільки після відкриттів Васко да Гама східний шлях до Індії контролювали португальці, Іспанія організувала пошук західного шляху до «країни прянощів».

У вересні 1519 р. експедиція **Фернана Магеллана** у складі п'яти кораблів вийшла з порту Севілья курсом на південний захід. Подорож була надзвичайно складною. Магеллану довелося приборкати бунт моряків, які, не витримуючи труднощів плавання, вимагали повернення додому. Три тижні флагманський корабель Магеллана «Тринідад» шукав прохід через протоку поблизу південного краю Америки. Тепер ця протока носить ім'я мореплавця і зветься Магеллановою. Нарешті експедиція вийшла у відкритий океан. Відсутність штормів і гарна погода сприяли подальшій подорожі, тому Магеллан назвав океан Тихим. Перетнувши його, у 1521 р. мореплавці досягли Філіппінських островів. Там Магеллан загинув у сутичці з місцевими племенами. У вересні 1522 р. до Іспанії повернувся лише один корабель — «Вікторія» із 18-ма членами екіпажу.

Так була здійснена перша навколосвітня подорож. Вона довела теорію кулястості Землі та підтвердила, що Америка є окремим континентом. У 1577–1580 рр. англійський мореплавець **Френсіс Дрейк** вдруге обійшов земну кулю на кораблях. Він детальніше дослідив західне узбережжя Південної і Північної Америки.

У результаті Великих географічних відкриттів відбулися істотні зміни у світі. Європейці зустрілися з незнайомими цивілізаціями Америки. Відкриття Нового світу привело до зміни торговельних шляхів, а *торгівля набула світового масштабу. Змінилося уявлення людей про світ*, було досліджено значну частину земної поверхні й остаточно доведено кулястість Землі.

Свідчать документи

Із щоденника Антоніо Пігафетти, супутника в подорожі Магеллана

Для того щоб обігнути мис Доброї Надії, ми рушили південніше та дев'ять тижнів стояли біля цього мису зі спущеними вітрилами через північно-західні вітри та сильну бурю... корабель протікав, було страшенно холодно, а окрім рису й води в нас не залишилося провіанту... нарешті, підійшовши дуже близько до мису, ми обігнули його... далі цілих два місяці ми йшли на північний захід без нормальної їжі й води... за цей короткий період помер 21 член екіпажу...

Які перешкоди мали подолати мореплавці під час експедиції?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

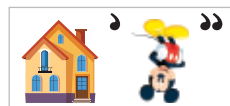
Знаю і систематизую нову інформацію

1. Розгадайте ребуси й упорядкуйте історичне лото.

Америка

Тихий океан

Морський шлях до Індії

2. Назвіть передумови Великих географічних відкриттів.
3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, розгадавши онлайн-кросворд:

«Подорожі Колумба,
Магеллана, Васко да Гама»

<https://cutt.ly/1hXNx7O>

Обговорюємо в групі

1. Визначте на карті «Великі географічні відкриття» (форсац 1), які сучасні географічні назви пов'язані з історією Великих географічних відкриттів.
2. Дізнайтеся з додаткових джерел, де у світі, окрім Лісабона, встановлено пам'ятники мореплавцям-першовідкривачам.

Мислю творчо

1. Напишіть коротке есе «Один день із життя мореплавця».
2. Майстерня запитань: перегляньте відео та складіть до нього запитання закритого й відкритого типу.
3. **Випереджальне завдання.** Підготуйте творчий проект (лепбук, презентацію, постер, віртуальну екскурсію) «Цивілізації доколумбової Америки». Схарактеризуйте ступінь розвитку цивілізацій доколумбової Америки за планом: **1)** писемність і розвиток науки; **2)** культура й вірування; **3)** суспільний і державний устрій.

Відео
«Великі географічні
відкриття» .

Тривалість 11 хв 23 с
<https://cutt.ly/jkmill8>

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

XV–XVII ст.

Період Великих географічних відкриттів

1492–1493 рр.

Перша подорож Христофора Колумба

12 жовтня 1492 р.

Відкриття Америки

Завоювання і освоєння Нового світу європейцями

Які країни були лідерами Великих географічних відкриттів? Якими були основні наслідки Великих географічних відкриттів?

1. ДОКОЛУМБОВІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ АМЕРИКИ

До відкриття Америки європейцями тут існували місцеві розвинені цивілізації, які створили неповторну культуру.

Територію сучасної Мексики та Гватемали заселяли племена **майя**. Вони цікавилися астрономією, створили власний календар і писемність. Майя засновували міста, будували палаци, мали майданчики для гри в м'яч. До пантеону богів майя входили боги землі, дощу, вітру, блискавки й інших природних сил і явищ.

Іншою великою імперією доколумбової Америки була **державна інків** (самі жителі називали свою країну «Земля чотирьох частин»). Інки населяли територію сучасного Перу й Еквадору. Слово «інка» також мало значення титулу. Верховного правителя називали «Сином Сонця» та вклонялися йому як божеству.

Інки створили могутню і розвинену цивілізацію. Їхню столицю Куско захищали високі мури, всередині міста були кам'яні дороги.

Інки мали власну **писемність** — **вузликове письмо**, що складалося з різнокольорових мотузок і вузликів різного розміру.

Мачу-Пікчу — «втрачене місто інків» у Перу (сучасне фото)

1. Поміркуйте, чому цивілізації доколумбової Америки, що мали такий високий рівень розвитку, були знищені після приходу на континент європейців.
2. Чи можна було зберегти їхню спадщину в сучасному світі?

«Місто майя:
ЗД-реконструкція»
<https://cutt.ly/gkmiYPt>

Перегляньте відеореконструкції і зображення міст інків, ацтеків і майя. Висловіть судження про рівень розвитку їхніх цивілізацій.

Відео «Теночтітлан — столиця ацтеків».
Тривалість 02 хв 33 с
<https://cutt.ly/xkminiZ>

До приходу іспанців інки мали найчисельнішу армію в Південній Америці й володіли особливим військовим мистецтвом.

У долині Мехіко на початку XIII ст. оселилися племена **ацтеків**. Столицею держави було місто Теночтітлан, яке розташовувалося на острові посеред озера. Ацтеки називали свою країну «островом Ацлан» («місце, де живуть чаплі»). Вони підкорили багато сусідніх племен і стягували з них данину.

2. ПОЧАТОК КОНКІСТИ. ЗАВОЮВАННЯ ІСПАНЦІВ

Знайомство європейців з розвиненими цивілізаціями інків, майя і ацтеків тільки посилило жагу до завоювання Нового світу.

Першими завойовниками Америки були іспанці й португальці. Наприкінці XV ст. Іспанія переживала переломний період своєї історії. Розвиток мануфактур і торгівлі, зародження верстви буржуазії і наявність в Іспанії збіднілих дворян — *ідальго*, зумовили **появу великої кількості шукачів пригод**. Ці люди були зацікавлені в пошуку нових джерел збагачення, ринків збуту та захопленні вільних земель. **Королівська влада обох країн потребувала золота для утримання армії, флоту та чиновників.** У заморській колонізації була зацікавлена також **католицька церква**, яка сподівалася повернути в католицизм місцеве населення.

Зустріч цивілізацій доколумбової Америки і європейської цивілізації поклала початок завоюванню Нового світу — **Конкісті**.

Варто запам'ятати!

Конкіста — епоха завоювання іспанцями й португальцями територій Центральної і Південної Америки наприкінці XV–XVI ст.

Зустріч цивілізацій — образний вислів, що стосується періоду Великих географічних відкриттів, коли розпочалася тісна взаємодія цивілізацій країн Європи, Азії та Америки.

Невеликі загони іспанських **конкістадорів (завойовників)** вирушали в пошуках золота та влади на відкриті землі. Індіанці спочатку вважали бородатих і білолицих європейців богами, які спустилися на землю. Та європейці без жалю підкорювали індіанців, використовуючи вогнепальну зброю.

Іспанці спершу завоювали племена **майя**. Війни із сусіднім народом ацтеків послабили могутність майя, і вони стали легкою здобиччю конкістадорів. Від майя завойовники дізналися про багату країну **ацтеків**, що розташовувалася на північ від півострова Юкатан. Протягом **1519–1521 рр.** землі ацтеків завойовував загін конкістадорів, яким керував іспанський ідальго **Ернан Кортес**. Він вирізнявся хитрістю і був жорстокою та підступною людиною. Столиця ацтеків Теночтітлан була пограбована та зруйнована.

Ніч скорботи (ілюстрація сучасного художника Ангуса Макбрайда)

1. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яку подію Конквісти зобразив художник.
2. Знайдіть на картині елементи, які дозволяють вирізнити на ілюстрації європейців й ацтеків.

До кінця 20-х років XVI ст. іспанці захопили території від Мексиканської затоки до Тихого океану, а також більшу частину Центральної Америки. Конкістадори безперешкодно просувалися на південь і розпочали колонізацію Бразилії. У **1532 р.** на підкорення території Перу вирушив загін на чолі з **Франсіско Пісарро**. Ці землі належали народу **інків**, якими правив вождь **Атауальпа**. У м. Кахамарка відбулася зустріч Пісарро й Атауальпи, якому запропонували прийняти християнство й визнати владу іспанського короля Карла V. Коли Атауальпа відмовився, іспанці захопили його в полон і зажадали від інків величезного викупу. Протягом кількох місяців інки слухняно збирали необхідну конкістадорам кількість золота та срібла й наповнили дорогоцінними металами кілька кімнат. Проте віроломний Пісарро наказав вбити Атауальпу й напав на столицю інків — **Куско**, повністю знищивши місто.

У результаті Конквісти унікальні доколумбові цивілізації майя, ацтеків та інків були знищені. Корінного населення Америки залишилося лише 3 %. Натомість іспанці отримали землі, золото та дорогоцінне каміння.

Таким чином, наприкінці XVI ст. іспанцям належала вся Центральна та Південна Америка, окрім Бразилії, яку захопили португальці.

Онлайн-вправа
«Початок Конквісти»
<https://cutt.ly/OhXNG0f>

Свідчать документи

Зі спогадів очевидця подій Берналя Діас дель Кастільйо

Але воістину Ернан Кортес був обранцем для звеличвання нашої святої віри й служіння Його Величності, як далі й буде розказано. Доблесний і хоробрий Ернан Кортес — відомий ідальго, який походив із чотирьох родів... тому що ім'я Кортеса й так користується такою великою повагою як у всіх Індіях, так і в Іспанії.

1. Як автор ставиться до постаті Ернана Кортеса? Чи поділяєте ви його оцінку?
2. Для кого конкістадори були героями, а для кого — ні? Наведіть за змістом параграфа історичні факти на підтвердження своїх висновків.

3. СТВОРЕННЯ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ. НОВИЙ СВІТ ПІСЛЯ ЗАВОЮВАНЬ

Пригадайте, коли й на яких умовах було підписано Тордесільський договір. Пригадайте значення понять: «метрополія», «колонія», «імперія».

Після поділу світу на сфери впливу в м. Тордесільяс португальці фактично отримали право на відкриті землі в Азії, прямуючи на схід навколо Африки, а іспанці — рухаючись на захід. Це означало, що все залежить від того, хто першим досягне нових земель. У **1529 р.** після підписання між Іспанією і Португалією **Сарагоської угоди** було розділено сфери впливу в Тихому океані. Таким чином, **почали утворюватися перші колоніальні імперії**. Протягом XV — першої половини XVI ст. Португалія захопила острів Мадейра, Азорські острови, східно-африканське узбережжя Мозамбіку, Молуккські острови, Бразилію, острів Цейлон тощо. Іспанці ж контролювали Антилські острови, Панаму, Ямайку, Пуерто-Ріко, Гватемалу, Сальвадор, Нікарагуа, частину Юкатану. Основою колоніальної системи було захоплення земель й експлуатація місцевого населення.

Варто запам'ятати!

Колоніальна імперія — імперія, що заснована на експлуатації колоній.

Колонія — територія чи країна, що позбавлена власної незалежності та перебуває під владою іншої держави.

Імперії отримували прибутки за рахунок дорогоцінних металів, які добували в колоніях, а також численних податків і мит. Маючи **торговельну монополію** (повний контроль над торгівлею), метрополії диктували ціни на товари.

Діємо: практичні завдання

1. За картою (форзац 1) установіть, які території на початку XVI ст. належали іспанській короні, а які — Португалії.
2. Покажіть лінії поділу світу за Тордесільяською і Сарагоською угодами.

На перших етапах Конкісти завойовники грабували захоплені землі, вивозили золото, коштовності, рабів. Але вже із середини XVI ст. конкістадори почали освоювати здобуті землі. Вони відкривали копальні й рудники, збирали врожаї з плантацій (маїс, каву, тютюн, цукрову тростину). На всіх роботах використовували **індіанців, яких перетворювали на рабів**. Індіанці часто гинули від важкої праці й хвороб, а з тими, хто протестував, жорстоко розправлялися. Серед місцевого населення Нового світу сталася справжня демографічна катастрофа.

У певні райони, через високу смертність індіанців, для роботи на плантаціях **завозили африканських чорношкірих рабів**.

Свідчать документи

З «Історії Індій» Бартоломе де Лас Касаса

Навіть якби покарання за вбивства індіанців були найсуворішими, навіть якби біля дверей кожного будинку іспанців повісили б мотузки й попередили, що за кожного індіанця, який загине від голоду або непосильної праці, їхнього господаря повісять, то навіть у таких умовах індіанці гинули б, а іспанці їх вбивали... бо користь і бажання золота такі великі, що з ними не йдуть у порівняння ні голодний вовк, ні охоплений любов'ю юнак, ні навіть буйний божевільний...

1. Які висновки можна зробити щодо становища індіанців після Конкісти, спираючись на уривок документа? Які причини знищення індіанців наводить автор?
2. Зіставте зміст цього документа з документом, поданим на с. 22. Чи відрізняються оцінки конкістадорів у кожному з них? Чому?

З монополією іспанців на торгівлю в Новому світі змирилися далеко не всі. У середині XVI ст. до колонізації долучилися **англійці, французи й нідерландці**. Купці різних європейських країн робили спроби відновити торгівлю на атлантичних шляхах, але іспанці всіляко перешкождали цьому. Доходило до відвертого піратства. У «своїх» водах іспанці зупиняли й грабували кораблі англійських і французьких торговельних компаній. У відповідь монархи цих країн надавали своїм «купцям» право грабувати кораблі іспанців, тим самим перетворюючи їх на піратів на службі у королівської влади — **каперів**. Часто такі експедиції влада спеціально фінансувала заради прибутку.

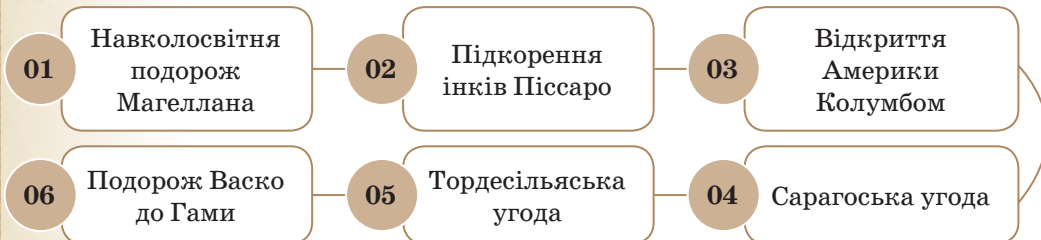

ЗНАЮ МИНУЛЕ **∞** ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ **∞** ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність.

2. Скориставшись матеріалами параграфа, заповніть у зошиті таблицю.

Наслідки завоювань Нового світу	
Позитивні	Негативні

3. Поясніть поняття: «Конкіста», «зустріч цивілізацій», «колоніальна імперія», «КОЛОНІЯ».

Обговорюємо в групі

- За допомогою карти (форзац 1) з'ясуйте, як змінився світ внаслідок завоювань.
- Зіставте малюнок XVI ст., що зображує Конкісту (1), і сучасну карикатуру (2). Виокремте спільні й відмінні риси в змісті зображень. Яке з них, на вашу думку, є більш достовірним? Свою думку обґрунтуйте.

Мислю творчо

Схарактеризуйте освоєння Нового світу з точки зору: **а)** ідальго; **б)** католицької церкви; **в)** королівської влади; **г)** корінного жителя Америки.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

- XV–XVI ст.** Період Конкісти Нового світу
- 1519 р.** Початок підкорення ацтеків Ернаном Кортесом
- 1532 р.** Початок підкорення інків Франсіско Пісарро

Зародження капіталістичних відносин. Повсякденне життя Західної Європи

Пригадайте, чому спосіб господарювання за доби Середньовіччя визначають як натуральне господарство. Яку роль у розвитку товарного господарства відігравали міста?

1. СТАНОВЛЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ. МАНУФАКТУРНЕ ВИРОБНИЦТВО Й НАЙМАНА ПРАЦЯ

У XVI–XVII ст. *основою світової економіки лишалися аграрні відносини*. Водночас протягом XVI–XVII ст. в Європі розпочався перехід від аграрного до *індустріального суспільства*. З розвитком міст, торгівлі, виробництва закладалися основи майбутньої ринкової економіки. Товари все частіше почали виготовлятися заради отримання прибутку — на продаж. *У Західній Європі зародився капіталізм*.

Колоніальна політика європейців у Новому світі полягала у пограбуванні колоній та експлуатації корінного населення для одержання прибутків. Великі географічні відкриття пришвидшили розклад феодальних відносин і нагромадження *капіталу* — коштів і ресурсів, що вкладалися в розвиток виробництва.

Надходження дешевого золота до країн Європи спричинило його знецінення та *«революцію цін»*.

«Революція цін» розпочалася насамперед в Іспанії, яка отримувала значну частку колоніального золота й срібла (у 1600 р. — 83 %). Здешевлення золота призвело до *зростання цін в усіх розвинених країнах* Західної Європи. До того ж ціни на продукти сільського господарства були вищими, ніж на промислові товари. Подорожчали й предмети першої необхідності.

Варто запам'ятати!

Індустріальне суспільство — суспільство, у якому головну роль відіграє промисловість, більшість населення працює на заводах і фабриках, формується громадянське суспільство.

«Революція цін» — процес підвищення цін на товари внаслідок падіння вартості дорогоцінних металів, які виконували функцію грошей.

Капітал зосереджувався в руках купців і майбутніх підприємців (*буржуазії*), а збіднілі селяни, робітники, колишні цехові майстри ставали новою вільною робочою силою — *найманими робітниками*.

Наприкінці XVI ст. виникли перші *мануфактури* з використанням найманої праці. У конкурентній боротьбі з мануфактурним виробництвом цехове ремесло занепадало.

Думки істориків

Фернан Бродель, французький історик

Він може запропонувати лише... свої руки, свою «робочу силу». І, звісно, своє вміння. Людина, яка в такий спосіб наймається або продає себе, проходить крізь ринок і виходить за межі традиційної економіки... І ось вони виявилися найманими робітниками. Хіба ж не влучно сказали в 1549 році правителі міста Йоахімстала в Чехії: «Один дає гроші, інший роботу!».

Як ви розумієте слова «Один дає гроші, інший роботу!»?

Варто запам'ятати!

Наймани робітників — вільні працівники, які трудилися на власників підприємств, роботодавців за гроші (заробітну плату).

Буржуазія — соціальна група, яка стає панівною в ході розвитку капіталістичних відносин, володіє основними засобами виробництва.

Мануфактура — велике підприємство, в якому використовували ручні знаряддя праці й розподіл праці між робітниками.

Капіталізм — соціально-економічна система, заснована на приватній власності на засоби виробництва (заводи, машини, землю тощо), господарській діяльності з метою отримання прибутку, розвитку ринкових відносин.

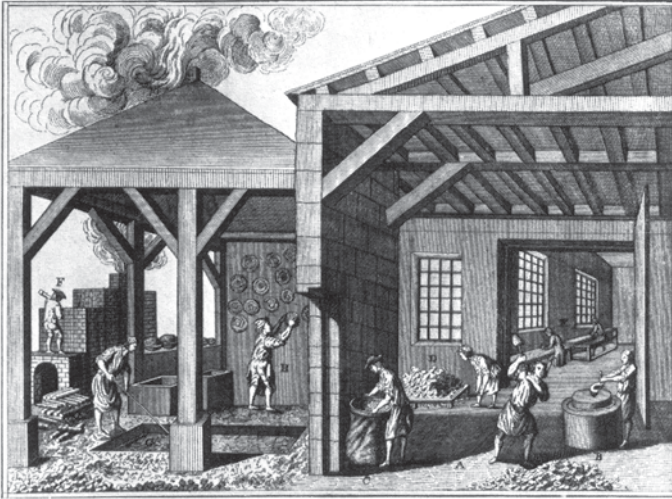

Опрацюйте схему «Мануфактура». Подумайте, які товари могли виготовляти на мануфактурах. Хто отримував від цього прибутки?

Історичні подробиці

Створення мануфактур передувало появі заводів і фабрик. Існувало кілька видів мануфактур. У **розсіяній мануфактурі** робітники отримували певну роботу, яку виконували вдома. **Змішана мануфактура** поєднувала виконання певних видів робіт у майстерні з роботою вдома. Найрозвиненішою формою вважалася **централізована мануфактура**, яка об'єднувала найманих робітників в одній майстерні.

Саксонська
порцелянова
мануфактура
(офорт XVIII ст.)

1. Чим, на вашу думку, організація праці на мануфактурі відрізнялася від організації праці середньовічного ремісника?
2. Уважно розгляньте гравюру та складіть розповідь про роботу порцелянової мануфактури.

У XVI ст. обіг товарів і грошей став інтенсивнішим. Як наслідок, з'явилася **оптова торгівля** великими партіями товару. Її центрами стали **біржі**. Першу торговельну біржу було засновано в м. Антверпен у Голландії.

Діємо: практичні завдання

Торги на біржі Амстердама (гравюра, 1720 р.)

Сучасна фондова біржа

1. За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, як відбувалися торги на біржах і хто брав у них участь. Чим біржі відрізнялися від ярмарків?
2. Зіставте зображення біржі Ранньомодерної доби та сучасності. Що спільного й відмінного в їхній діяльності?

Варто запам'ятати!

Біржа — організований торговельний майданчик, на якому відбувається торгівля товарами або цінними паперами у вигляді угод.

Значного розвитку досягла торгівля. Завдяки морським експедиціям торгівля охоплювала дедалі більше континентів, **почав формуватися світовий торговельний ринок**. Центр економічного життя європейців перемістився зі Середземного моря в Атлантичний океан. Сформувався нові осередки світової торгівлі — Лісабон, Севілья, Антверпен, Амстердам, Лондон.

2. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Пригадайте, якими були умови життя населення Західної Європи в період Середньовіччя. Які чинники відігравали найбільшу роль у житті середньовічної людини?

Протягом XVI–XVII ст. **чисельність населення Західної Європи збільшувалася**. Цьому сприяли поліпшення умов життя людей, якості харчування і збільшення народжуваності. Середня тривалість життя лишалася низькою — 40–45 років. Водночас високою була смертність від різних епідемій і хвороб (чуми, холери, тифу та туберкульозу, які були невиліковними), дитяча смертність. Люди почали пізніше брати шлюб, змінилися стосунки між членами родини. Вихованню дітей тепер приділяли значно більше уваги, а їхнє народження ставало справжнім сімейним святом.

У XVI ст. подвоїлося населення міст. Більшість їх у цей період зберігала середньовічний вигляд. Міста в основному були невеликими та мали до 5 тис. жителів. Виняток становили такі великі міста, як Париж (300 тис.), Лондон, Неаполь, Амстердам, Антверпен, Рим, Мілан, Брюгге, Генуя, Прага. Вони були центрами ремесел і торгівлі, розвитку культури, багатонаціональними європейськими «велетнями».

Віртуальна екскурсія Лондоном XVII ст. Тривалість 03 хв 29 с
<https://cutt.ly/VkmiPJx>

1. Перегляньте відеорекострукцію Лондона XVII ст. та озвучте її від імені екскурсовода.
2. Опишіть місто Ранньомодерної доби за допомогою ілюстрацій на с. 29, 80.

Європейські міста. Зміни в побуті європейців
<https://cutt.ly/Av3JVMC>

На основі тексту інтернет-додатка й картини «Гданськ у XVII ст.» (с. 29) накресліть схему «Ознаки європейського міста Ранньомодерної доби».

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте ілюстрації і складіть тексти-огляди «Меню людини Ранньомодерної доби», «Одяг європейців».
2. Поміркуйте, чому запропоновані картини можуть слугувати історичним джерелом для вивчення життя і побуту європейців.

Кухонний натюрморт
(картина художника
Флоріса ван Шутена, XVII ст.)

Сніданок (картина художника
Флоріса ван Шутена, XVII ст.)

Луїза Лотаринзька
(портрет роботи
художника
Франсуа Клуе,
XVI ст.)

Гданськ у XVII ст. (картина художника Войцеха Герсона, XIX ст.)

Свідчать документи

Зі спогадів німецького поета Йоахима Рахеля

Тепер кожне друге слово має бути французьким. Французькими мають бути рот і борода, норів і звичаї, французького фасону камзоли і кафтани. Усе, що створюється в Парижі, усе переймається німцями. Якби якийсь француз вирішив носити шпори на капелюсі, чоботи на руках, черевики на голові, замість гудзиків — дзвіночки, інші одразу взяли б з нього приклад.

Яку інформацію про моду надає автор документа? Чи існують схожі погляди на моду в сучасному світі?

ЗНАЮ МИНУЛЕ **ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ** **ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ**

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Скориставшись матеріалами параграфу й додатковими джерелами інформації, заповніть у зошиті таблицю.

Ознаки аграрного суспільства	Ознаки індустріального суспільства

2. Які чинники сприяли становленню капіталізму?
3. Схарактеризуйте особливості мануфактурного виробництва. Які види мануфактур існували за Ранньомодерної доби?
4. Складіть історичні сенкани з поняттями: «індустріальне суспільство», «мануфактура», «найманий робітник», «капіталізм», «революція цін».

Обговорюємо в групі

1. Висловіть припущення, як впливатиме формування капіталістичних відносин на світогляд людини Ранньомодерної доби.
2. Визначте вплив Великих географічних відкриттів на спосіб життя населення Західної Європи.

Мислю творчо

Виконайте творчий проєкт (*на вибір*) «Ілюстрована реклама мануфактури з виготовлення одягу (або меблів, хатнього начиння)»; репортаж «Один день із життя представника буржуазії (або найманого працівника)»; «Віртуальна екскурсія будинком мешканця міста».

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

XVI–XVII ст. Початок формування індустріального суспільства та перехід до капіталістичних відносин у Західній Європі

Практична робота. Великі географічні відкриття: вплив європейської цивілізації на світ

Пригадайте, які зміни у світі зумовили Великі географічні відкриття? У якій частині світу прогресивні зміни були найбільш відчутними?

1. УСТАНОВЛЮЄМО СИНХРОННІСТЬ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Започаткуйте укладання синхронізованої хронологічної таблиці «Світ у період Раннього Нового часу (1492–1789 рр.)». Для виконання роботи скористайтеся підручниками із всесвітньої історії та історії України, додатковими джерелами інформації. Роботу виконуйте протягом навчального року.

СВІТ У ПЕРІОД РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (1492–1789 рр.)		
Події в Європі	Події на Сході	Події в Україні
Кінець XV–XVI ст.		
XVII ст.		
XVIII ст.		

2. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ НА КАРТІ СВІТУ

1. Скористайтеся картою «Великі географічні відкриття кінця XV — початку XVII ст.» (форзац 1) і пригадайте шляхи морських подорожей Христофора Колумба, Фернана Магеллана та Васко да Гама. Відтворіть шлях одного з мореплавців у вигляді схеми за зразком.

Зразок: Христофор Колумб «Морський шлях під час першої подорожі»

Перша подорож (1492–1493 рр.) → Іспанія (Палос) →
→ о. Сан-Сальвадор → о. Куба → о. Гаїті →
Португалія (Лісабон) → Іспанія (Палос)

2. Порівняйте карти, створені в Європі до і після доби Великих географічних відкриттів. Як змінилися знання людей про світ? Чим карта середини XVII ст. відрізняється від сучасної карти світу? Про які регіони світу тоді в людства не було знань? Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел, коли люди здобудуть знання про «білі плями» на карті світу.

Карта гравера Шнітцера (1482 р.), виконана за картою світу Птолемея

Карта світу Герарда Меркатора (1587 р.)

3. ПРАЦЮЄМО З ІСТОРИЧНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

Відкрийте інтернет-додаток і виконайте запропоноване в ньому завдання.

Великі географічні відкриття мовою документів
<https://cutt.ly/Xv3JLk8>

Високе Відродження. Реформація в Західній Європі

Реформація і її поширення в країнах Західної Європи

Пригадайте, яку роль відігравали релігія і церква в житті середньовічної людини. Який вплив справили на світогляд суспільства Великі географічні відкриття?

1. ПОЧАТОК РЕФОРМАЦІЇ

1.1. КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НАПЕРЕДОДНІ РЕФОРМАЦІЇ

Діємо: практичні завдання

Скориставшись матеріалами параграфа, укладіть графічну схему або ментальну мапу «Реформація в Західній Європі».

На початку XVI ст. католицька церква зберігала значний вплив на європейське суспільство. Однак XV–XVI ст. називають «темним періодом» в історії церкви, оскільки вона перебувала у глибокій кризі.

Католицька церква була *великим землевласником*. Для збагачення вищі церковні ієрархи навіть *продавали церковні посади*. З населення традиційно збирали різноманітні *церковні збори*.

Думки істориків

З праці історика Філіпа Шаффа «Історія християнської церкви»

На розбещеність і зловживання Латинської церкви давно скаржилися кращі з людей і навіть загальноцерковні собори... Папство ... перетворилося в егоїстичну тиранію, ярмо якої ставало дедалі більш нестерпним... Дисципліна майже не знайшла підтримки. Монастирі та чернечі ордени стали розсадниками невігластва й забобонів, неробства й розпусти. До них ставилися з презирством і висміювали.

Про які причини кризи католицької церкви свідчить історик?

Церква збагачувалася також за рахунок надходження десятини, плати за вшанування святих, ікон тощо. Особливо прибутковою для

католицької церкви була торгівля спеціальними грамотами для відпущення гріхів — *індульгенціями*.

Папа Римський і богослови (карикатура XVI ст.)

Розгляньте карикатуру. Поміркуйте, що хотів висміяти автор. Що спільного було між церковною і світською владою в XVI ст.?

НАСЛІДКИ НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ У ЖИТТІ ЦЕРКВИ

Падіння авторитету Папи й духовенства

Вимоги обмеження впливу церкви на світське життя

Невдоволення суспільства церковними поборами та продажем індульгенцій

1.2. РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ. МАРТІН ЛЮТЕР

Падіння авторитету католицької церкви стало поштовхом до Реформації. Зародився цей рух у Німеччині.

Варто запам'ятати!

Реформація (з лат. reformation — *перебудова*) — рух за зміни всередині католицької церкви, переосмислення її ролі в суспільстві.

Через відсутність сильної централізованої влади Німеччина більше, ніж інші західноєвропейські країни, потерпала від свавілля католицької церкви.

Ідейним натхненником німецької Реформації був богослов **Мартін Лютер**.

Історичні подробиці

Мартін Лютер (1483–1546 рр.) походив з побожної багатодітної родини. Здобув освіту в Ерфуртському університеті, а після смерті батьків став ченцем Августинського монастиря. За кілька років Лютера висвятили на священника. У 1508–1509 рр. він викладав філософію у Віттенберзькому університеті, став професором богослов'я.

Мартін Лютер (портрет роботи художника Лукаса Кранаха Старшого, 1526 р.)

31 жовтня 1517 р. Мартін Лютер направив єпископу м. Брандербург й архієпископу м. Майнц **«95 тез» (аргументів) проти продажу індульгенцій**. Ймовірно, він вивісив тези й на дверях каплиці Віттенберзького замку, але документальних підтверджень цієї події немає. Через два тижні тези стали відомими у всій Німеччині. У Лейпцигу, Нюрнбергу та Базелі вони вийшли друком. **1517 р.** вважається **початком Реформації в Німеччині**.

БВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

3 «95 тез» Мартіна Лютера

28. Справді, дзвін золота в ящику здатен збільшити тільки прибуток, церковне ж заступництво надається тільки з волі Божої.

52. Дарма вірити у спасіння через грамоти, які відпускають гріхи, навіть якщо сам Папа віддасть за них у заставу власну душу.

62. Справжній скарб Церкви — це Святе Письмо про славу й благодать Бога.

Які ідеї висунув Мартін Лютер у своїх тезах? Поміркуйте, якою могла бути реакція католицької церкви й суспільства на такі твердження.

Католицька церква побачила в тезах Лютера небезпеку для себе. Папа Лев X видав буллу (грамоту), яка погрожувала Лютеру анафемою — відлученням від церкви з вічним прокляттям, якщо він не відмовиться від своїх переконань і не спростує «95 тез». Мартін Лютер публічно спалив папську буллу, а Папу оголосив Антихристом, за що його в 1521 р. було *відлучено від церкви* й визнано єретиком. Після цього Лютера було викликано на суд у м. Вормс, де він гідно відстоював власні погляди. На запитання, чи зрікається він своїх хибних поглядів, Лютер мужньо відповів: *«На цьому я стою й інакше я не можу»*.

Після Вормського суду від страти Лютера врятувала тільки підтримка його вчення деякими впливовими німецькими князями, рицарями, містянами.

У 1522 р. Мартін Лютер переклав німецькою Новий Заповіт, написав кілька богословських праць. Його вчення швидко поширювалося, а послідовників почали називати *лютеранами*.

ВЧЕННЯ МАРТІНА ЛЮТЕРА

Людина може врятуватися тільки через віру.

Єдиний авторитет у справах віри — Святе Письмо.

Церква не є посередницею між Богом і людьми.

Спасіння людина отримує винятково Божою милістю.

Учення Лютера про «*спасіння вірою*» похитнуло авторитет Папи Римського. Виникло логічне запитання: якщо спасіння залежить винятково від віри, навіщо тоді потрібне посередництво католицької церкви? Таким чином, ідеї Лютера зачіпали інтереси католицьких ієрархів і посягали на *догмати* (істини, які не піддавалися сумніву) католицької церкви. У період Реформації особливо великого розмаху досягла *секуляризація*.

З появою в Лютера послідовників і початком Реформації з'явилася третя гілка християнської віри — *протестантизм*.

Цоміркуймо!

1. Що, на вашу думку, могло приваблювати в ідеях Лютера представників різних станів німецького суспільства?
2. Яке значення для Реформації мав переклад Святого Письма національними мовами?

Варто запам'ятати!

Протестантизм — один із трьох основних (поряд з католицизмом і православ'ям) напрямів християнської віри, що виник у XVI ст. внаслідок Реформації.

Лютеранство — напрям протестантизму, що виник у ході Реформації в XVI ст. й об'єднав послідовників учення М. Лютера.

Секуляризація — звільнення від релігійного впливу, зокрема перетворення церковної і монастирської власності на власність світську.

Про Томаса Мюнцера та ставлення Лютера до Селянської війни
<https://cutt.ly/4v3J1fZ>

1.3. СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА. ТОМАС МЮНЦЕР

Поступово ідеї Мартіна Лютера знаходили дедалі більше прибічників. Проте прагнення різних верств німецького суспільства й уявлення про здійснення Реформації значно різнилися. Ідеї Лютера підтримав і продовжив пропагувати **Томас Мюнцер**. Хоча згодом Мюнцер звинуватив Лютера в бездіяльності та вважав, що «*час диспутів минув*» і потрібно діяти рішучіше.

Проповіді Мюнцера значно вплинули на німецьке селянство — розпочалася так звана «народна реформація». Мюнцер закликав селян не підкорятися владі й силою встановити на землі царство справедливості й рівності (Царство Боже).

Гостра соціальна й релігійна криза, що охопила німецьке суспільство, призвела до початку в 1524 р. всенародного повстання, яке переросло в *Селянську війну (1524–1526 рр.)*.

Народні повстання охопили Південно-Західну й Центральну Німеччину. У **травні 1525 р.** селяни зазнали поразки у вирішальній

битві з військами німецьких князів біля м. Франкенгаузен. До червня 1526 р. селянське військо зазнало остаточної поразки у війні. Загинуло близько 100 тис. учасників, а становище селянства в Німеччині ще більше погіршилося.

2. ПОШИРЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ. ЖАН КАЛЬВІН

Визначним центром протестантизму було м. Женева. Саме до Женеви в 1536 р. прибув звинувачений в ересі француз **Жан Кальвін**. Він заснував нову течію протестантизму — *кальвінізм*.

Варто запам'ятати!

Кальвінізм — одна з течій протестантизму, що виникла в XVI ст. у Швейцарії, в основі якої лежить учення Жана Кальвіна.

Історичні подробиці

Своє вчення Ж. Кальвін виклав у *трактаті «Настанови в християнській вірі»*, який було видано в 1536 р. Він прагнув створити просту, «дешеву», демократичну й самоврядну церкву. Особливу увагу Кальвін приділяв багатству, вважаючи, що бідна людина *«не мила Богові»* і якщо багатство накопичено чесною працею, то воно не може бути гріховним. Але вважав гріхом чванитися багатством, тому в Женеві були заборонені носіння прикрас, дорогого одягу, пишні зачіски й різноманітні веселощі. Закривали театри та ярмарки, навіть били дзеркала, щоб не *«провокувати чванливість»*.

Жан Кальвін
(портрет роботи невідомого художника, 1550 р.)

ПОЛОЖЕННЯ ВЧЕННЯ КАЛЬВІНА

Божественне призначення — усе заздалегідь визначено Богом, людина не владна над своєю долею.

Віра людини залежить від Божої ласки — чи благословить він людину, чи ні.

Потрібно дотримуватися аскетизму — самообмеження в усьому.

Якщо людина відмовляється отримувати прибуток через працю — це гріх.

Кальвін фактично установив у Женеві релігійну диктатуру.

Кальвіна навіть почали називати «Женевським Папою». Він жорстоко переслідував тих, хто виступав проти його вчення. Із Женеви вигнали всіх католиків, широко застосовували смертну кару.

Незважаючи на радикальність, із Женеви кальвінізм поширився на інші території Швейцарії, а потім і в Нідерландах, Франції, Англії, Шотландії та інших країнах.

Пам'ятник «Стіна Реформації» в м. Женева, Швейцарія (фрагмент, робота скульптора Поля Ландовського, ХХ ст.)

Дізнайтеся, кого з історичних діячів зображають статуї пам'ятника. Поміркуйте, який сенс автори вклали у виکارбуваний на пам'ятнику вислів «Після темряви світло».

Реформація

Покажіть на карті центри Реформації та території поширення протестантських учень.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність.

2. Утворіть логічні пари.

1 Започаткував «народну реформацію»

2 Написав твір «Настанови в християнській вірі»

3 Є автором «95 тез» проти індульгенцій

4 Відлучив Лютера від церкви

A Томас Мюнцер

B Мартін Лютер

B Жан Кальвін

Обговорюємо в групі

1. Що означає поняття «народна реформація»? Чим вона відрізнялася від Реформації, яку розпочав Мартін Лютер?
2. Укажіть основні передумови й наслідки Реформації.

Мислю творчо

Нещодавно світ відзначав 500-річчя Реформації. Поміркуйте, чому в сучасному світі надають значення вшануванню пам'яті Реформації.

Під час святкування 500-річчя Реформації в Німеччині (сучасне фото)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1517 р. Початок Реформації в Німеччині

1524–1526 рр. Селянська війна в Німеччині

Контрреформація в Європі. Релігійні війни в Німеччині та Франції

Уявіть, що ви представник католицької церкви. До яких заходів ви вдалися б для збереження позицій церкви в суспільстві?

1. БОРОТЬБА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПРОТИ РЕФОРМАЦІЇ

Католицьку церкву не влаштував упевнений рух Реформації в Європі. Поступово, втрачаючи вплив над вірянами, церква перейшла в контрнаступ проти Реформації. Розпочалася **Контрреформація**. У боротьбі проти Реформації Папу підтримали князі Південної Німеччини, імператор Священної Римської імперії, король Іспанії, правителі Італії.

Варто запам'ятати!

Контрреформація — церковно-політичний рух у Західній Європі другої половини XVI — середини XVII ст., організований папством, католицьким духовенством, спрямований проти Реформації, її лідерів і прибічників за збереження і зміцнення становища католицької церкви.

Протидія протестантизму призвела до **активізації інквізиції**. Папа Павло III своєю буллою 21 липня 1542 р. заснував у Римі Центральний інквізиційний трибунал, який став зброєю Контрреформації. Папська інквізиція мала право судити кожного, незважаючи на ранг і походження. Помилування міг здійснювати лише Папа.

Католицька церква, намагаючись зберегти контроль над духовним життям суспільства, у 1559 р. склала перший обов'язковий **«Індекс заборонених книг»** — офіційний перелік видань, які не дозволялося читати вірянам під загрозою відлучення від церкви. До цього списку потрапили не лише праці лідерів Реформації, а й роботи вчених, письменників, гуманістів. «Індекс заборонених книг» перевидавали ще 31 раз, останній датується 1948 р.

Авторитет папства повинен був укріпити **Триденський собор (1545–1563 рр.)**. Він підтвердив усі католицькі догмати, засудив Реформацію, виступив проти свободи віросповідання. Були також прийняті рішення, спрямовані на поліпшення освітнього рівня священників, посилення церковної дисципліни.

Цоміркуймо!

Чи можна назвати Контрреформацію «католицькою Реформацією»?

2. ОРДЕН ЄЗУЇТІВ

27 вересня 1540 р. Папа Римський Павло III спеціальною буллою затвердив чернечий місіонерський орден — **Товариство Христа (орден єзуїтів)**. Навесні наступного року орден очолив іспанський священник Ігнатій Лойола.

Варто запам'ятати!

Орден єзуїтів — католицький чернечий орден, заснований в 1534 р. (офіційно затверджений в 1540 р.) для зміцнення папської влади й поширення впливу католицизму. Головою ордену був генерал, якого обирали пожиттєво (першим став І. Лойола).

Свідчать документи

Витяги з «Духовних вправ» Ігнатія Лойоли

...Необхідно, аби віра в Бога була такою великою, щоб людина, не вагаючись, вийшла в море на дошці, якщо в неї немає корабля!

...Папі слід підкорятися без будь-яких розмов навіть заради гріха й треба вчинити гріх, смертний або простий, якщо начальник того вимагає в ім'я Господа нашого Ісуса Христа...

Ігнатій Лойола
(картина художника
Пітера Пауля Рубенса,
1620–1622 рр.)

1. Як наведені правила характеризують моральні цінності єзуїтів?
2. Чи сприяли такі норми зміцненню католицької церкви в боротьбі з ерессю? Аргументуйте свою думку.

Єзуїти, на відміну від членів інших чернечих орденів, не відгороджувалися від світу товстими стінами монастирів, вони жили серед вірян, переймалися їхніми повсякденними справами й турботами.

Провідним напрямом діяльності ордену єзуїтів була **освітня діяльність**. У заснованих єзуїтами колегіях викладали «сім вільних наук» — граматику, поетику, риторіку, арифметику, геометрію, діалектику й музику. Головним предметом була латинська мова, якою викладали всі інші дисципліни, також вивчалася грецька. До програм повних колегій входили курси філософії і теології. Шкільна модель освіти, розроблена орденем єзуїтів, належала до найпрогресивніших в Європі.

Український Всевіт

До Львова єзуїти прибули в 1584 р. У 1589-му вони розпочали служіння в дерев'яній каплиці. Мурований костел споруджено на її місці у 1610–1630 рр. коштом меценатки Ельжбети Луції Сенявської.

Барельєф з літерами «IHS». Характерний знак ордену єзуїтів, розташований на одній із каплиць Латинської катедрі у Львові

Гарнізонна церква у Львові.
У минулому —
костел Святих Петра
й Павла та монастир
єзуїтів (сучасне фото)

1. У чому цінність цієї історичної пам'ятки?
2. Дізнайтеся, яку роль у розвитку освіти на українських землях відіграли єзуїтські колегії.

Відео «Єзуїтська колегія у Львові».
Тривалість 1 хв 35 с
<https://cutt.ly/BzN5NQD>

Цоміркуймо!

13 березня 2013 р. аргентинець Хорхе Маріо Бергольйо першим з єзуїтів став Папою Римським під іменем Франциск, на честь Франциска Ассізького.

Папа Римський
Франциск
з молоддю
(сучасне фото)

Відео «Несподіваний Папа Франциск» (5.ua). Тривалість 2 хв 17 с
<https://cutt.ly/dzN6bvL>

Життя прекрасне, коли ти щасливий, але набагато краще, коли інші щасливі завдяки тобі.

Папа Римський Франциск

Наскільки, на вашу думку, слова сучасного єзуїта співзвучні з діяльністю ордену в XVI–XVII ст.?

3. РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ

Реформація і Контрреформація зробили Європу схожою на «кляптикову ковдру». Протягом XVI ст. вона була ареною зіткнень між католиками й протестантами. Ці зіткнення дістали назву *релігійних війн*.

Варто запам'ятати!

Релігійні війни — збройний конфлікт між представниками різних релігійних груп, спричинений релігійними відмінностями.

У 1526 р. *німецькі князі*, які прийняли Реформацію, для зміцнення своєї незалежності від імператора й Папи Римського *виступили за реформу церкви*.

Їхнім могутнім супротивником був імператор Священної Римської імперії Карл V, який називав себе *«католицьким королем Німеччини, Іспанії та всіх королівств»*. Вбачаючи загрозу розколу імперії, він вирішив розправитися з князями — прибічниками Реформації.

Історичні подробиці

У 1529 р. на рейхстазі (зборі представників різних станів) імператор Карл V висунув вимогу неухильного дотримання настанов католицького віросповідання по всій території імперії. За рішенням рейхстагу у всіх містах і землях, де поширилася Реформація, упроваджувалися регулярні католицькі богослужіння. Різкий протест проти цього рішення висловили п'ять князівств і 14 міст, вважаючи, що у справах віри й совісті більшості підкорятися не можна. Відтоді послідовників Реформації називають «протестантами».

Тривале релігійне протистояння в Німеччині загрожувало розколом Священної Римської імперії, тому іспанські Габсбурги, які в той час очолювали імперію, пішли на компроміс. У **1555 р.** було укладено *Аугсбурзький релігійний мир*, який визнавав лютеранство й право князів на своїх землях вводити ту релігію, яку самі сповідували. На території міст могли існувати обидві конфесії. У життя німецьких князівств увійшов принцип *«Чия влада, того й віра»*. Відтоді віру своїх підданих визначав князь.

З терен Швейцарії на південь Франції поширився кальвінізм. Французьких кальвіністів називали *гугенотами*. Саме поширення цього руху стало однією з головних причин релігійних (гугенотських) воєн 1562–1598 рр. Завершилися вони підписанням Нантського едикту 1598 р., яким також визнавалися права кальвіністів у Франції.

Релігійні війни торкнулися більшості європейських країн. *Головним підсумком релігійних війн було законодавче закріплення рівності між протестантами та католиками*.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність і виконайте завдання:
 - а) назвіть дати історичних подій, згаданих у вправі;
 - б) доберіть дві-три події, що відбувалися на теренах України в межах цієї послідовності.

2. Яких заходів вжила католицька церква для боротьби з Реформацією і зміцнення авторитету папства?
3. Виконайте тренувальну онлайн-вправу:
<https://cutt.ly/ckJekNf>

Обговорюємо в групі

1. Шкільний статут ордену єзуїтів застерігав, що «жодному не може бути відмовлено в прийнятті до школи через його низьке походження або убогість». Як це положення характеризує можливість здобути освіту в єзуїтських навчальних закладах для різних соціальних груп?
2. Ознайомтеся з сучасними поглядами на «чорну легенду» в історії інквізиції та поміркуюте, що сприяло її появі. Дайте оцінку інквізиції як методу утвердження авторитету католицької церкви.
3. На основі здобутих знань з історії Реформації та Контрреформації поміркуюте, чи можна було уникнути релігійних воєн у Європі.

«Чорна легенда» інквізиції
<https://cutt.ly/Mv3Kt5Y>

Мислю творчо

Спираючись на матеріали параграфа, додаткові джерела, створіть творчий проєкт (презентацію, віртуальну мандрівку, інфографіку, лепбук тощо) «Роль єзуїтських шкіл в історії української освіти».

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1540 р. Заснування ордену єзуїтів

1555 р. Завершення Реформації в Німеччині. Аугсбурзький мир

Гуманізм. Високе Відродження. Зародження нової європейської науки

Пригадайте, що означає поняття «гуманізм». Назвіть імена поетів і вчених — засновників гуманістичної культури в Італії.

1. ГУМАНІЗМ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РУХ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

1.1. СУТНІСТЬ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ

Як ви знаєте, із середини XIII ст. в Західній Європі почав формуватися новий етап розвитку культури — **Відродження, або Ренесанс** (від італ. *rinascimento*, франц. *renaissance* — *відродження*). Назва епохи пов'язана з прагненням передових людей того часу відродити культурні традиції Античності: високий художній рівень літератури й мистецтва й ідеї **гуманізму**.

Не зазіхаючи на головні догмати християнства, гуманісти стверджували, що на землі людина є найкращим творінням Божим. При цьому завдання людини — виявити свою «подобу Богу» й побудувати гармонійні відносини.

До XV ст. термін «гуманіст» підкреслював глибоке **знання, насамперед, античної спадщини** й заняття літературною творчістю в дусі римських і грецьких авторів.

1.2. ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ

Передумови Відродження склалися в Італії. Це було зумовлено особливостями її політичного розвитку. На зміну імперії прийшли **самостійні міста-держави**, більшість з яких були республіками. **Незалежна політика, демократичні порядки** відрізнялися від європейських монархій.

Італійські міста в XIV–XVI ст. переживали бурхливий розвиток промисловості й торгівлі; тут розміщувалися великі банки. Промислова, торговельна й фінансова верхівки італійських міст наживали величезні багатства й могли виділити частину коштів на розвиток культури, оскільки мали **потребу в розвитку техніки, природознавства, математики**.

Італію цього періоду вважають першою країною, де виникли **ранньокapіталістичні відносини**. Вони зумовлювали **звільнення особистості від середньовічної несвободи, станової замкнутості й забобонів, від обмежень сільської громади й цеху, родових і сімейних традицій**.

Одночасно в містах **формувався численна група представників розумової праці й людей, зайнятих літературою і мистецтвом**. Вони й стали діячами гуманізму.

Ще одним осередком Відродження завдяки схожим умовам були міста Фландрії в Північній Європі.

2. ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Батьківщиною епохи Високого Відродження вважається італійська провінція *Тоскана* й місто *Флоренція*. З другої половини XVI ст. центр Відродження перемістився до Венеційської республіки.

Доба Високого Відродження народила геніальних митців та вчених, які на багато століть випередили свій час і подарували людству невичерпне джерело ідей і відкриттів. Найяскравіші зірки цієї унікальної доби — Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаель.

Варто запам'ятати!

Високе Відродження (кінець XV ст. — початок XVI ст.) — кульмінація Ренесансу в Італії, доба найбільшого розквіту образотворчого мистецтва, філософії, літератури та науки.

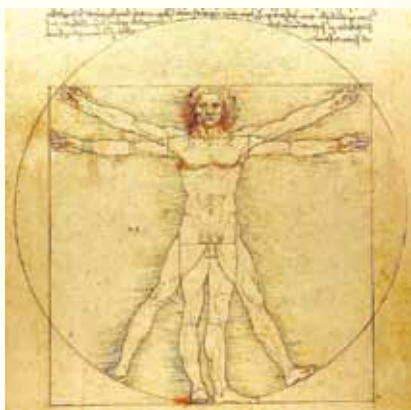
2.1. «ТИТАНИ ВІДРОДЖЕННЯ»: ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ

Понад пів тисячоліття дослідники творчості **Леонардо да Вінчі** (1452–1519 рр.) намагаються знайти відповідь на запитання: хто він, і як зумів досягти неймовірних висот у найрізноманітніших сферах.

Користуючись результатами своїх наукових досліджень, да Вінчі досягнув найвищої майстерності у передачі світлотіні та візуальної перспективи, у відображенні краси людського тіла та різноманіття людських почуттів.

Історичні подробиці

Леонардо займався анатомією — вивченням будови тіла і його пропорцій. Довгий час його анатомічні малюнки були невідомими. Після публікації в XIX ст. вони посіли визначне місце в розвитку анатомії.

Вітрувіанська людина (малюнок Леонардо да Вінчі, створений близько 1490–1492 рр.; ілюстрація для книжки, присвяченої працям давньоримського архітектора Вітрувія)

Згідно із супровідними записами Леонардо, малюнок був створений для визначення пропорцій людського (чоловічого) тіла. Як ви думаєте, чому цей малюнок називають «канонічним»? Дізнайтеся, що означають «пропорції золотого перетину».

Одна з найзагадковіших робіт Леонардо — **фреска «Таємна вечеря»**, створена на одній зі стін церкви Санта Марія делле Граціє в Мілані.

Таємна вечеря (фреска Леонардо да Вінчі, 1495–1498 рр.)

Як стверджують історики, художник спеціально зобразив на фресці такі самі стіл і посуд, які були на той момент у церкві. Цим він намагався показати, що Ісус і Юда набагато ближчі до людей, ніж здається.

1. Що ви знаєте про біблійний сюжет, зображений на фресці?
2. Як ви думаєте, які ідеї хотів передати художник?

Під час роботи над легендарною картиною **«Мона Ліза»** да Вінчі використав новий технічний прийом — *сфумато*, сутність якого полягає у розмитому, нечіткому зображенні контуру. Завдяки цьому створюється відчуття реальності відтвореного, гармонійного поєднання людини й природи.

Для Леонардо да Вінчі наука й мистецтво були взаємопов'язаними. Знання і винаходи у сфері природничих наук він відображав у живописі. Леонардо робив наукові дослідження з астрономії, ботаніки, географії, геології, математики, метеорології, хімії; займався інженерною справою. Його винаходи й відкриття випереджали століття.

Мона Ліза (картина Леонардо да Вінчі, створена між 1503 і 1505 рр.)

З додаткових джерел інформації дізнайтеся, яку іншу назву має картина. Які є версії стосовно людини, зображеної на портреті?

Історичні подробиці

Дослідження та винаходи Леонардо

Перші в історії людства апарати для занурення під воду і дихання під водою, тобто **прообрази сучасних батискафів і скафандрів**.

Підводний човен і вертоліт, а також інші літальні апарати. Винаходи залишилися на папері, але сучасні вчені вивчили креслення Леонардо і заявили, що конструкції є повністю працездатними.

Парашут. У грудні 2000 р. британський парашутист Адріан Ніколас спустився з висоти 3 км з повітряної кулі на парашуті, зробленому за ескізом Леонардо да Вінчі.

Конструкції мостів, планування міста.

Кулькопідшипник, оригінальний **ткацький верстат**.

Воєнна техніка: **танк**, прообраз **кулемета**.

Геологічні дослідження і проектування **каналів** привели Леонардо до висновку, що вік Землі набагато старший, ніж допускала Біблія. Ім'ям Леонардо да Вінчі пізніше був названий принцип, що дає змогу визначати вік різних шарів земної кори.

Астрономічні спостереження за Місяцем у фазі півмісяця привели Леонардо да Вінчі до одного з важливих наукових відкриттів — він встановив, що сонячне світло відбивається від Землі й повертається до Місяця у вигляді вторинного підсвічування. Да Вінчі першим зрозумів, чому небо здається синім, заявивши, що це колір «освітленого шару частинок» між Землею і «небесною чорнотою».

Доповнена реальність
«Винаходи Леонардо
в дії»

<https://cutt.ly/Hv8196j>

Парашут (малюнок
Леонардо да Вінчі)

Відео «Одна історія. За що Леонардо да Вінчі здобув світове визнання» (24 канал, 21.12.2017 р.). Тривалість 04 хв 46 с
<https://cutt.ly/Kk2Sv4u>

Яку людину ви могли б назвати геніальною? Яке, на вашу думку, значення спадщини Леонардо для сучасності?

2.2. «ТИТАНИ ВІДРОДЖЕННЯ»: МІКЕЛАНДЖЕЛО

Мікеланджело Буонарроті (1475–1564 рр.) був борцем за світлі людські ідеали не тільки як художник, а і як громадянин.

У 1489 р. Мікеланджело навчався у школі мистецтв **Лоренцо Медічі** у Флоренції. Медічі був наставником Мікеланджело, він розгледів його талант і всіляко сприяв його творчості. У 90-ті роки XV ст. юний майстер створив свої перші скульптури. Вершиною творчості Мікеланджело-архітектора є купол храму Святого Петра в Римі.

Історичні подробиці

У 1508 р. Папа Римський Юлій II запропонував Мікеланджело **розписати стелю Сикстинської капели**. Хоча сам Мікеланджело погодився на цю пропозицію неохоче, цей розпис став найграндіознішим із його творінь.

Створення Адама (фрагмент розпису Сикстинської капели у Ватикані;
робота Мікеланджело, 1511–1512 рр.)

Який біблійний сюжет став основою твору Мікеланджело?

Мойсей (скульптура роботи Мікеланджело,
1513–1515 рр.)

Що, на ваш погляд, приваблювало Мікеланджело в образі Мойсея?

Відео «Одна історія.
За що геніальному митцю Мікеланджело висували догани»
(24 канал, 17.01.2018 р.).
Тривалість 04 хв 48 с
<https://cutt.ly/Qk2STpC>

Дізнайтеся з відео, хто сприяв становленню Мікеланджело як митця. Визначте, з якими труднощами зустрівся Мікеланджело на своєму творчому шляху. Спираючись на відео та додаткові джерела, дізнайтеся про роботи Мікеланджело, не згадані в тексті підручника.

Сикстинська Мадонна (картина Рафаеля, 1512–1514 рр.)

Чому образ матері Христа був і залишається таким популярним у живописі? Які почуття прагнув передати Рафаель через образ Мадонни?

Помер Мікеланджело в Римі й був похований у Флоренції в церкві Санта-Кроче.

2.3. «ТИТАНИ ВІДРОДЖЕННЯ»: РАФАЕЛЬ

З ім'ям Рафаеля Санті (1483–1520 рр.) пов'язані образи досконалої краси, сповнені проникливого ліризму й внутрішньої гармонії. Особливу увагу привертають картини, присвячені Мадонні.

Найвищої мистецької зрілості художник сягнув, виконуючи розписи залів (т. зв. *станців*) папського палацу у Ватикані. Чотири фрески на півкругах стін залу Станца делла Сеньятура — «Диспут», «Афінська школа», «Парнас», «Мудрість», «Помірність... і Сила» — відповідно уособлюють собою богослов'я, філософію, поезію і юриспруденцію. Тут Рафаель зобразив батьків церкви,

античних філософів, поетів, мудреців, створюючи грандіозний апофеоз людської культури.

Афінська школа (фреска Рафаеля, 1510–1511 рр.)

Серед портретів античних мислителів і вчених Рафаель зобразив, зокрема, Платона й Аристотеля. Їхні жести — перший показує на небо, другий простирає руку до землі. Які уявлення про характер вчення філософів намагався передати художник?

3. КУЛЬТУРА БАРОКО

Варто запам'ятати!

Баро́ко (від фр. *baroque* — перлина неправильної форми, буквально — *примхливий, химерний*) — стиль в європейському мистецтві з кінця XVI до середини XVIII ст., який прийшов на зміну Відродженню, але не був його запереченням. Бароко синтезувало мистецтво готики й Ренесансу, поєднувало урочистість, пишність, розмаїтість і динамічність форм.

Бароко набуло поширення переважно в католицьких країнах і було пов'язане з Контрреформацією. Тоді церква намагалася використати силу мистецтва для того, щоб переконувати, хвилювати й дивувати віруючого в ім'я католицької церкви.

Центром розвитку бароко в XVI–XVII ст. був **Рим**. Паркові й палацові ансамблі, культова архітектура, декоративні живопис і скульптура, парадний портрет, а також натюрморт і пейзаж стали основними видами та жанрами бароко.

В образотворчому мистецтві бароко переважають віртуозні декоративні композиції релігійного, міфологічного або алегоричного характеру, а також парадні портрети.

Одним із найвизначніших майстрів бароко, реформатором європейського живопису XVII ст. і засновником реалізму в живописі був **Мікеланджело Мерізі да Караваджо**. Його творчість мала вплив на **Рубенса, Веласкеса, Рембрандта** та ін. Караваджо писав з натури, часто в образах святих і мадонн зображуючи простих римлян, людей з вулиць і ринків.

Яскравий представник барокового живопису в Іспанії — художник **Дієго Веласкес**. У Голландії визнання отримали художники **Ян Вермер і Рембрандт**, представником фламандського живопису був **Пітер Пауль Рубенс**.

Яскраві зразки **архітектури бароко** були створені у **Франції, Італії, Іспанії**,

Порівнюємо бароко з попередніми епохами
<https://cutt.ly/Vv3J7ml>

Чотири філософи. Художник зобразив на картині близьких йому людей — брата Філіпа, друга Яна Ваверіуса і їхнього вчителя Юстуса Ліпсіуса, які сидять під бюстом Сенеки. Четвертий персонаж, що стоїть позаду — сам Рубенс.

(картина художника
Пітера Пауля Рубенса,
1611–1612 рр.)

Португалії, Південній Німеччині, Чехії, Польщі, Литві, іспанських і португальських колоніях у Латинській Америці. Для об'єднання мистецтва, глядача та простору в архітектурі бароко широко використовувалися скульптура й живопис. Важливу роль в інтер'єрах храмів відіграло світло.

До барокової архітектури **Франції** належать сади Версаля, Лувр і великі міські об'єкти в Парижі — Пале Рояль, Пляс Вандом.

Лувр. Внутрішнє оздоблення (музей відкрито в Парижі, Франція, в 1793 р.; сучасне фото)

4. НАРОДЖЕННЯ НОВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте цей пункт параграфу й укладіть структурно-логічну схему або карту пам'яті «Наукові генії та їхні відкриття». Визначте, які перепони довелося долати науковцям у своїй діяльності. Після завершення роботи презентуйте свій проєкт у класі.

За доби Відродження були здійснені блискучі наукові відкриття. З іншого боку, тоді ще не склався науковий об'єктивний погляд на природні явища. Вчені та винахідники занадто посилалися на авторитет античних авторів.

Найбільшого підйому отримала **механіка**. У XVI ст. у промисловому виробництві дедалі ширше використовували різні млини, водяне колесо, розширювалося застосування колісних годинникових механізмів.

Важливі відкриття були зроблені в галузі **фізики**. Застосування компаса й спроби його вдосконалити привернули увагу до явища **магнетизму**. Потреби будівництва складних гідротехнічних споруджень стимулювали розвиток **гідростатики**. Значних успіхів досягла **оптика**, що

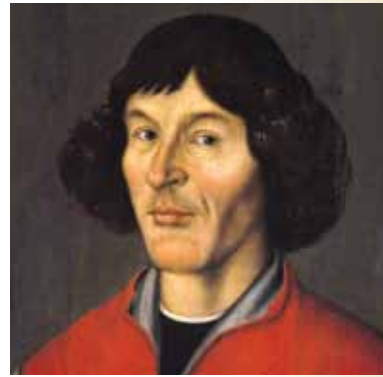
привертала увагу не тільки фізиків і математиків, а також біологів і медиків, які вивчали зорові функції ока.

Великі успіхи були досягнуті в галузі **анатомії**. Дослідники доби Відродження поступово позбулися властивого людям Середньовіччя остраху перед мертвим тілом. Свого вищого розквіту цей напрям досяг у працях **Андреаса Везалія** — засновника сучасної анатомії.

Розпочався **розвиток історичної науки**. У зв'язку з підвищенням самосвідомості стали «модними» біографія і автобіографія. Чудовий зразок автобіографії створив скульптор і ювелір **Бенвенуто Челліні**.

Важливі відкриття були зроблені в галузі **астрономії**.

Астроном і математик **Миколай Коперник** (1473–1543 рр.) обґрунтував **геліоцентричну систему будови світу**. У своїй роботі «Про обертання небесних сфер» (видана у 1543 р.) великий польський вчений математично обґрунтував ідею про рух Землі й інших планет навколо Сонця, визначив послідовність розташування планет, обчислив їхню відносну віддаленість від Сонця тощо.

Миколай Коперник
(портрет роботи невідомого художника XVI ст.)

Відео «Одна історія. Коперник» (24 канал).

Тривалість 5 хв 28 с <https://cutt.ly/hkDZaa3>

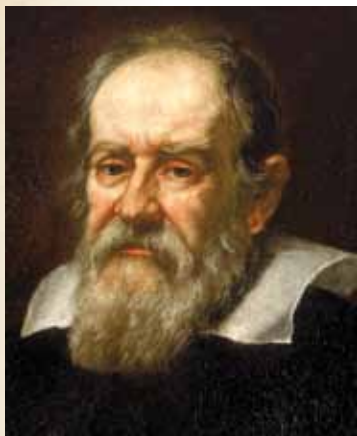
1. Перегляньте відео й поміркуйте, які якості стали в пригоді вченому для обґрунтування геліоцентричної системи.
2. Чому його вчення спочатку не набуло визнання? Хто довів правильність теорії Миколая Коперника?

Послідовником вчення Коперника був **Джордано Бруно** (1548–1600 рр.) — італійський вчений, філософ, поет. Мислитель був переконаний, що величезний простір наповнено незліченною кількістю великих і малих зірок, навколо яких обертаються планети, подібні до Землі. **Джордано пропонує, що на інших планетах можливе розумне життя**. За сміливі наукові гіпотези вченого спалили на вогні інквізиції як еретика.

Великий італійський учений **Галілео Галілей** (1564–1642 рр.) **сформулював принцип відносності руху, встановив**

Бюст Джордано Бруно
(Тоскана, Італія)

Галілео Галілей
(портрет роботи художника
Юстуса Сустерманса,
1636 р.)

закон інерції, закони вільного падіння тіла, відкрив закон сталості періоду коливання маятника й висунув ідею застосування маятника в годиннику.

Та найбільше Галілей зробив для астрономії. У 1609 р. на основі винаходів голландців Ганса Ліпперсгея і Захарія Янсена він побудував свій телескоп із триразовим збільшенням, а згодом — зі збільшенням у 32 рази. Унікальність відкриття Галілея полягала в тому, що свій телескоп учений повернув до неба і почав досліджувати астрономічні об'єкти. Усім відома боротьба Галілея за утвердження геліоцентричної системи світу Коперника.

Відео «Одна історія. Що врятувало Галілея від вогню інквізиції?» (24 канал). Тривалість 5 хв 28 с <https://cutt.ly/LkDZl24>

1. Перегляньте відео та визначте, що сприяло успіху Галілео Галілея як науковця.
2. Як Галілей пов'язаний із Миколаєм Коперником?
3. Чому Галілею вдалося уникнути вогню інквізиції?

Історичні подробиці

У 1615 р. Папа Римський Павло V щодо ідеї Галілея, що Сонце нерухоме й розташоване в центрі світу, заявив: це вчення є «хибним, абсурдним, еретичним за формою і суперечить Святому Письму».

У 1989 р. Папа Римський Іван Павло II публічно попросив вибачення в покійного Галілея, оголосив рішення інквізиції помилковим і реабілітував вченого, повернувши йому «право бути законним сином церкви».

Глава Папської ради у справах культури Джанфранко Равазі у 2009 р. на астрономічній виставці у Ватикані заявив:

«Звичайно, повертатися до розгляду трибуналу історії як частини діалогу між наукою і вірою — це правильно. Необхідно мати сміливість визнавати це, а в даному випадку визнавати помилки, яких допустилася та чи інша сторона. Але з іншого боку, я продовжую наполягати, що нині слід більше дивитися у майбутнє».

1. Чому, на вашу думку, католицька церква повертається до оцінок подій минулого та вибачається за переслідування Галілео Галілея, а також Джордано Бруно, Савонароли, Яна Гуса, Мартіна Лютера?
2. Як ви розумієте слова Дж. Равазі?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Схарактеризуйте передумови розвитку культури Відродження.
2. Дайте визначення понять: «гуманізм», «Високе Відродження», «бароко».
3. Кого з митців називають «титанами Відродження»?
4. Назвіть скульпторів і художників, які працювали у стилі бароко.
5. Виконайте тренувальну онлайн-вправу, використовуючи додаткові джерела:

<https://cutt.ly/4kJwvqv>

Обговорюємо в групі

1. У чому полягав ідеал людини доби Ренесансу?
2. Зіставте світоглядні основи Середньовіччя, доби Відродження і бароко.

Мислю творчо

Проведіть екскурсію «Мадонни Високого Відродження».

Мадонна у скелях
(картина художника
Леонардо да Вінчі,
1483–1486 рр.)

Мадонна Літта
(картина художника
Леонардо да Вінчі,
1490–1491 рр.)

Мадонна
Альба
(картина
художника
Рафаеля,
1511 р.)

Мадонна
у кріслі
(картина
художника
Рафаеля,
1513–1514 рр.)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

Кінець XV — початок XVI ст.

Доба Високого Відродження

Кінець XVI — середина XVIII ст.

Розвиток стилю бароко
в європейському мистецтві

Практична робота. Гуманістичні ідеї доби Відродження

1. ДОСЛІДЖУЄМО ІДЕЇ

Нікколо Макіавеллі
(портрет роботи художника
Санті ді Тіто,
перша половина XVI ст.)

Нікколо Макіавеллі (1469–1527 рр.) — державний діяч, дипломат, філософ, історик, поет, драматург, театральний режисер і композитор. Найвідомішими творами мислителя є «*Міркування з приводу першої декади Тита Лівія*», знаменитий трактат «*Володар*» (або «*Государ*»), комедія «*Мандрагора*», теоретична робота «*Про військове мистецтво*».

Макіавеллі стверджував, що влада не має «божественного характеру», що політику визначають не Бог або церква, а земні інтереси й людські слабкості. Саме за послідовний антиклерикалізм Макіавеллі його твори аж до 1929 р. були заборонені католицькою церквою.

Висловлювання Нікколо Макіавеллі

- Володар (Государ) має занепокоїтися, помічаючи, що хтось чомусь побоюється говорити йому правду.
- Люди завжди погані, поки їх не змусить до добра необхідність.
- Не можна назвати доблестю вбивство громадян, зраду, віроломство, жорстокість і нечестивість; усім цим можна здобути владу, але не славу.
- Треба діяти так, щоб тих, хто більше вже не вірить, змусити вірити силою.
- Усі озброєні пророки перемагали, а всі беззбройні гинули.
- Хто хоче жити в мирі, той повинен готуватись до війни.
- Якщо вже йдеться про інтереси батьківщини, не слід розмірковувати, справедливим є це рішення чи несправедливим, милосердним чи жорстоким, похвальним чи ганебним, облишити слід усілякі міркування і прийняти те рішення, яке відповідає порятунку її життя та збереженню свободи.
- Мета виправдовує засоби.

Подискутайте в класі на тему «Чому ідеї Макіавеллі є (або не є) гуманістичними», зважаючи на такі запитання:

1. З якими ідеями Макіавеллі ви згодні, а з якими — ні? Чому?
2. До яких подій і явищ, діячів сучасності ви могли би адресувати думки італійського мислителя?
3. Чи можемо ми давати оцінки думкам і діям історичних осіб далекого минулого, спираючись на сучасні моральні норми?

Історичні подробиці

Для багатьох політиків робота Макіавеллі «Володар» стала настільною книгою. Виник навіть термін «макіавеллізм», що означає використання хитрості, лукавства та нехтування мораллю в політиці.

2. ЛЕГЕНДА «ТАЄМНОЇ ВЕЧЕРІ»

Бразильський письменник Пауло Коельо у своєму романі «Диявол і Сеньйорита Прим» виклав одну з легенд про створення фрески «Таємна вечеря».

Легенда про створення фрески «Таємна вечеря»

Під час створення цього сюжету Леонардо зіткнувся з величезною трудностю: він повинен був зобразити Добро, втілене в образі Ісуса, і Зло — в образі Іуди, який вирішив зрадити його на цій трапезі. Леонардо... перервав роботу і відновив її лише після того, як знайшов ідеальні моделі.

Одного разу, коли художник був присутній на виступі хору, він побачив в одному з юних півчих досконалий образ Христа і, запросивши його в свою майстерню, зробив з нього кілька начерків та етюдів.

Минуло три роки. «Таємна вечеря» була майже завершена, однак Леонардо поки так і не знайшов натурника для Іуди... І ось, після багатоденних пошуків, художник побачив людину, що валялася в стічній канаві — молоду, але передчасно одряхлілу, брудну, п'яну й обірвану. Часу на етюди вже не лишалося, і Леонардо наказав своїм помічникам доставити її в собор, що ті й зробили.

З великими труднощами чоловіка притягли туди і поставили на ноги. Він не зовсім розумів, що відбувається, а Леонардо відтворював на стіні гріховність, егоїзм, злочестя, якими дихало його обличчя.

Коли він закінчив роботу, жебрак, який до цього часу вже трохи протверезів, розплющив очі, побачив перед собою фреску і злякано та з тугою в голосі закричав:

— Я вже бачив цю картину раніше!

— Коли? — здивовано запитав Леонардо.

— Три роки тому, ще до того, як я все втратив. У той час, коли я співав у хорі й життя моє було сповнене мрій, якийсь художник написав з мене Христа.

Героїня роману після прослуховування цієї легенди сказала: *«Можливо, у Добра і в Зла — одне і те саме обличчя. Усе залежить лише від того, коли вони зустрічаються на шляху кожного з нас»*. Як ви розумієте ці слова?

3. ЧОГО ЗМІГ ДОСЯГНУТИ ГЕНІЙ У МИСТЕЦТВІ?

Ознайомтеся з поезією Ліни Костенко «Чекаю дня, коли собі скажу...» та поміркуйте, які риси характеру Мікеланджело надихнули поетесу написати цей твір. На підтвердження своєї думки зачитайте в класі відповідні фрагменти поезії.

Вірш Ліни Костенко
<https://cutt.ly/kbGxAn9>

Узагальнення з розділів 1-2 «Великі географічні відкриття і становлення капіталістичних відносин», «Високе Відродження. Реформація в Західній Європі»

1. ІСТОРИЧНА ХРОНОЛОГІЯ

1. Запропонуйте правильний варіант хронологічної послідовності подій, процесів і явищ.

2. Доберіть три події з історії України, що відбувалися в хронологічних межах шкали часу.

Узагальнюємо знання
<https://cutt.ly/Cv3Kq00>

2. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

З'єднайте репродукції картин з їхніми назвами й іменами авторів.
За потреби скористайтесь додатковими джерелами інформації.

Рембрандт

Дієго Веласкес

Леонардо да Вінчі

Рафаель Санті

Повернення блудного сина

Джоконда
(портрет Мони Лізи)

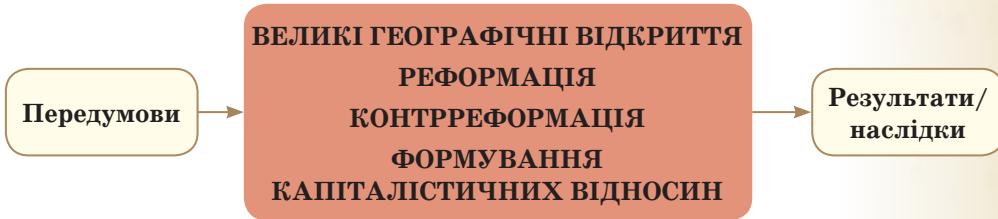
Інфанта
Маргарита
Австрійська

Сикстинська
Мадонна

3. ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

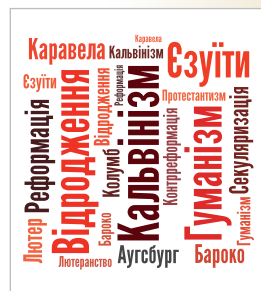
Об'єднайтеся в групи і за схемою проаналізуйте зазначені в ній події, процеси і явища.

4. ІСТОРИЧНИЙ СТОРІТЕЛІНГ

Творчо опрацюйте хмаринки слів.

1. Визначте, яка тема об'єднує слова в кожній із хмаринок. Дайте назву хмаринкам.
2. Визначте, чи всі слова наборів відповідають запропонованій вами назві й темі. Свою думку обґрунтуйте.
3. Скористайтеся хмаринками як підказками та назвіть, які зміни в господарстві, побуті, світогляді та культурі суспільства відбулися протягом Ранньомодерної доби. Поясніть, чим були зумовлені ці зміни.

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тестів. Для виконання завдань перейдіть за посиланнями або за допомогою смартфона зчитайте QR-коди.

Великі географічні відкриття і становлення капіталістичних відносин

<https://forms.gle/PEZCqhCmCJ5pBZ8b7>

Високе Відродження.
Реформація в Західній Європі
<https://forms.gle/7Yfue6yYc4W4L5dt7>

Бажаємо успіхів!

Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.

§ 12 Становлення абсолютної монархії у Франції

Покажіть на карті сучасну Францію. Пригадайте, з якими труднощами боролися французи на шляху до об'єднання країни за доби Середньовіччя.

1. КОРОЛІВСЬКА ВЛАДА в першій половині XVI ст.

За Ранньомодерної доби в європейських державах продовжилися процеси централізації держав і зміцнення королівської влади. *На зміну станово-представницьким монархіям Середньовіччя формувався абсолютизм з необмеженою (абсолютною) владою монарха.*

Варто запам'ятати!

Абсолютна монархія — форма монархічної влади, за якої вся повнота влади зосереджується в руках монарха.

Абсолютизм (від лат. *absolutus* — *безумовний, необмежений*) — форма державного правління в ряді держав Європи за Раннього Нового часу, за якої верховна влада повністю належить монархові та здійснюється без представницьких інституцій і конституційних обмежень.

У Ранньомодерну добу Франція ввійшла міцною державою. До кінця XV ст. французьким королям вдалося остаточно подолати зазіхання Англії на королівський трон і в цілому завершити об'єднання країни. У першій половині XVI ст. французькі королі з династії Валуа вже правили одноосібно. Франциск I (1515–1547 рр.) домігся права самостійно призначати церковних єпископів. Продаж чиновницьких посад приносив чималі прибутки для державної скарбниці. Значні фінансові надходження і армія чиновників робили Франциска I незалежним від Генеральних штатів, тому він не бачив потреби їх скликати. Свої рішення король обґрунтовував словами «*Така моя добра воля*».

Франція була активним гравцем в європейській політиці, змагаючись із Габсбургами за панування над багатою Італією. Хоча у війнах з Іспанією за італійське панування король програв, однак саме з Італії Франциск I привіз захоплення культурою Відродження.

Історичні подробиці

Франциск I та Леонардо да Вінчі

Італійська політика Франциска I сприяла розвитку у Франції культури Відродження. Король був великим поціновувачем мистецтва й запросив працювати при своєму дворі геніального Леонардо да Вінчі. При дворі короля Леонардо зміг присвятити час творчості, упорядкуванню рукописів і щоденників. Франциск I дуже цінував свого гостя. Повагу до генія зобразив художник Жан Огюст Домінік Енгр на полотні «Смерть Леонардо да Вінчі», де бачимо смуток короля від смерті друга.

Смерть Леонардо да Вінчі
(картина художника Жана Огюста Домініка Енгра, 1818 р.)

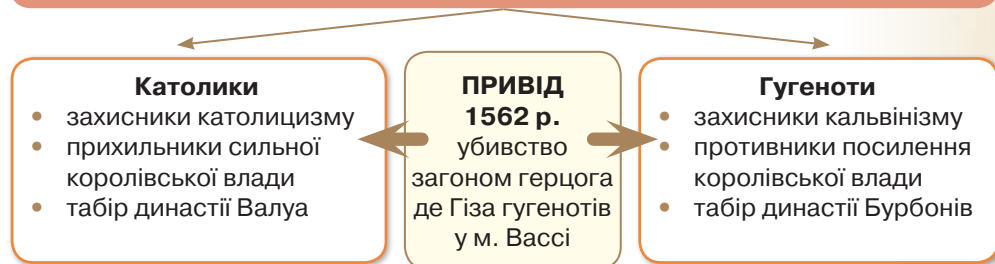
2. РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ Й УСТАНОВЛЕННЯ ДИНАСТІЇ БУРБОНІВ У ФРАНЦІЇ

Драматично розгорталася історія Франції в другій половині XVI ст. На півдні серед населення було багато гугенотів, а жителі півночі країни й Парижа лишалися вірними католицизму. До релігійних конфліктів додалися економічні проблеми внаслідок «революції цін», бажання частини дворянства поживитися церковними землями під час Реформації і боротьба за королівську владу між родинами Валуа та Бурбонів. Між ворожими таборами розгорнулися жорстокі *релігійні (гугенотські) війни (1562–1598 рр.)*.

Варто запам'ятати!

Релігійні (гугенотські) війни — громадянські війни у Франції (1562–1598 рр.) між політичними таборами протестантів (гугенотів) і католиків.

ВОРОЖІ ТАБОРИ РЕЛІГІЙНИХ ВОЄН

На початковому етапі королівська влада намагалася примирити суперників. Гугеноти отримали право на свободу богослужіння по всій

країні, окрім Парижа. Та спроба королеви Катерини Медічі знищити лідерів гугенотів під час **Варфоломійської ночі** 24 серпня 1572 р. призвела до загострення конфлікту й фактичного розколу Франції.

Історичні подробиці

Варфоломійська ніч — масові вбивства кальвіністів-гугенотів під час весілля Генріха Бурбона та Маргарити де Валуа. Ворожі табори сподівалися примиритися, організувавши династичний шлюб гугенота Генріха Наваррського та сестри короля Карла IX. Однак королева-мати Катерина Медічі вирішила знищити лідерів гугенотів, що з'їхалися з нагоди весілля до Парижа. Жертвами кривавої розправи, що тривала кілька днів, були десятки тисяч людей, у т. ч. жінки й діти.

На знак протесту гугеноти створили на півдні Франції **гугенотську Конфедерацію** на чолі з Генріхом Наваррським, якого бездітний Генріх III призначив своїм спадкоємцем.

Тим часом на півночі країни утворилася **Католицька ліга** на чолі з герцогом де Гізом. Обидва табори люто ворогували між собою і водночас поставили за мету відібрати королівський трон у Валуа.

Крім цього, ще й іспанський король за підтримки Папи Римського вирішив здобути французьку корону для свого сина.

У цій ситуації після смерті Генріха III французьке дворянство й буржуазія підтримали Генріха Наваррського як законного короля за умови, що він відмовиться від кальвінізму й навернеться в католицизм. Генріх, зваживши всі «за» і «проти», зі словами **«Париж вартий меси!»** погодився коронуватися під ім'ям Генріха IV (1594–1610 рр.), прийнявши католицизм. **Так, після драматичних релігійних воєн, що тривали 36 років, Францію очолила династія Бурбонів.**

Поміркуймо!

Уявіть себе на місці Генріха IV — складіть перелік аргументів на користь рішення про прийняття корони короля Франції.

Установлення миру ознаменувалося підписанням **Нантського едикту 1598 р.** Документ закріплював католицизм офіційною релігією Франції. Водночас гарантувалися права гугенотів на вільне віросповідання, обіймання державних посад, надавалися привілеї гугенотським містам. Як гарантію безпеки гугеноти отримували в розпорядження численні фортеці й право мати військо.

Генріху IV вдалося подолати економічну кризу в державі, здійснюючи політику **меркантилізму** — активного втручання держави в управління господарськими справами. Король не потребував підтримки Генеральних штатів і правив за допомогою свого головного міністра Сюллі.

**ПОЛІТИКА
МЕРКАНТИЛІЗМУ**

- Зменшення податкового тиску
- Ліквідація внутрішніх мит
- Державна підтримка мануфактур
- Протекціонізм — обмеження ввезення до країни іноземних товарів

**3. ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ АБСОЛЮТИЗМУ:
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ ТА «КОРОЛЬ-СОНЦЕ» ЛУІ XIV**

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, створіть карту пам'яті «Зміцнення французького абсолютизму в XVII ст.». Розпочніть укладання карти з основних гілок «Діяльність кардинала Рішельє» та «Абсолютизм Луї XIV».

Подальше зміцнення абсолютизму у Франції пов'язане з ім'ям кардинала **Рішельє**. Протягом 1624–1642 рр. він обіймав посаду першого міністра за правління нерішучого короля Луї XIII (1610–1643 рр.). Літературний образ Рішельє в романі О. Дюма «Три мушкетери» має мало спільного з дійсністю. Талановитий державний діяч **рішуче зміцнював королівську владу** й Францію. Генеральні штати більше не скликали. Щоб подолати гугенотську опозицію, за Едиктом милості 1629 р. гугенотів позбавили фортець, армії та інших привілеїв. Залишили лише право на віросповідання.

Католицька знать також була позбавлена фортець, під загрозою смерті були заборонені дуелі. Рішельє ретельно викривав і карав змовників проти королівської влади.

Дбаючи про збагачення держави, уряд Рішельє на засадах меркантилізму **сприяв заснуванню торговельних компаній для зовнішньої торгівлі**. Підприємливий кардинал сприяв розвитку виробництва товарів на експорт й обмежував імпорту предметів розкоші. **Франція активно взялася за створення колоніальної імперії** — у поле зору потрапили Канада, Західна Індія, Марокко, Персія.

У результаті втручання Франції в Тридцятилітню війну **кардиналу**

Рішельє та його коти
(картина художника
Шарля Едуара Делора, 1884 р.)

Розгляньте репродукцію картини. Про які особливості постаті першого міністра Франції вона розповідає?

вдалося домогтися послаблення позицій Іспанії. Тоді ж Франція здобула багаті на ресурси Ельзас і Лотарингію.

Свідчать документи

Опрацюйте витяги з історичного документа. Які з порад Рішельє вважаєте актуальними для сьогодення?

З Політичного заповіту Рішельє

Треба спати як лев, не закриваючи очей, щоб бачити всі біди, що можуть статися.

Скарбниця — серце держави, істинно вона є архімедовим знаряддям; якщо воно міцне, то дає можливість керувати світом.

У великій державі потрібно в скарбниці завжди мати запас на випадок непередбачених обставин.

Формування абсолютної монархії у Франції завершилося за правління «короля-сонця» **Луї XIV** (1643–1715 рр.). Після смерті першого міністра кардинала Мазаріні у 1661 р. Луї XIV ліквідував посаду першого міністра й узяв контроль над урядом на себе. Спільно зі своїм головним помічником міністром фінансів **Жаном Батистом Кольбером** король узявся впорядковувати державні справи.

Луї XIV (портрет роботи Шарля Лебрена, 1661 р.)

Налагодження економічної ситуації відбувалося на засадах **меркантилізму**. Уряд заохочував розвиток мануфактур і винахідництво.

Опорою влади короля мав стати **католицизм**, тому протестантизм було заборонено, а гугеноти змушені були покинути Францію. Іншою силою, на яку спирався король, була реформована й посилена **армія**.

Значно **зросли колоніальні володіння Франції** в різних куточках світу. У 1665 р. було створено Ост-Індську компанію для управління низкою колоній.

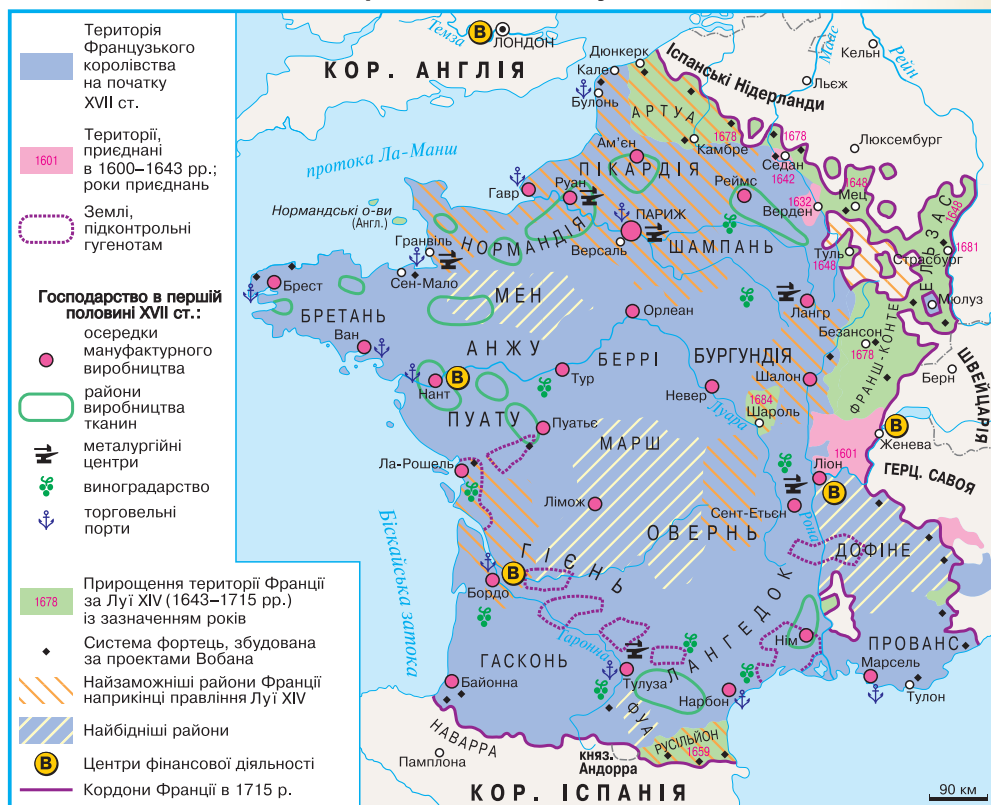
Слова Луї XIV «Я надто любив війну» засвідчують **войовничу зовнішню політику короля**. Унаслідок численних воєн територія Франції зросла. Однак агресивний «король-сонце» налаштував проти себе сусідів, які об'єдналися у 1686 р. проти нього в Аугсбурзьку лігу (Іспанія, Швеція, Англія, Баварія, частина територій Священної Римської імперії).

Луї XIV увійшов в історію також як будівничий однієї із найрозкішніших королівських резиденцій Європи — Версаля, куди королівський двір переїхав з гамірного та необлаштованого Парижа в 1682 р.

Історичні подробиці

Король був своєрідним рекордсменом на троні — він правив найдовше з усіх відомих європейських монархів. Енергійному королю довелося пережити своїх прямих спадкоємців. Заповідаючи трон своєму правнуку, майбутньому королю Луї XV, «король-сонце» повчав бути розважливим у витратах, боротися з бідністю і жити в мирі із сусідами. Останніми словами короля були: «Я йду, але держава залишається». Абсолютна монархія у Франції проіснувала ще 78 років після смерті Луї XIV.

Франція в XVII ст. Луї XIV

Складіть розповідь за картою і текстом параграфу про економічний розвиток Франції в XVII ст. У розповіді обов'язково вкажіть головні галузі господарства. Що, на вашу думку, могло впливати на розвиток різних районів Франції?

Отже, *за Ранньомодерної доби Франція пройшла шлях від станова-представницької до абсолютної монархії*. Протистояння Реформації і католицизму завершилося заборонаю протестантизму. Держава активно спрямовувала розвиток мануфактурного виробництва й торгівлі в дусі політики меркантилізму.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність.

2. Утворіть логічні пари між назвами історичних подій і їхнім коротким описом.

1 Нантський едикт

A Масові вбивства гугенотів католиками

2 Варфоломіївська ніч

B Збройна боротьба між католиками і протестантами у Франції

3 Релігійні війни

B Визнання релігійних прав і надання привілеїв гугенотам

4 Едикт милості

Г Ліквідація привілеїв гугенотів

3. Виконайте онлайн-вправи:

<https://cutt.ly/ThVTVBa>

<https://cutt.ly/LkJqy8f>

Обговорюємо в групі

Обговоріть у групі зміст висловлювань французьких державних діячів. Доберіть історичні факти, які підтверджують зміст висловлювань: «Париж вартий меси» (Генріх IV); «Держава — це я!» (Луї XIV).

Мислю творчо

Виконайте творчий проєкт про одного з героїв параграфу на вибір (історичний портрет, сторінка діяча в соціальних мережах, інфографіка та ін.) «Особа в історії» (шаблон фейсбук-сторінки: <https://cutt.ly/3bGx95t>).

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1598 р. Нантський едикт

Володіння Габсбургів в Іспанії. Національно-визвольна війна в Нідерландах

Пригадайте, яку історію «розповідає» хмаринка. Розкрийте зміст наведених понять і поясніть роль в історії згаданих діячів/діячок. Як вплинули на розвиток Іспанії Великі географічні відкриття?

1. ВОЛОДІННЯ ГАБСБУРГІВ. ІСПАНІЯ ЗА КАРЛА V Й ФІЛІПА II

Історія багатьох європейських країн пов'язана з династією Габсбургів. Заснована в X ст. франкським лицарем Рудольфом, династія мала великі володіння по всій Європі. З 1438 р. Габсбургам вдалося очолити Священну Римську імперію. На початку XVI ст. в результаті династичного шлюбу Габсбурги поширили свою владу й на Іспанію.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте історичну карту та з'ясуйте, у яких країнах Габсбурги мали володіння на початку XVI ст. Пригадайте з попереднього параграфа, як склалися відносини Франції і династії Габсбургів.

Володіння Габсбургів у Європі в середині XVI ст.

У 1516 р. Іспанія остаточно об'єдналася під владою **Карла I Габсбурга**. Від різних родичів король успадкував численні володіння в Європі й Новому світі. У 1519 р. під ім'ям **Карла V** він став імператором Священної Римської імперії.

Карл V прагнув установити абсолютну владу короля в Іспанії та мати переваги над іншими європейськими монархами. Його правління збіглося в часі з початком Реформації — Карл V взяв на себе роль захисника католицької церкви. Прагнення короля до абсолютної влади викликали **повстання комунерос** у Кастилії в 1520–1521 рр.

Історичні подробиці

Проти короля виступили незадоволені податковим тиском і втратою прав самоуправління міста. Однак, коли об'єднання повсталих міст «Свята хунта» висунуло з-поміж інших вимогу обкласти податками дворянство, гранди й ідальго виступили проти повстанців. Зрештою, повстання комунерос зазнало поразки, тоді як влада короля зміцніла, а міста й кортеси втратили свої права.

У зовнішній політиці справи Карла V також склалися суперечливо. Його головними суперниками були Франція і Османська імперія.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КАРЛА V

Протистояння з Османською імперією

- допомога австрійському ерцгерцогу Фердинанду I Габсбургу в боротьбі проти турків під Віднем;
- звільнення в 1535 р. захоплених турками християн у Тунісі;
- сплата данини турецькому султану Сулейману I Пишному

Суперництво з Францією за лідерство в Європі

- установлення контролю над Італією внаслідок Італійських війн із Францією;
- не вдалося зламати могутність Франції

Очевидно, Карл V на кінець правління був розчарований результатами своєї політики, тому що невдовзі після укладення Аугсбурзького миру він зрікся престолів короля Іспанії та імператора Священної Римської імперії на користь свого сина Філіпа. Після завершення правління Карла V у 1556 р. династія Габсбургів розділилася на дві гілки: Іспанських та Австрійських.

Діємо: практичні завдання

Іспанський король Філіп II отримав різні оцінки сучасників. Одні називали його Мудрим, а інші ненавиділи. На основі тексту параграфа дізнайтеся, хто і чому міг давати такі оцінки королю.

За **Філіпа II Розсудливого (1556–1598 рр.)** Іспанія досягла вершини своєї могутності. Завдяки величезним європейським і колоніальним володінням Іспанія здобула назву «імперія, над якою ніколи не заходить сонце». Король активно втручався у всі європейські справи. Завдяки перемозі над турецьким флотом у морській битві при Лепанто в 1571 р. **Іспанії вдалося захистити західне Середземномор'я від наступу Османської імперії.** На деякий час було об'єднано Португалію з Іспанією.

Наслідуючи батька, ревний католик Філіп II **докладав усіх зусиль для захисту католицької церкви.** В Іспанії за Філіпа II панувала інквізиція, релігійна нетерпимість. З країни були вигнані євреї і мориски.

Справжнім головним болем Філіпа II була **боротьба Нідерландів за незалежність.** Ця війна до того ж призвела до загострення відносин з Англією, королева якої Єлизавета I відкрито підтримала бунтівну провінцію в боротьбі проти іспанського короля. Щоб покарати непокірну королеву (можливо ще й тому, що свого часу Єлизавета I відхилила сватання Філіпа II), король у **1588 р.** спрямував до берегів Англії флот під грізною назвою «Непереможна армада». Однак, потріпана бурями, вона зазнала поразки від британців.

Філіп II (портрет роботи художника Тиціана, 1550-ті роки)

2. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА В НІДЕРЛАНДАХ

Діємо: практичні завдання

1. Поміркуйте, що означає поняття «національно-визвольна війна». Спробуйте самостійно сформулювати визначення поняття, продовжуючи речення: «Національно-визвольна війна — це боротьба...».
2. Працюючи з текстом параграфа, заповніть у зошиті таблицю.

Національно-визвольна війна Нідерландів проти іспанського панування	
Причини війни	
Рушійні сили	
Головні події	
Лідери	
Результати й наслідки	

На відміну від Іспанії, Нідерланди, які займали вигідне географічне положення біля моря, сповна скористалися перевагами наслідків Великих географічних відкриттів. У країні швидко формувалися капіталістичні ринкові відносини. Морська торгівля сприяла розвитку міст. Місто Антверпен було центром світової торгівлі. В містах розвивалися мануфактури, у яких використовували найману працю робітників. Фландрія уславилася своїм сукном, що продавали по всій Європі, полотном, килимами, шовковими виробами. Працелюбні жителі країни відвойовували в моря кожний клаптик землі, на якому займалися хліборобством і розведенням худоби.

Однак політична залежність від Іспанії викликала незадоволення в жителів Нідерландів через те, що:

- податковий тиск й обмеження на торгівлю в іспанських колоніях перешкоджали розвиткові виробництва й торгівлі;
- на півдні країни зберігалися феодальні відносини й феодальна залежність селян;
- відбувалися переслідування протестантів-кальвіністів іспанською інквізицією (серед підприємливих жителів Нідерландів кальвінізм був дуже популярним).

Наявні порядки не вдовольняли буржуазію, частину дворянства й селян. На чолі антиіспанської опозиції став **Вільгельм I Оранський «Мовчазний»**.

Принц Вільгельм I «Мовчазний»
(портрет роботи художника
Адріана Кея, 1579 р.)

Дізнайтеся, чому Вільгельма Оранського прозвали «Мовчазним».

Спочатку нідерландці намагалися вирішити конфлікт мирним шляхом — у **1566 р.** вони подали петицію іспанській намісниці Маргариті Пармській з вимогами припинити релігійні гоніння і скликати Генеральні штати для вирішення нагальних питань. Однак недалекоглядні іспанці петицію відхилили. Тоді й вибухнуло народне повстання, яке набуло характеру *антикатолицького іконоборчого руху*. Повстанці нападали на католицькі храми й монастирі, розбивали ікони та статуї, виганяли священників і ченців.

Для придушення повстанського руху Філіп II прислав військо на чолі з герцогом Альбою. Він упровадив податок — *алькабалу* — на торгівлю, що призвело до закриття крамниць і майстерень, вимушеної еміграції багатьох людей. Активні учасники повстання зазнали переслідувань і терору.

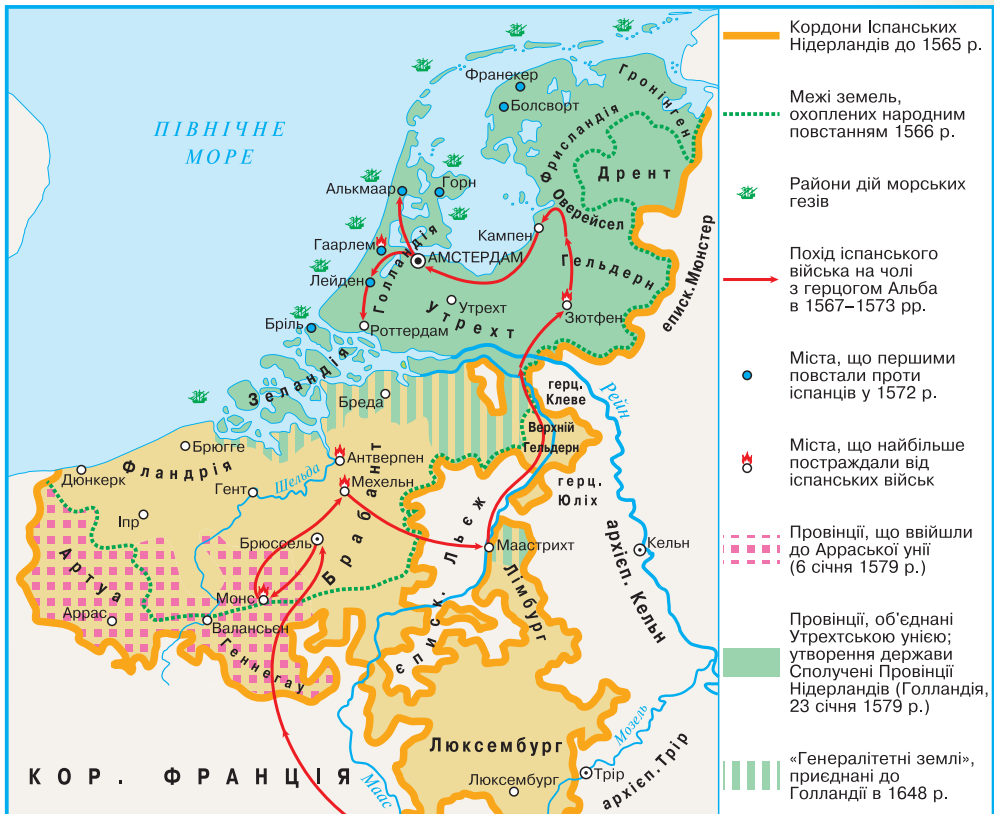

Та боротьба не припинялася. Людей, які йшли в ліси й створювали загони опору іспанцям, називали *лісовими гезами*. Тих, хто чинив опір іспанцям на морі, називали *морськими гезами*.

Історичні подробиці

Спочатку **гезами** (в перекладі з нідерландської *geuzen* — *жебрак*) зневажливо назвала нідерландських дворян Маргарита Пармська, коли ті подавали їй петицію. Однак потім самі повстанці почали називати себе гезами на знак протесту проти іспанців.

Національно-визвольна війна в Нідерландах (1568–1648 рр.)

1. Проаналізуйте історичну карту та выпишіть до таблиці (с. 69) головні події національно-визвольної війни в Нідерландах у хронологічній послідовності.
2. Висловіть припущення, як географічне положення Нідерландів впливатиме на подальший розвиток країни.

Однак у ході боротьби відбувся розкол країни. У січні 1579 р. південні провінції Ено, Артуа, Дюе уклали *Арраську унію*, за якою вони залишалися під владою Іспанії. В обмін на покірність католицьке дворянство цих провінцій зберігало свої привілеї.

Урочистості з приводу підписання Мюнстерської угоди
(фрагмент картини художника Бартоломеуса ван дер Гелста, 1648 р.)

У відповідь у **1579 р.** північні провінції (Голландія, Зеландія, Утрехт, Гельдерн, Оверейсел, Фрисландія і Гронінген) уклали *Утрехтську унію*. Учасники унії домовилися спільно захищатися від зовнішніх загроз. У 1581 р. учасники Утрехтської унії оголосили незалежність від Іспанії. *Було створено нову державу — Республіку Об'єднаних провінцій*. Пізніше її почали називати Голландською республікою.

За умовами Дванадцятирічного перемир'я 1609 р. Іспанія визнавала незалежність Республіки Об'єднаних провінцій. 30 січня **1648 р.** між двома державами був підписаний *Мюнстерський договір*, за яким Республіка Об'єднаних провінцій Нідерландів здобула остаточну незалежність.

Республіка була об'єднанням самостійних у внутрішній політиці провінцій на чолі з представницьким органом — Генеральними шта-тами. Реальна влада належала заможним верствам суспільства (буржуазії, купцям, новим дворянам). Це дає підстави визначати державний лад Республіки Об'єднаних провінцій як *олігархічну (бюргерську) республіку*.

Національно-визвольна війна Нідерландів *завдала удару по іспанському абсолютизму, розпочала епоху буржуазних революцій в Європі*.

Після здобуття незалежності в Голландії значно пришвидшився розвиток капіталістичних відносин, зросла кількість мануфактур, насамперед у Лейдені, Амстердамі, Роттердамі, Утрехті; розвивалася морська торгівля. Порт Амстердам став новим центром світової торгівлі. Голландцям вдалося захопити колонії в Індонезії, Південній Африці, Північній Америці.

Тим часом південні провінції, з яких у XIX ст. утворилася держава Бельгія, залишилися під іспанським пануванням і значно відставали в розвитку.

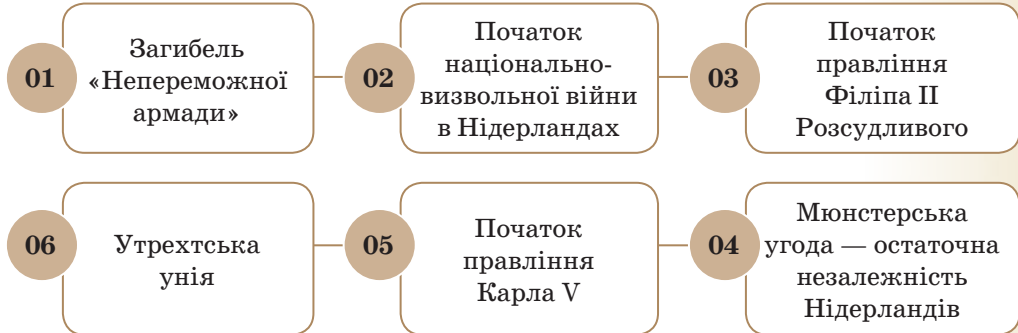

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і висистематизую нову інформацію

Упорядкуйте хронологічну послідовність. Назвіть дати історичних подій.

Обговорюємо в групі

1. Поміркуйте, чому історики часто називають національно-визвольну війну Нідерландів революцією.
2. Виконайте тренувальну онлайн-вправу:

<https://cutt.ly/3kH5NfP>

Мислю творчо

Зіставте картини на с. 72 і 73 та дайте відповіді на запитання: **а)** Чи можна картини назвати історичним джерелом? Обґрунтуйте свою думку; **б)** Які висновки можна зробити про вплив результатів національно-визвольної війни Нідерландів на розвиток країни?

Зняття облоги з Лейдена
(картина художника
Отто ван Веєна,
1574 р.)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1568–1648 рр.** Національно-визвольна війна в Нідерландах
1579 р. Утрехтська унія

§ 14 Англія в XVI ст.

Пригадайте, якими були результати Столітньої війни для Англії. Поміркуйте, як вплинули Великі географічні відкриття на економічний розвиток Англії.

1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНГЛІЇ в XVI ст.

Як ви пам'ятаєте, у результаті війни Червоної і Білої троянд в Англії установилося правління династії Тюдорів. Це був період відродження держави, утвердження абсолютної королівської влади за збереження парламенту.

ОСОБЛИВОСТІ АБСОЛЮТИЗМУ ТЮДОРІВ

Парламент
був підлеглим
монарху

Сильне місцеве
самоврядування,
слабкий чиновницький
апарат

Відсутність регулярної
сухопутної армії,
сильний військовий
і торговельний флот

Під час правління Генріха VII (1485–1509 рр.) відроджувалося підірване Столітньою війною господарське життя країни. Феодальні відносини поступово розкладалися і створювалися умови для зародження капіталістичних відносин. Поштовхом до цього стала аграрна революція у формі обгороджування.

В Англії здавна займалися вівчарством. Попит на вовняне сукно з кінця XV ст. зріс. У XVI ст. виробництво сукна стало головною галуззю англійської промисловості, а в середині століття воно становило 80 % експорту. *Розведення овець було вигіднішим, ніж землеробство, тому землевласники почали перетворювати свої землі на пасовиська.* Вони проганяли селян із земель, а зайняті території обгороджували і на них розводили овець. Цей процес дістав назву *обгороджування*.

Збільшення виробництва сукна потребувало нових форм організації праці. На зміну майстерням ремісників прийшло *мануфактурне виробництво*.

Відбувалися зміни й в англійському суспільстві. Представники дрібного й середнього дворянства (за старою звичкою їх ще називали рицарями) почали переходити до ведення ринкового господарства, займалися тим, що приносило прибуток: вівчарством, виробництвом сукна на мануфактурах, видобуванням і виробництвом металів. Вони становили основу *«нового дворянства» — джентрі*.

Сесії англійського парламенту завжди відкривають у Палаті Лордів. Королева зачитує промову, сидячи на троні, а для лорда-канцлера призначене крісло, яке має назву «вулсак» (англ. wool — *вовна*, sac — *мішок*). Лорд-канцлер сидить на мішку, набитому вовною. Цей звичай бере початок із XVI ст., коли Англія була головним експортером вовни й вовняних виробів в Європу. Мішок з вовною став символом заможності Англії.

Крісло лорд-канцлера в англійському парламенті (сучасне фото)

2. «КРИВАВЕ ЗАКОНОДАВСТВО»

Свідчать документи

Томас Мор «Утопія» (1516 р.)

Ваші вівці, зазвичай такі лагідні, що задовольняються дуже незначним, тепер, кажуть, стали такими ненажерливими й невгамовними, що поїдають навіть людей, розоряють і спустошують поля, будинки й міста.

Як ви розумієте вислів Томаса Мора, що «вівці... поїдають людей»?

У пошуках засобів до існування селяни наймалися за копійчану плату на мануфактури. Але підприємства і господарства нових дворян не могли забезпечити роботою величезну кількість знедолених селян. Вони перетворювались на **пауперів** — *людей, повністю позбавлених засобів для існування.*

Королівська влада діяла в інтересах власників землі та мануфактур, тому розпочала боротьбу з пауперами. Англійські королі династії Тюдорів видали жорстокі закони проти волоцюг і жебраків — так зване **«криваве законодавство»**, яке зобов'язувало пауперів найматися на роботу. «Криваві закони» перетворювали зігнаних із землі селян на людей, готових найматися працювати на будь-яких умовах. У підсумку майже безкоштовна праця найманих працівників давала можливість власникам мануфактур вкладати більше капіталу в розширення виробництва.

Джентльмен подає милостину жебраків (гравюра XVI ст.)

3. КОРОЛІВСЬКА РЕФОРМАЦІЯ

Для зміцнення своєї влади Тюдори використали ідеї реформації церкви, яка розпочалася за **Генріха VIII** (1509–1547 рр.). На відміну від Німеччини, де в поширенні реформаційних ідей передусім був зацікавлений простий народ, в Англії вона була «згори» (за активного втручання короля).

У **1534 р.** парламент затвердив запропонований Генріхом VIII **Акт про супрематію** (супрематія — верховенство). Відповідно до цього документа король прийняв титул очільника церкви в Англії. Це означало розрив з Римом і позбавлення англійської церкви залежності від Папи Римського. Відтоді вона почала називатися **англіканською**.

Історичні подробиці

Генріх VIII розумів, що привласнення церковних багатств могло поповнити державну скарбницю, а контроль над духовною владою піднімав авторитет англійської корони в очах підданих. Приводом переходу монарха до протестантизму стало те, що король не отримав від Папи Римського дозволу на розлучення з першою дружиною Катериною Арагонською, яка не змогла народити йому сина, спадкоємця трону. Король домогся від англійського духовенства визнати його «єдиним захисником і верховним главою церкви й духовенства в Англії».

Генріх VIII (портрет роботи художника Ханса Хольбена Молодшого, 1539–1540 рр.)

4. ЄЛИЗАВЕТА I

Діємо: практичні завдання

Працюючи з матеріалами підручника, додатковими матеріалами, з'ясуйте на конкретних фактах, чому англійський історик Вільям Камден, сучасник Єлизавети I, назвав її правління добою прогресу, протягом якої королева надихала своїх підданих на великі справи.

Останньою представницею династії Тюдорів на англійському престолі була королева **Єлизавета I** (1558–1603 рр.). Єлизавета I була дочкою Генріха VIII і Анни Бoleyн. Папа Римський не визнав цей шлюб, тому католики вважали Єлизавету незаконнонародженою і вона не мала права на королівський трон. Єлизавета не бажала грати традиційну роль, призначену жінці. Мала твердий характер, була

розумною, завжди захищала інтереси Англії. Зійшовши на трон, вона сказала: «Я доведу світові, що в Англії є жінка, яка вміє діяти мужньо». За її правління значно зміцнилася центральна влада. Єлизавета провадила політику **протекціонізму**.

Варто запам'ятати!

Протекціонізм — політика держави, спрямована на захист власної економіки від іноземної конкуренції. Полягала в сприянні й підтримці розвитку власного виробництва й торгівлі.

Королева заохочувала створення мануфактур, великих торговельних компаній, підтримувала винахідників. Назви компаній свідчили про основні напрями торгівлі — Гвінейська, Мароканська, Ост-Індська. Англія надавала притулок досвідченим фахівцям-іноземцям — протестантам. Німецькі майстри гірничої справи, ткачі з Нідерландів, французькі килимники привезли в Англію секрети свого ремесла. Це сприяло вдосконаленню старих і появі нових галузей виробництва.

Єлизавета I визнавала себе заступницею деяких піратів. У 1577–1580 рр. **Френсіс Дрейк** із невеликою ескадрою вирушив у навколосвітнє плавання. Пірати пограбували іспанські порти на тихоокеанському узбережжі, захопили кораблі із золотом. Дрейка посвятила в рицарі особисто королева.

1. Перегляньте відео про Френсіса Дрейка. Визначте, чому експедиції Дрейка мали успіх. Яке значення його піратська діяльність мала для Англії?
2. Як ви ставитеся до такого способу поповнення державної скарбниці, як піратство?

Відео «Френсіс Дрейк». Тривалість 04 хв 34 с
<https://cutt.ly/akDZ39Z>

Англія активно продовжувала колоніальну експансію. Волтер Рейлі заснував англійську колонію в Північній Америці й назвав її Вірджинія.

Єлизавета I продовжила Реформацію, яку розпочав Генріх VIII, відновила повноваження протестантської церкви. У **1571 р.** завершилося становлення англіканської церкви. Парламент ухвалив англійський **Символ віри** з 39 статей, в якому встановлювалися основні положення англіканського вчення. Елементи кальвінізму в ньому було поєднано з католицизмом. Не визнавалася влада Папи Римського, заборонялись індульгенції, було зменшено кількість релігійних свят, богослужіння проводили англійською мовою, духовенство підпорядковувалось лише королю.

Історичні подробиці

Загрозою правлінню Єлизавети I була її двоюрідна сестра — шотландська королева, ревна католичка **Марія Стюарт**, яка претендувала на англійський престол. Марію Стюарт звинуватили в державній зраді. Після роздумів Єлизавети I наважилася на безпрецедентний крок — Марію Стюарт засудили до страти (королева дала наказ вбити королеву).

У відповідь на страту Марії Стюарт Папа Римський закликав католиків до війни з Англією. Єдиним, хто відгукнувся на це, був іспанський король Філіп II. Однак, як пам'ятаємо, його «Непереможна армада» в 1588 р. зазнала поразки. Англія стала володаркою морів.

Діємо: практичні завдання

Це одна з найвідоміших картин в історії Великої Британії. У липні 2016 р. вона була викуплена у спадкоємців знаменитого Френсіса Дрейка за 10 млн фунтів стерлінгів. З осені 2016 р., після реставрації, картина зайняла почесне місце в постійній експозиції Королівських музеїв Гринвіча.

Єлизавета I (портрет роботи невідомого художника, 1590 р.)

Портрети того часу, як правило, наповнені сенсами. Деталі мають значення. Спробуйте «прочитати» цю картину й дізнатися, що символізують її деталі.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАЩИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Історичні ребуси: розгадайте ребуси й дізнайтеся, які явища, процеси історії Англії в них закодовані. Поясніть значення закодованих понять у розвитку країни.

2. Які чинники сприяли зародженню ринкових відносин в Англії?
3. Що таке обгороджування?
4. Які причини та наслідки мав процес обгороджування в Англії?
5. Що стало причинами, а що приводом до королівської Реформації в Англії?
6. Чому Реформацію в Англії називають проведеною «згори»?
7. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу:

Обговорюємо в групі

<https://cutt.ly/phVYkpC>

1. Обговоріть у групі, чи можна стверджувати, що Єлизавета I правила Англією за принципом «мета виправдовує засоби».
2. Чим, на вашу думку, Реформація в Англії відрізнялася від Реформації в континентальній Європі?

Мислю творчо

1. Підготуйте презентацію «Роль жінок з династії Тюдорів в управлінні державою».
2. Виконайте творчий проєкт (*історичний портрет, сторінка діяча/діячки в соціальних мережах, інфографіка та ін.*) «Особа в історії» (*оберіть історичного діяча з параграфа*).

<https://cutt.ly/3bGx95t>

Шаблон
фейсбук-сторінки діяча

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1534 р.** Затвердження англійським парламентом Акта про супрематію
- 1588 р.** Розгром «Непереможної армади»

§ 15 Англійська революція

Які події та особливості розвитку Англії в XVI ст. свідчили про утвердження абсолютизму в цій країні?

1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕВОЛЮЦІЇ

Діємо: практичні завдання

1. Працюючи з текстом параграфа, з'ясуйте причини, етапи, результати і наслідки Англійської революції.
2. Результати своєї роботи оформіть у зручний для вас спосіб: таблицю, схему, карту знань тощо.

На початку XVII ст. Англія залишалася аграрною країною. Однак це не стало на заваді розвитку промисловості. Майже 80 % вугілля всієї Європи було англійським. Збільшилося видобування залізної руди, свинцю, олова, міді. Працювало 800 плавильних печей. *Але особливе місце в промисловості посідало виробництво сукна, основою якого було вівчарство.* Англія постачала готові вовняні вироби на зовнішній ринок. Вона опинилася на перехресті головних торговельних шляхів. Центром економічного життя Англії був Лондон, в якому на початку XVII ст. жило майже 200 тис. осіб.

Проте розвитку промисловості, торгівлі, сільського господарства перешкоджали залишки феодальних відносин.

У 1603 р. династію Тюдорів на англійському престолі змінила династія Стюартів. Її засновник — король **Яків I Стюарт** (1603–1625 рр.) — намагався розширити права короля і встановити класич-

Панорама Лондона в 1616 р. (фрагмент гравюри Ніколаса Йоанніса Вішера, XVII ст.)

Яку інформацію з життя Лондона початку XVII ст. можемо дізнатися з гравюри?

ну форму абсолютної монархії (на зразок тієї, що склалася у Франції та Іспанії). Це викликало незадоволення парламенту, який, навпаки, бажав обмежити королівську владу. За роки правління Якова I парламент скликали лише тричі. Внутрішня і зовнішня політика короля обурювала нове дворянство та буржуазію.

2. ПОЧАТОК РЕВОЛЮЦІЇ

Варто запам'ятати!

Революція — докорінний злам, зміни в розвитку суспільства, у природних явищах, у пізнанні світу.

Головними причинами Англійської революції стали дії королівської влади, які гальмували економічний розвиток країни й порушували релігійну свободу англійців.

Карл I (1625–1649 рр.) продовжував політику свого батька — *не звертав уваги на парламент і наділяв важливими повноваженнями своїх придворних*. Після невдалої військової кампанії проти Франції для її продовження король наказав збирати «примусову позику» — податок, що в окремих випадках міг стягуватися без згоди парламенту. Восени 1627 р. без суду й слідства було ув'язнено 70 джентльменів, які відмовилися сплачувати цей податок.

Але в Англії здавна поважали традиційні права й свободи. У 1628 р. парламент подав королю «Петицію про право». Документ вимагав згоди парламенту на впровадження податків і гарантій недоторканності підданих королівства на основі «Великої хартії» та інших «законів і статутів». У відповідь Карл I розпустив парламент країни в 1629 р. й до 1640 р. правив одноосібно.

Карл I проголосив обов'язкову приналежність усіх громадян до англіканської церкви й почав переслідувати пуритан (послідовники кальвінізму в Англії та Шотландії в XVI–XVII ст.). Це спричинило не тільки незадоволення серед англійців, а й повстання шотландців у 1639 р.

Заспокоїти Шотландію Карлу I не вдалося. Навесні 1640 р. він змушений був скликати парламент, щоб заручитися його підтримкою на стягування нових податків у боротьбі з шотландцями. Але парламент відмовив королю в цьому, вимагаючи змінити його політику. У відповідь Карл I розпустив парламент після трьох тижнів роботи. Через це його прозвали «Коротким».

Англія, уклавши із Шотландією принизливий для себе мир, повинна була сплачувати кошти на утримання шотландських військ. Це загрожувало державній скарбниці повним банкрутством, і в листопаді 1640 р. Карл I знову скликав парламент. Його назвали «Довгим», оскільки працював з 1640 до 1653 р. *День відкриття засідань Довгого парламенту (3 листопада 1640 р.) вважається початком революції.*

Буржуазія і нове дворянство становили більшість у нижній палаті парламенту. На першому ж засіданні його лідери на чолі з Джоном Пімом розпочали розгляд справи про усунення з посад найближчого оточення короля за звинуваченням у державній зраді.

Важливою подією в діяльності парламенту було **прийняття «Великої Ремонстрації» (протесту), в якій у 204-х статтях перелічувалися зловживання короля.** У документі було обґрунтовано буржуазний принцип недоторканності особи і її власності. Зазначалося право парламенту контролювати діяльність королівських міністрів, що вже було елементом парламентської монархії. Після цього влада фактично перейшла до парламенту.

Свідчать документи

3 «Великої Ремонстрації» (1641 р.)

Коріння всіх бід ми вбачаємо у підступних і згубних намірах підірвати основні закони й принципи правління, на яких міцно трималися релігія і суд королівства. Винуватцями й натхненниками цього були: 1) єзуїти-папісти... 2) єпископи... 3) ті радники й придворні, які з особистих переконань взяли ся сприяти... загибелі його величності й своєї власної держави...

На кого покладалася провина за зловживання короля? Проти якого явища в Англії був спрямований цей документ?

3. ГРОМАДЯНСЬКІ ВІЙНИ. ПРОТЕКТОРАТ КРОМВЕЛЯ

На початку січня 1642 р. Карл I з озброєною охороною прибув до Палати Громад з наміром арештувати лідерів парламенту. Згоди на їхній арешт парламент не дав, заздалегідь попереджені лідери зуміли втекти з Лондона. Дії короля парламентарі розцінили як серйозне порушення привілеїв. Ситуація набула загрозливого характеру.

Король Карл Стюарт прибув до парламенту заарештувати п'ятьох його лідерів (картина художника Чарльза Вест-Коупа, 1860 р.)

Сьогодні ця картина посідає почесне місце в Палаті Лордів англійського парламенту. Як ви вважаєте, які причини такої поваги до цієї сторінки історії Англії?

В Англії розпочалася **громадянська війна. Прибічників короля назвали «кавалерами»** (від англ. cavalier — вершник). Прибічників

парламенту — «круглоголовими», тому що серед них переважали скромно вдягнені та коротко підстрижені міщани.

Після першої поразки **парламент пішов на створення армії «нового зразка»**.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте історичну довідку та визначте, на яких засадах формувалася парламентська армія «нового зразка».

Створення нової армії пов'язано з ім'ям **Олівера Кромвеля** — пуританина, хороброго офіцера, талановитого полководця, політика. Він був фанатично віруючою людиною. Завдяки його зусиллям постала армія «нового зразка». Вона складалася з добровольців-пуритан. Командирів добирали не за знатністю роду, а за вмінням вести бойові дії. Загони закутих у панцир й озброєних списами й мечами кавалеристів прозвали «залізобокими». О. Кромвель вимагав від офіцерів і солдатів залізної дисципліни, чесності, забороняв лихословити, грабувати місцеве населення.

Пам'ятник Оліверу Кромвелю перед англійським парламентом у Лондоні (сучасне фото)

14 червня 1645 р. у битві при Нейзбі королівська армія зазнала поразки. Невдовзі Карл I утік до Шотландії. **Громадянська війна завершилася, влада в державі повністю перейшла до парламенту.**

30 січня 1649 р. в Лондоні Карла I Стюарта, «тирана, зрадника, ворога англійської держави», як було сказано у вироку, **було страчено.**

19 травня 1649 р. Палата Громад англійського парламенту офіційно проголосила Англію республікою, Палату Лордів — вищу палату парламенту — було розпущено, королівський титул ліквідовано.

Проти республіканської влади виступили Ірландія та Шотландія. Армія Кромвеля вирушила з каральними експедиціями в ці країни. У 1652 р. вони були приєднані до Англії.

Повернувшись до Лондона, Кромвель розігнав парламент і проголосив себе лордом-протектором республіки (тобто її захисником). Було встановлено режим **протекторату** (1653–1658 рр.), фактично військову диктатуру.

Відео «Хто такий Олівер Кромвель».
Тривалість 02 хв 11 с
<https://cutt.ly/okDXhZ5>

Варто запам'ятати!

Протекторат (від лат. protector — захисник) — форма державного правління, за якої влада належить лорду-протектору.

«Нові дворяни», буржуазія підтримували Кромвеля, оскільки він діяв в їхніх інтересах. Під час громадянської війни конфісковані землі короля, феодалної знаті й церкви продавалися новому дворянству й буржуазії.

4. РЕСТАВРАЦІЯ СТЮАРТІВ. «БІЛЛЬ ПРО ПРАВА»

Після смерті Кромвеля лордом-протектором став його син Роберт. Але він виявився слабким правителем і в 1659 р. відмовився від влади. За цих умов розпочалися таємні переговори із сином страченого короля, принцом Карлом II Стюартом, який перебував в еміграції. *Йшлося про реставрацію (відновлення) династії Стюартів.*

Однак намагання короля Карла II та його наступника Якова II посилити королівську владу спонукали парламент до дії. Восени **1688 р.** на запрошення парламенту королем Англії став Вільгельм III (колишній правитель Голландії). Яків II втік. Ці події увійшли в історію під назвою *«славна революція»*.

Восени **1689 р.** парламент ухвалив *«Білля про права» (білля — законопроект), який остаточно заклав фундамент нової форми правління в Англії — парламентської монархії.*

Варто запам'ятати!

Парламентська монархія — форма державного устрою, за якої влада монарха обмежена парламентом.

Свідчать документи

З «Білля про права» (1689 р.)

4. Що збирання коштів на користь... короля без згоди парламенту... незаконне...
8. Що вибори в члени парламенту повинні бути вільними.
9. Що свобода слова, дебатів й актів у парламенті не повинні зазнавати утисків...
13. Що для припинення будь-яких зловживань і для поліпшення, зміцнення й охорони законів парламент повинен скликатися досить часто.

1. Чиї інтереси захищав цей закон? Наведіть приклади, спираючись на документ.
2. Поміркуйте, які переваги для розвитку Англії мав поділ владних повноважень між королем і парламентом.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАЩИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і висистематизую нову інформацію

- Упорядкуйте хронологічну послідовність і виконайте завдання:
 - розташуйте події в хронологічній послідовності та визначте її хронологічні межі;
 - назвіть події, які відбулися синхронно у Франції, Іспанії, Нідерландах, Україні.

Початок протекторату Кромвеля

«Славна революція»

Початок правління Єлизавети I

Акт про супрематію

Початок Англійської революції

- Які головні причини Англійської революції?
- Чому парламентське військо зазнало невдач на початку громадянської війни?
- Які події привели до відновлення монархії в Англії?
- Чому на англійський престол було запрошено правителя Голландії?
- Чому події 1688–1689 рр. називають «славною революцією»?
- Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу:

Обговорюємо в групі

<https://cutt.ly/WhVYnK1>

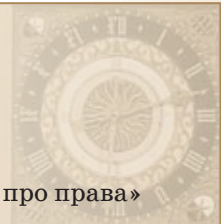
- На думку сучасного англійського історика Нормана Дейвіса, «Велика Ремонстрація» поставила перед королем довгий список вимог. Про який «довгий список вимог» ідеться? Чи виконав король ці вимоги?
- Зіставте особливості політичного розвитку, господарського життя, релігійних відносин в Іспанії, Франції та Англії за Ранньомодерної доби. Визначте, що спільного, а що відмінного було в розвитку цих держав.

Мислю творчо

- Виконайте творчий проект (*історичний портрет, сенкан, сторінка в соціальних мережах*) «Олівер Кромвель».
- Чому спроби відновлення абсолютизму в Англії виявилися невдалими?
- Один британський журналіст якось зауважив, що національна історія нагадує йому музей, де кожному персонажу відведена окрема полицка, а під кожним портретом акуратно наклеєний ярлик з оцінкою: «тиран», «просвітитель», «національний герой». Може, тому особливий інтерес істориків завжди викликав чоловік, чия «полицка» до сьогодні так і не визначена — полководець, протектор Олівер Кромвель.
А яку полицку відведете ви цій історичній особі? Свою думку аргументуйте.

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1640 р.	Початок Англійської революції
1653–1658 рр.	Протекторат Олівера Кромвеля
1689 р.	Англійський парламент ухвалив «Біль про права»

Річ Посполита: «шляхетська демократія»

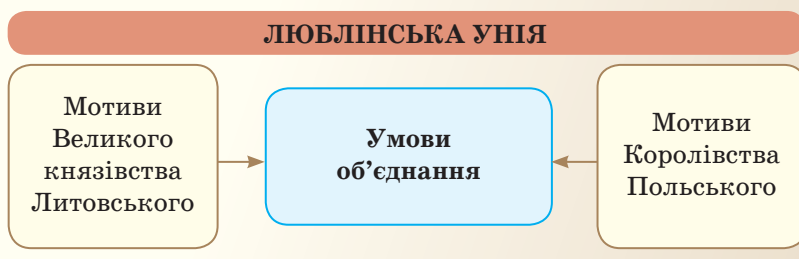

Покажіть на карті (с. 92) Королівство Польське й Велике князівство Литовське. Пригадайте, яку роль в історії обох держав відіграла Кревська унія.

1. ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ І УТВОРЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Діємо: практичні завдання

Пригадайте з курсу історії України події, пов'язані з укладенням Люблінської унії. У ході роботи заповніть структурно-логічну схему.

1 липня 1569 р. у Східній Європі було створено нову державу — Річ Посполиту внаслідок об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Зближення держав започаткувала Кревська унія 1385 р. Кожна з країн мала свої мотиви. На східних кордонах Великого князівства Литовського постав небезпечний ворог — Московське царство. Москва заявляла про наміри володіти всіма руськими землями, а велика їхня частина належала Литві. Велике князівство Литовське потребувало союзника. Посилення Московського царства непокоїло й поляків. Також литовські землевласники заздрили привілеям польської шляхти й прагнули зрівнятися з нею у правах. Королівство Польське приваблювали південні землі Великого князівства Литовського — родючі й малозаселені. Саме на цих землях польські землевласники могли розгорнути великі господарства з виробництва зерна для європейських ринків.

У результаті *Люблінської унії* постала нова держава з єдиним виборним королем, спільним сеймом, фінансами та зовнішньою політикою. Велике князівство зберігало певну автономію, власну адміністрацію, правову систему, військо. Назва «Річ Посполита» польською означає «Республіка» («спільна справа»).

Річ Посполита складалася з різних за господарським потенціалом і структурою населення регіонів. Вона була строкатою за етнічним і релігійним складом.

БВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Із заповіту короля Сигізмунда II Августа

Цією своєю останньою волею ми даємо й заповідаємо обом державам, Короні Польській і Великому князівству Литовському, ту любов, згоду і єдність... що їх наші предки називали латиною «унія» та укріпили навік міцними угодами... А той народ, що не виявить удячності за ту унію і стане на шлях відокремлення, нехай тремтить перед гнівом Господнім...

Чому, на вашу думку, король вважав унію корисною і необхідною?

Люблінська унія (картина художника Яна Матейка, 1869 р.)

1. Уважно розгляньте картину та визначте, яку історичну інформацію вона повідомляє.
2. Висловте припущення, який саме епізод з історії укладення Люблінської унії проілюстрував художник.

2. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА Й СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Пригадайте з курсу історії України, що таке «*фільварок*», «*товарна продукція*».

З початку XVI ст. на землях майбутньої Речі Посполитої відбулося стрімке економічне зростання. Спричинила його загальноєвропейська «революція цін» — ціни на сільськогосподарську продукцію зросли в три–п'ять разів, а попит на неї збільшився. Польські землевласники перетворили свої господарства на *фільварки* — *багатогалузеві підприємства для виробництва товарної продукції*. Нарощування

виробництва зерна призвело до посилення експлуатації особисто залежних селян.

Завдяки бурхливій торгівлі *зростали польські міста* на берегах Вісли й балтійському узбережжі. З'явилися текстильні й шкіряні мануфактури. Однак, на відміну від Західної Європи, міста підпорядковувалися землевласникам і не відігравали значної ролі в Речі Посполитій, міська буржуазія так і не сформувалася.

У державі існували *чотири окремі стани: духовництво, шляхта, міщани і селяни*. За майновим становищем вони були неоднорідними. Кожен з них мав свої особливі права й обов'язки, ретельно виписані в законах.

Шляхта була «політичним народом», який був наділений правами й привілеями. *Попри оголошену законом рівність, шляхта була неоднорідною*. Верхівкою суспільства були 30–40 могутніх родин *магнатів*, які керували цілими провінціями майже незалежно. На середній сходинці перебували *пани* — заможні землевласники, які мали низку привілеїв. Більшість панівного стану становили *дрібні шляхтичі*, які ледве забезпечували своє існування.

Особливе місце в соціальній структурі Речі Посполитої посідало *козацтво*. Небажання шляхти визнати права й привілеї козацтва призвело до численних конфліктів, найбільший з яких — Національно-визвольна війна в 1648–1657 рр.

Цю міркуймо!

На думку англійського історика Нормана Дейвіса, Річ Посполиту можна назвати «шляхетським раєм, але цей рай означав чистилище для міщан і пекло для селян».

Аргументовано підтвердьте або спростуйте оцінку історика.

Польська шляхта між 1576 і 1586 роками
(літографія художника Яна Матейка, 1875 р.)

3. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ. ШЛЯХЕТСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

Основною одиницею політичного життя були місцеві *сеймики*. Найвищим законодавчим органом з 1493 р. був *сейм*.

Сейм складався із *сенату* (до нього входили керівники католицької церкви і вищі посадові особи — воєводи, каштеляни) і *палати послів* (депутатів), яких обирали на місцевих сеймиках. Усі рішення ухвалювали одностайно. Було право «*ліберум вето*», згідно з яким кожний з депутатів міг висловити незгоду щодо рішень сейму, виголосивши фразу «не дозволяю». Шляхта мала право на *конфедерацію* — союз для законної боротьби проти заподіяних їй кривд.

Особа *короля* в Речі Посполитій стала виборною після смерті короля Сигізмунда II Августа. Короля обирав сейм довічно й правив він на основі «Генріхових артикулів», затверджених першим виборним королем Генріхом Валуа (1573–1575 рр.). Згідно з ними король мусив погоджувати із сеймом найважливіші питання життя держави, підтримувати релігійний мир і зберігати спокій у країні, гарантувати вільний вибір наступного монарха. Монарх формував апарат управління, призначав вищих посадовців, затверджував суддів і церковних ієрархів. Король був найбільшим землевласником у державі, у його компетенції були міжнародні й військові справи. Лише королівський підпис перетворював постанови сейму в чинні документи.

Варто запам'ятати!

Сейм — загальнодержавні збори представників шляхти й духовництва в Речі Посполитій, вищий орган управління державою.

Сеймики — місцеві збори шляхти в провінціях, які обирали послів до сейму, визначали кандидатури суддів, вирішували низку важливих питань свого регіону.

Аристократична шляхетська республіка — один з варіантів станової монархії, де поряд з виборним королем велику роль у керівництві державою відігравала шляхта.

Думки істориків

Петро Кралюк, український історик

Система шляхетської демократії часто характеризується як «політична анархія» (безлад). Хоча така характеристика видається не зовсім справедливою. З одного боку, шляхетська демократія не дала можливості сформуватися сильній центральній владі... Проте шляхетська демократія, яка охоплювала близько 10 відсотків населення держави... дала можливість значній частці люду брати участь у політичних процесах.

Як, на вашу думку, ставиться історик до шляхетської демократії?

4. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРЕФОРМАЦІЯ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

У першій половині XVI ст. на польських і литовських землях поширилися ідеї Реформації, переважно у формі кальвінізму. Їх підтримала *частина представників шляхти, яка вбачала в протестантизмі можливість здобути церковні землі й ще більшу незалежність від центральної влади*. Однак, на відміну від країн Західної Європи, до збройної боротьби не дійшло. *Протестантизм не набув підтримки в містах, а більшість селян його ідей взагалі не зрозуміла й залишилася прихильною до католицизму або православ'я*.

За правління королів Стефана Баторія (1576–1586 рр.) та Сигізмунда III (1587–1632 рр.) в державі посилилася та зрештою перемогла Контрреформація. Однак інквізиторських методів боротьби в Речі Посполитій уникали. Переслідування шляхтичів-протестантів було неможливим в умовах шляхетської демократії. Перевага надавалася не жорсткому примусу, а переконанню та освіті. Задля цього запросили єзуїтів, які розгорнули мережу колегіумів, найкращих закладів освіти того часу.

Проблемним було *становище православних*, які становили близько 40 % населення держави. Вони були об'єктом змагань між Московською державою, яка претендувала на патронат над православними, і Римом. У **1596 р.** була укладена Берестейська церковна унія, яка мала усунути суперечності між католиками та православними. Однак вона загострила релігійний конфлікт, зокрема між православними й уніатами. У першій половині XVII ст. король Владислав IV був змушений визнати права православної церкви, проте напруження у відносинах збереглося.

Діємо: практичні завдання

1. Пригадайте з курсу історії України, якими були умови Берестейської церковної унії. Як Берестейська унія вплинула на релігійні відносини у володіннях Речі Посполитої?
2. Поясніть, чому в Речі Посполитій існували різні релігійні конфесії.
3. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте й проведіть у класі дискусію на тему: «Чому Річ Посполита не стала абсолютною монархією».

5. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Після укладення Люблінської унії новій державі довелося вести майже неперервну боротьбу з Московським царством, Швецією і Османською імперією за панування у Східній Європі. Ще в 1558 р. розпочалася *Лівонська війна (1558–1583 рр.)*, в якій Литва виступила на боці Лівонського ордену проти Московського царства. Король Стефан

Баторій завдав відчутної поразки московському війську. Просування Московського царства до Балтійського моря було зупинено. Але невдовзі довелося вести боротьбу за Балтику вже зі Шведським королівством. Війна тривала з 1600 до 1635 р. й закінчилася компромісним поділом земель Лівонського ордену, який не задовольнив жодного із суперників.

Приєднання до Королівства Польського українських земель спричинило загострення відносин з Османською імперією і Кримським ханством. Кульмінацією протистояння стала **Хотинська війна 1620–1621 рр.**, в якій козацько-шляхетське військо зупинило наступ османів на Річ Посполиту.

Атака гусарії
(картина художника
Олександра Орловського,
початок XIX ст.)

Дізнайтеся, чому елементом спорядження гусарів були крила. Чи були вони ефективними в бою?

Найбільші випробування випали на долю держави в XVII ст. Українське козацтво розпочало збройну боротьбу за свої привілеї. Кульмінацією козацьких повстань стала **Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького**, що розпочалася в 1648 р. Війна велася з перемінним успіхом і виснажила обидві сторони. У 1654 р. до конфлікту долучилося Московське царство, а в 1655 р. послабленням Речі Посполитої скористалася Швеція. Вона захопила більшість польських земель. Цей період відомий в історії Польщі як «**Великий Потоп**». Країна опинилася під загрозою повного зникнення з мапи Європи. Але поляки змогли відбити шведський наступ та укласти мир, втративши васальне Пруське князівство. Також за «Вічним миром» 1686 р. вдалося домовитися з Московською державою про поділ українських земель по річці Дніпро. Польща стримала османський наступ, втративши, однак, частину Поділля.

Останні успіхи Речі Посполитої припадають на правління короля Яна III Собеського (1629–1696 рр.). Саме він переміг османське військо під Віднем у 1683 р., чим остаточно зупинив експансію османів у Європі та відновив південні кордони держави. Але вже на початку XVIII ст. слабка децентралізована держава потрапила у залежність від могутніх сусідів.

Таким чином, Річ Посполита була особливою державою. **У той час, коли більшість європейців жили в умовах абсолютної монархії і сильної державної влади, шляхетні громадяни Речі Посполитої найбільше цінували свою «золоту вольність», право на опір втручанням держави в суспільні справи та покладалися на власні сили.**

Думки істориків

Норман Дейвіс, англійський історик

У державі, яка не мала міцної центральної влади... годі було накинути релігійну однорідність. Шляхта вірила в те, у що хотіла, і захищала тих, хто їй подобався... Річ Посполита справді була «країною без вогнищ»... Обмеження... були незначні порівняно з жахотями, які відбувалися в більшості європейських країн. Польська «анархія» й «золота свобода» шляхти виявилися перешкодою і для ефективного врядування, і для релігійного фанатизму.

На які переваги і недоліки шляхетської демократії вказує історик?

Річ Посполита другої половини XVI — першої половини XVII ст.

Назвіть воєводства, що розташовувались в українських землях Речі Посполитої.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Розгадайте ребуси й складіть тематичні речення зі словами-відповідями.

2. Що нового дізналися про Річ Посполиту порівняно з уроками історії України?
3. Коли й на яких умовах була укладена Люблінська унія?
4. Що таке конфедерація? За яких умов її скликали?
5. Розкрийте зміст поняття «ліберум вето».
6. Виконайте онлайн-вправу:

«Річ Посполита — шляхетська республіка»

<https://cutt.ly/rhVYOpH>

Обговорюємо в групі

1. Чому, на вашу думку, деякі історики вважають, що «ідеалам польської шляхти властивий присмак сучасності»? У чому ці ідеали актуальні для сучасних демократичних країн?
2. Поясніть, чому в Речі Посполитій перемогла Контрреформація. Чому утвердження позицій католицької церкви не супроводжувалося релігійним насильством?
3. Поміркуйте, чи справедливим буде стверджувати, що король Речі Посполитою був маріонеткою шляхти. Аргументуйте свою думку.

Мислю творчо

1. Залучивши додаткові аргументи, доведіть або спростуйте думку англійського історика Нормана Дейвіса:

«Польсько-литовська Річ Посполита мала низку рис, які відрізняли її від більшості західноєвропейських держав тодішнього періоду... Цю державу можна ліпше схарактеризувати як монархічну республіку, ніж як... монархію. Вона була більш республіканська за структурою і духом, ніж конституційні монархії Англії і Швеції, і діаметрально протилежна абсолютистським системам Франції, Іспанії і Росії».

2. За допомогою додаткових джерел історичної інформації складіть історичну довідку про внесок польського війська й українських козаків у перемогу в Хотинській війні.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.

Запам'ятайте їх:

1569 р.	Люблінська унія, утворення Речі Посполитої
1596 р.	Берестейська унія
1620–1621 рр.	Хотинська війна

Тридцятилітня війна

Як релігійні війни XVI ст. в Європі вплинули на міжнародні відносини? Поміркуйте, яку війну можна назвати загальноєвропейською.

1. МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ В ЄВРОПІ на початку XVII ст. ПРИЧИНИ ВІЙНИ

Історичні подробиці

У Середньовіччі відносини між правителями європейських держав регулювалися за участі Римських Пап. Саме вони сварили, мирили, судили, відлучали від церкви королів та імператорів. У XVI — на початку XVII ст. значна частина Європи вже не підпорядковувалася Риму, оскільки була протестантською. Католицькі монархи добилися відносної незалежності. Звільнення держав з-під жорсткої церковної опіки поставило монархів і католицьких, і протестантських перед необхідністю створити власну систему для регулювання відносин між ними. Саме така система зародилася під час **Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.)**.

На початку XVII ст. загострилося протистояння між провідними європейськими державами, зокрема Франції з Іспанією і Священною Римською імперією, якими правила династія Габсбургів. Габсбурги прагнули утвердити своє панування в Європі. Їх підтримувала католицька церква, яка зміцнила свої позиції. Посилилося протистояння католиків із протестантами.

Поміркуймо!

Які причини посилення позицій католицької церкви в цей період?

Прагнучи не допустити зміцнення позицій Габсбургів в Європі, Франція підтримувала німецьких князів-протестантів. Для спротиву наступу католицизму німецькі протестантські князі в 1608 р. об'єдналися в **Євангелістську унію**. У 1609 р. створено **Католицьку лігу**. Її метою було відновити католицизм по всій території Священної Римської імперії, а також у тих країнах, де закріпилася Реформація. Західна Європа розділилася на два табори. **Причинами війни, що на-зріла, були суперечності між Габсбургами і їхніми супротивниками, боротьба між католиками та протестантами.**

Приводом до початку війни стала подія, яка відбулася у Празі. Гоніння габсбурзької влади на протестантів і всіх прихильників незалежності обурили містян. **23 травня 1618 р.** вони увірвалися до Празького

граду (замку) й викинули з вікна трьох представників Габсбургів. В історії ця подія відома як *Празька дефенестрація* (від латин. de fenestra — з вікна), і стала приводом до початку **Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.)**. Так Чехія виступила проти влади Габсбургів.

Празька дефенестрація (гравюра XVII ст.)

Локальний конфлікт переріс у загальноєвропейський. Обидві сторони шукали союзників і готувалися до війни. **На боці Габсбургів** виступила Іспанія, Португалія, Річ Посполита, Папська держава. **До антигабсбурзької коаліції** долучилися Франція, Нідерланди, Швеція, Данія, протестантські князівства Німеччини. Підтримку також висловили Англія і Шотландія.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Тридцятилітня війна».

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА		
Причини війни		
Привід до війни		
Період війни	Головні події	Результат періоду війни
Загальні підсумки війни		
Наслідки війни		

2. ВОЄННІ ДІЇ. ОСНОВНІ ПЕРІОДИ ВІЙНИ

У Тридцятилітній війні виділяють чотири періоди.

1. ЧЕСЬКИЙ ПЕРІОД (1618–1624 рр.)

Після подій 23 травня 1618 р. чеський сейм сформував новий уряд. Улітку 1619 р. сейм позбавив імператора **Фердинанда II Габсбурга**

влади над Чехією, вигнавши з неї і єзуїтів. Новим королем Чехії оголосили **Фрідріха Пфальцьського**.

У листопаді 1620 р. на Білій Горі чеське військо зазнало поразки від військ імператора Фердинанда II та Католицької ліги.

Перемога Габсбургів зумовила занепад Реформації на чеських землях. Фрідріх Пфальцьський опинився у вигнанні. Усі священники-некатолики були вигнані з країни. Будь-які богослужіння, крім католицького, були заборонені.

Цоміркуймо!

В історії кожного народу є важливі події, про які країна зберігає пам'ять. Для чехів така подія — битва на Білій Горі. Щорічно восени поблизу Праги на історичному місці — Біла Гора — відбувається реконструкція цієї битви. Це свято незламного духу чеського народу, пам'ять про те, як чехи боролися за свободу.

Битва на Білій Горі
(історична реконструкція)

Що більше об'єднує народ: перемога чи програна битва?

II. ДАНСЬКИЙ ПЕРІОД (1625–1629 рр.)

Перемога Габсбургів стривожила протестантську коаліцію. Першою проти Католицької ліги виступила Данія. Наступ данського короля Кристіана IV, підтриманий протестантами Німеччини, був успішним. Імператор Фердинанд II створив власну армію на чолі з **Альбрехтом Валленштейном**.

Історичні подробиці

Альбрехт Валленштейн — чеський дворянин, у молодості змінив протестантську віру на католицьку. Після битви на Білій Горі за безцінь скуповував землі, став найбагатшою людиною Чехії. Запропонував Фердинанду II план створення великого найманого війська, яке повинно було утримуватися за рахунок завойованих територій. «Війна годує війну» — таким було його правило.

Альбрехт Валленштейн
(гравюра XVII ст.)

Війська данців програли в кількох битвах. Удершись у Данію і погрожуючи її столиці Копенгагену, Валленштейн змусив данського короля припинити воєнні дії. Таким чином, Габсбурги виграли й другий період війни.

III. ШВЕДСЬКИЙ ПЕРІОД (1630–1635 рр.)

Із зміцненням Габсбургів у Північній Німеччині не погоджувалися Швеція, Англія і Франція. У 1630 р. у Померанії висадилася невелика, але добре озброєна, дисциплінована шведська армія на чолі з королем Швеції **Густавом-Адольфом**. *«Не грабувати»* — саме такий суворий наказ короля виконувала армія, що й забезпечило їй підтримку серед населення. Після перемоги над армією Католицької ліги в **1631 р. під Лейпцигом** шведська армія зайняла столицю Баварії Мюнхен — центр католицьких сил Німеччини.

Фердинанд II Габсбург вирішив повернути А. Валленштейна. Він швидко сформував найману армію. У 1632 р. неподалік Лютцена армія А. Валленштейна була розгромлена. Але в цій битві загинув і шведський король, що призвело до втрати шведами їхніх позицій у Німеччині. Імперські й іспанські війська пограбували володіння протестантських князів у Західній Німеччині, і ті почали шукати примирення з імператором.

IV. ФРАНКО-ШВЕДСЬКИЙ ПЕРІОД (1635–1648 рр.)

У війну на цьому етапі вступила Франція, яка уклала союз із Швецією. Цей період війни тривав в умовах виснаження обох сторін. Бої точилися з перемінним успіхом. Та поступово Франції і Швеції вдалося досягти переваги. Але «всі держави були перевтомлені й всі бажали миру».

3. ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР. НАСЛІДКИ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ

У **1648 р.** у містах Мюнстері й Оснабрюці Священна Римська імперія, Франція і Швеція підписали *мирні договори, що склали систему Вестфальського миру. Він заклав основу нового порядку в Європі.*

За умовами миру Швеція здобула володіння в Німеччині. Вона контролювала гирла великих річок — Везер, Ельба й Одер — й стала панівною державою на Балтійському морі. Франції дісталася частина Ельзасу й Лотарингії. Цим миром було визнано незалежність Голландії і Швейцарії. Вестфальський мир закріпив політичну роздробленість Німеччини. Перемога у Тридцятилітній війні антигабсбурзької коаліції завадила Габсбургам створити світову «християнську» імперію та придушити Реформацію. На тривалий час Франція стала лідером у Західній Європі.

Водночас *Вестфальський мир зіграв важливу роль у розвитку дипломатичних відносин*. Відтепер основну роль у міжнародних відносинах відігравали не особисто монархи, а суверенні (незалежні) держави.

Тридцятилітня війна стала одним з найкривавіших конфліктів в історії. Вона спричинила значні збитки й людські втрати. У Чехії з 2,5 млн населення (1618 р.) до середини XVII ст. залишилося 700 тис. осіб. У різних кутках Європи лютували епідемії тифу й чуми.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте історичну карту на с. 99 і виконайте завдання до неї.

1. Покажіть на карті територіальні зміни, які відбулися в Європі внаслідок підписання Вестфальського мирного договору. Які держави, за підсумками війни, втратили території, які — здобули нові?

2. Поміркуйте, між якими державами в майбутньому виникнуть територіальні конфлікти в результаті таких змін.

Український Всесвіт

Українські козаки у Тридцятилітній війні

Значна кількість козаків брала участь у Тридцятилітній війні, і на певних її етапах, і в певних кампаніях вони відігравали значну роль.

У деякі періоди Тридцятилітньої війни в ній брало участь 10–12 тис. козаків, що, за мірками того часу, становило значну військову силу. Між 1619 і 1637 рр. участь козаків у цій війні була майже неперервною. Вони швидко здобули репутацію хоробрих і витривалих, а водночас недостатньо дисциплінованих і надмірно жорстоких вояків.

Відомо, що до козаків виявляв активний інтерес шведський король Густав-Адольф, який їх називав «ворожими дияволами» й заохочував переходити на службу до своєї армії.

З праці сучасного українського літературознавця Дмитра Наливайка «Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI–XVIII ст.»

1. Чому українські козаки були затребуваними воїнами в битвах Тридцятилітньої війни?
2. У чому полягала суперечність в оцінках козаків сучасниками?

Думки істориків

Норман Дейвіс, англійський історик

Тридцятилітню війну (1618–1648 рр.) можна вважати за один з епізодів правничого німецького конфлікту між імператором і рештою володарів. З іншого боку, її можна назвати продовженням міжнародних релігійних війн між католиками й протестантами, а ще з іншого — важливим етапом континентальної боротьби за верховенство, в якій брала участь більшість держав і володарів Європи.

Доберіть з тексту підручника історичні факти, що ілюструють судження історика.

Тридцятилітня війна (1618–1648 рр.)

	Володіння австрійських Габсбургів		Укладення Вестфальського миру (1648 р.); закінчення Тридцятилітньої війни
	Володіння іспанських Габсбургів		Території держав напередодні війни (а) і землі, приєднані до них за Вестфальським миром (б) :
	герц. Баварія		Бранденбург
	курф. Пфальц		Саксонія
	герц. Саксонія		Баварія
	ШВЕЙЦАРІЯ Нейтральні держави		Сполучені провінції Нідерландів
	Прагське повстання 23 травня 1618 р. — початок Тридцятилітньої війни		Німецькі землі, що перейшли до Швеції
	Дії ворогуючих сторін: Габсбурзька коаліція		до Франції
	Антигабсбурзька коаліція		Кордони Священної Римської імперії після війни
	перемоги військ габсбурзької коаліції (із зазначенням років)		
	перемоги військ антигабсбурзької коаліції		

1. Уважно розгляньте карту й назвіть, у межах яких країн і держав відбувалися події Тридцятилітньої війни.
2. Покажіть місця подій, згаданих у тексті параграфу.
3. Назвіть події, які відбувалися на українських землях одночасно з подіями Тридцятилітньої війни.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Розташуйте події Тридцятилітньої війни в хронологічній послідовності. Поясніть, яке значення вони мали для перебігу війни.

2. Утворіть логічні пари з назв історичних подій і їхніх наслідків.

1 Євангелістська унія і утворення Католицької ліги

2 Битва біля Білої Гори

3 Створення армії А. Валленштейна

4 Вестфальський мирний договір

А Поразка Реформації в Чехії

Б Перемога Габсбургів у війні проти Данії

В Посилення Швеції і Франції, визнання незалежності Швейцарії і Голландії

Г Розгортання Тридцятилітньої війни

Д Перемога Швеції в битві під Лейпцигом

3. Назвіть причини й наслідки війни. Яка подія стала приводом до початку війни?
4. Коли було укладено Вестфальський мир? Які його умови?
5. Виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/skH7WOv>

Обговорюємо в групі

1. Чому католицька Франція підтримувала у війні німецьких князів-протестантів?
2. Голландський філософ і юрист XVII ст. Гуго Ґроцій стверджував, що держави, як і люди, можуть і повинні домовлятися між собою «для загальної користі». Договори між державами повинні набувати значення закону, якого слід суворо дотримуватися. Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням? Чи є актуальним воно сьогодні? Аргументуйте свою думку.

Мислю творчо

Виконайте творчий проект (презентацію, лепбук) «Тридцятилітня війна очима пересічного європейця XVII ст.».

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1618–1648 рр. Тридцятилітня війна

Практична робота. Західноєвропейські держави за Ранньомодерної доби

1. ПРАЦЮЄМО З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

1. Окресліть і позначте на контурній карті території абсолютних монархій і республік, що існували в XVI–XVIII ст.

2. Окремо виділіть на карті кольором регіони поширення католицизму, протестантизму й православ'я.

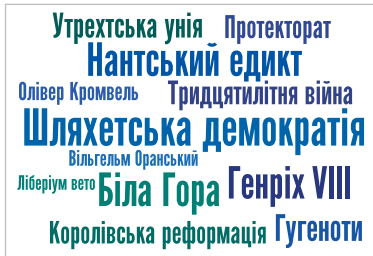
3. Окресліть українські землі в XVI–XVIII ст. Визначте, до складу яких держав вони входили.

Історія мовою
джерел

<https://cutt.ly/ov3Kd8N>

2. ХМАРИНКА З ІСТОРІЄЮ

1. Поясніть, з історією яких держав, подій пов'язані слова історичної хмаринки.
2. Дізнайтеся, які пам'ятники, пам'ятки нагадують сьогодні нам про події, названі у хмаринці.

3. ЕКСКУРСІЯ НА ВИСТАВЦІ ОДНІЄЇ КАРТИНИ

Підготуйте екскурсію на виставці однієї картини. Розкажіть глядачам, які особливості розвитку суспільства Ранньомодерного часу зобразив художник. Яку роль в історії відіграв герой полотна? Висловіть припущення, про що міг бути діалог Коперника з Богом, якими були його почуття в цей момент.

Коперник. Бесіда з Богом (картина художника Яна Матейка, 1873 р.)

4. ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ

Запрошуємо вас до портретної галереї.

1. Пригадайте цих історичних діячів і назвіть держави, з якими пов'язана їхня діяльність.

2. Яку роль вони відіграли в історії?

3. Чи вдалося художникам, на вашу думку, передати їхній характер?

4. Чия діяльність пов'язана з українськими землями?

Альбрехт Валленштейн
(гравюра XVII ст.)

Жан-Батист Кольбер
(портрет роботи
художника П'єра Мін'єра,
1667 р.)

Маргарита Пармська
(портрет роботи
художника Антоніса Мора,
1562 р.)

Марія Стюарт в юності
(портрет роботи
художника Франсуа Клуе,
1555–1559 рр.)

Стефан Баторій
(портрет роботи
художника
Мартіна Кобера, XVI ст.)

5. ІСТОРИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ

У 1614 р. французький король розпустив Генеральні Штати, які потім не скликалися 175 років. Чи можливо було таке в Англії того часу? Обґрунтуйте свою думку.

Узагальнення з розділу 3 «Держави Західної Європи в XVI–XVII ст.»

1. ІСТОРІЯ НА ШКАЛІ ЧАСУ

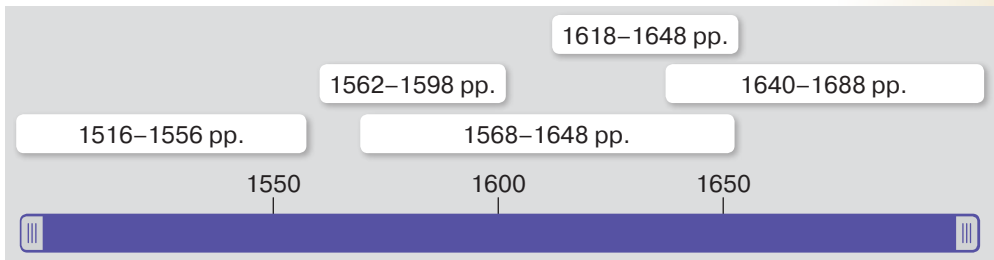
1. Визначте й назвіть, які історичні періоди позначені на шкалі часу.

2. Умовно в підручнику або письмово в зошиті розташуйте на шкалі часу такі події: Нантський едикт, поразка «Непереможної армади», Варфоломійська ніч, Акт про суверенітет, «Славна революція», «Білль про права», Утрехтська унія, битва під Лепанто, Вестфальський мир, Люблінська унія.

3. Продовжуйте заповнювати синхронізовану хронологічну таблицю на с. 31.

Узагальнюємо знання
<https://cutt.ly/pv3Kjcc>

2. ЕЛЕМЕНТИ ЦІЛОГО

1. Утворіть логічні ланцюжки: усно поєднайте назви міст/країн, дати, поняття/терміни, імена діячів, пов'язані єдиним логічним зв'язком.

2. Назвіть причини й наслідки утворених історичних подій.

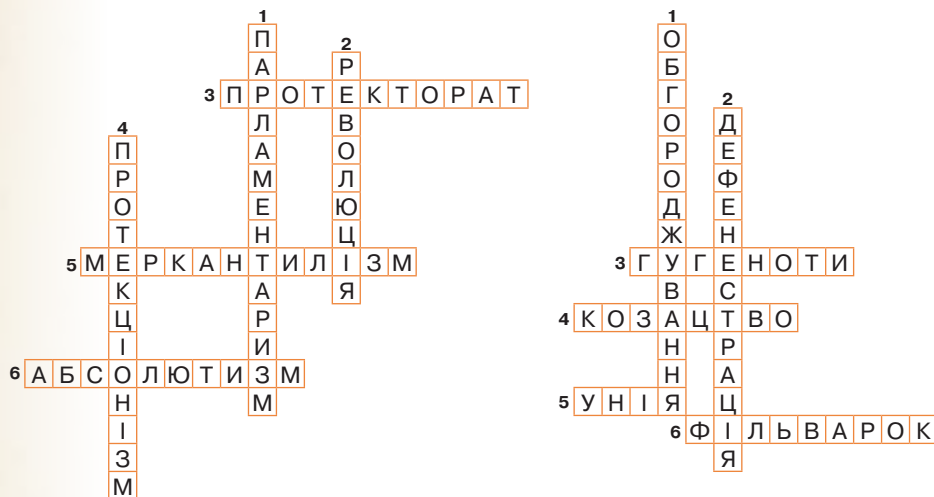
Утрехт	1569 р.	Едикт	Фердинанд III Габсбург
Лондон	1579 р.	Мир	Генріх IV Бурбон
Мюнстер, Оснабрюк	1598 р.	Унія	Вільгельм I Оранський
Люблін	1648 р.	Білль	Вільгельм III Оранський
Нант	1689 р.	Унія	Сигізмунд II Август

3. КРОСВОРД НАВПАКИ

Об'єднайтеся з однокласниками/однокласницями в групи та складіть запитання до кросвордів. Обміняйтеся запитаннями між групами.

Назвіть історичні події, про які можна розповісти за допомогою запропонованих слів. Визначте значення названих історичних подій для розвитку Європи й українських земель за Ранньомодерної доби.

4. ЗАЙМІТЬ ПОЗИЦІЮ

Однією з ключових змін, що відбулися протягом Раннього Нового часу, є *перехід від станово-представницької монархії до абсолютної монархії*. За абсолютної монархії частина держав досягла вершини могутності (наприклад, Франція, Іспанія), однак в інших суспільствах, як-от в Англії та Нідерландах, спроби встановити абсолютизм викликали загальнонародні революції, що завершилися або установами республіки, або обмеженням влади короля парламентом.

Пригадайте з вивченого матеріалу, у чому полягають позитивні й негативні риси абсолютної монархії. Підібрані аргументи запишіть у накреслену в зошиті таблицю.

Абсолютизм	
За	Проти

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдань перейдіть за посиланням або за допомогою смартфона зчитайте QR-код.

<https://forms.gle/3UvLmiM5hV1RG4L59>

Бажаємо успіхів!

Османська імперія. Країни Східної Європи в XVI – першій половині XVIII ст.

§ 20 Османська імперія

Пригадайте, коли й за яких обставин була утворена Османська імперія. Які землі були підкорені османами в XIV–XV ст.? Поясніть, про що з історії Османської держави розповідає історична хмаринка.

1. ЕКСПАНСІЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в XVI–XVII ст.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з параграфом, заповніть у зошиті схему.

РОЗКВІТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в XVI–XVII ст.

Причини зростання могутності Османської імперії

Ознаки розквіту Османської імперії

У XIV–XVI ст. османи підкорили величезні території в Європі, Азії і Африці. Однією з причин їхнього успіху було **створення потужного війська**. В основі воєнної дисципліни війська османів лежала залежність вояків від султана. Так, воїнам кавалерії за службу надавали *тімари* — земельні ділянки або інші прибуткові господарства, якими можна було користуватися за умови несення військової служби. Якщо воїн припиняв службу або ухилявся від неї, то тімар вилучали в державну скарбницю. Передати у спадок тімар можна було лише за умови, що хтось із нащадків або близьких родичів воїна служитиме у війську.

Найбільший жах на супротивників наводили **яничари**. Їхня чисельність невпинно зростала: від 12 тис. в XV ст. до 100 тис. на початку XVIII ст.

Історичні подробиці

Яничари — елітний піхотний корпус османської армії, який формувався з дітей християн і був особистою гвардією султана.

Яничарів виховували відданими ісламу й давали найліпший військовий вишкіл. З дитинства відірвані від своїх родин, позбавлені права одружуватися і займатися мирною працею яничари жили тільки війною і відданістю султану, довічними рабами якого вони були. При цьому служба в корпусі яничарів відкривала такі безмежні перспективи просування по службі, що деякі родини навіть давали хабарі, аби їхні діти стали яничарами.

Галера Барбаросси, 1543 р.
(фото з Музею флоту
в м. Стамбул, Туреччина)

Османський флот, артилерія і вогнепальна зброя в першій половині XVI ст. не мали собі рівних у світі. На середземноморські італійські й іспанські міста наводив жах пірат і водночас адмірал Османської імперії грек за походженням **Хайреддін Барбаросса**. За успішні дії проти європейців він і дістав почесне прізвисько Хайреддін — Хранитель віри.

Свідчать документи

Дипломат Паоло Джавіо писав: «Військова дисципліна турків іде від їхньої віри в правоту своєї справи і жорстокості, якими вони перевершують давніх римлян. Турки перевершують наших солдатів у трьох компонентах: беззаперечному підпорядкуванні своїм командирам, нехтуванні власним життям у бою і витривалості».

Визначте, на які причини військових успіхів османського війська вказує сучасник. Результати роботи запишіть до розпочатої схеми «Розквіт Османської імперії в XVI–XVII ст.» (с. 105).

Продовжуючи завойовницькі традиції предків, султан Селім I Грізний (1512–1520 рр.) внаслідок тривалих війн з Персією завоював **Ірак** з містом Багдад, **Азербайджан** з виходом до Каспійського моря, **Західну Грузію**. Згодом підкорив Єгипет і майже всю Північну Африку, та найважливіше — головні святині мусульман, — Мекку й Медину.

Поміркуймо!

Поміркуйте й висловіть припущення, яке значення для зміцнення влади османських султанів мало підпорядкування їм ісламських святинь Мекки й Медини та прийняття султаном Селімом I титулу халіфа.

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте історичну карту й виконайте завдання:

1. Покажіть на карті кордони Османської імперії на початку XVI ст. Чому державу османів можна вважати імперією?

2. Укажіть місця і назви вирішальних битв османів. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про їхній результат. Запишіть отримані історичні дані до схеми «Розквіт Османської імперії в XVI–XVII ст.» (с. 105).

3. Назвіть християнські країни Європи, які опинилися під османським пануванням.

Зростання Османської імперії

2. РОЗКВІТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ. СУЛЕЙМАН I ПИШНИЙ

Добою розквіту Османської імперії називають період правління Сулеймана I (1520–1566 рр.). Був певний час, коли османська династія серйозно розмірковувала над ідеєю світового панування. Основною метою Сулеймана I було прагнення створити *єдиний мусульманський світ*.

В Османській імперії султан був очільником всієї системи державного управління, адміністративним, політичним і військовим главою мусульманської громади.

Історичні подробиці

Якщо за часів існування Візантії змінилося 14 імператорських династій, то всю історію Османської імперії правила одна й та сама династія. Таємниця такої «стабільності» полягає в тому, що, вступаючи на престол, султан за законом повинен був стратити всіх своїх братів та їхніх синів.

Сулейман I
(портрет роботи невідомого художника, 30-ті рр. XVI ст.)

В імперії султан титулувався як «падишах» (у перекладі з перської — імператор).

Сулейман вважав себе не тільки лідером мусульман, а й наступником візантійських імператорів і традицій візантійської культури.

Тим часом культура османів вбирала в себе впливи всіх народів, які жили в імперії. Велике значення мала *віротерпимість османів*. Так, християни і юдеї мали сплачувати додатковий податок, якщо вони не бажали переходити до ісламу. Проте цей податок був не набагато більший за податки часів Візантійської імперії. Як недостатньо «благонадійні», немусульмани були звільнені від деяких повинностей, які несли тільки мусульмани, а також не було насильницького навернення в іслам і вигнання іновірців. Основною жертвою релігійних гонінь у ранньомодерній Османській державі були мусульмани-шіїти.

Думки істориків

Агатангел Кримський, український історик

Сучасна Сулейманові Європа назвала його «Пишний» та «Великий» — [очевидно, зважаючи] на його видатну військову й політичну могутність. Турки так його не прозвали. Вони найбільшу ціну склали султанові за його культурні заслуги й за його мудру опіку над державою і людністю. Їхній титул для Сулеймана Пишного — Законодавець, «Сулейман ель-Кануні».

Як, на вашу думку, ставиться історик до Сулеймана I? У який спосіб він намагається аргументувати свою позицію?

Саме за дорученням Сулеймана I було впорядковано османське законодавство. Великий вплив мали *кадії* — османські судді, що керувалися *шаріатом* — системою ісламських законів і *канунами* — указами султана. Важливу роль відігравали *муфтії* — мусульманське

духівництво. Великий муфтії Стамбула був єдиною особою в державі, яка мала право не погодити рішення султана, і в такому разі султан від рішення відмовлявся.

Майже всі посадовці були слов'янами, греками або вірменами, бо султани перешкождали створенню турецької аристократії. Одна з його дружин і матір його наступника Селіма **Хюррем Султан**, увійшла в історію під ім'ям **Роксолана**.

Український Вєвєвіт

Справжнє ім'я та походження Роксолани невідомі. За легендами, донька рогатинського священника Анастасія Лісовська потрапила до татарського полону, звідки була продана до султанського гарему. Роксолана — вигадане ім'я улюбленої дружини Сулеймана I Пишного, яку при дворі називали Хюррем (радість). Жінка мала надзвичайний вплив на Сулеймана I, що давало їй змогу втручатися в управління державою, зовнішню політику. Була меценаткою: будувала мечеті й громадські споруди в різних містах Османської імперії.

Започаткувала добу так званого «Жіночого султанату» (1550–1656 рр.), коли жінки відігравали важливу роль у державних справах. Цікаво, що останньою впливовою жінкою цієї доби була також дівчина з України Хатідже Турхан Султан (дівчина Надія з Поділля, яка стала матір'ю султана Мехмеда IV).

«La Sultana Rossa»
(картина художника Тиціана,
1550-ті рр.)

Хатідже Турхан Султан
(гравюра роботи
Пітера де Йоді молодшого, 1660 р.)

В уявленні народу Сулейман I був добрим правителем, оскільки боровся із зловживанням чиновників і хабарництвом. Хоча його надмірна підозріливість призводила й до надмірної жорстокості — він міг скарати на смерть будь-кого, навіть родичів.

За Сулеймана I Пишного культура Османської імперії розквітла. Султан сприяв розвитку освіти й науки. В імперії будували мечеті, мости, лікарні, караван-сараї, лазні. Сулейман I підтримував мистецтво й навіть сам писав поетичні твори. Він увійшов в історію літератури як поет Мухіббі, який присвячував свої вірші дружині Роксолані. Кохану султан-поет порівнював зі своїми найбагатшими володіннями: *«Ти мій Стамбул і Караман, народ Османа, Бедашхан, Кипчак, моя ти — з Хурасана до Багдада»*.

Мечеть Сулейманіє: екстер'єр та інтер'єр (архітектор Мімар Сінан, 1550–1557 рр.). Мечеть є усипальницею Сулеймана I Пишного й Роксолани

Уважно розгляньте ілюстрації і складіть коротку розповідь про мистецтво Османської імперії.

Поміркуймо!

За легендою, Сулейман перед смертю уклав дивний заповіт. Поміркуйте, що могли б означати настанови щодо його поховання.

1. Він заповідав, щоб його табут (трону) несли на руках найкращі лікарі Османської імперії.
2. Щоб по всьому шляху, по якому будуть нести його трону, розкидали золоті монети й дорогоцінні камені.
3. І щоб його руки висовувалися з табути й були на виду.

3. НАРОДИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІД ВЛАДОЮ ТУРКІВ-ОСМАНІВ

Володіння Османської імперії охоплювали частини Азії, Європи й Африки й простягалися від Дунаю до Нілу й від Євфрату майже до Гібралтару.

Населення імперії налічувало близько 50 млн осіб. Воно складалося здебільшого з мусульман — турків, татар, арабів, курдів, туркмен, берберів і черкесів. Частина боснійців, албанців і болгар також прийняла іслам. Християнське населення становили переважно греки, серби, румуни, грузини, вірмени, угорці. Жили в Османській імперії також євреї, які сповідували юдаїзм.

Завойовницькі успіхи османів пояснювалися не тільки їхньою військовою перевагою. Османські завоювання відбувалися під гаслами «звільнення пригноблених і знедолених», що привертало симпатії селянства не тільки мусульманських, а й європейських країн.

У *мусульманських країнах* влада османів мала швидше символічний характер і майже нічого не змінила в традиційній системі управління.

Управління християнськими землями здійснювалося суворіше, хоча дозволялося сповідувати свою релігію і самоврядування за умови дотримання законів імперії і сплати податків. Від християн вимагали визнання влади мусульман і демонстрації поваги й підкорення.

Обмеження викликали спротив. У Болгарії і Сербії поширився рух *гайдуків* — партизанів, які нападали на османських чиновників, спалювали мусульманські поселення, чинили спротив сплачуванню податків. Такі дії влада жорстоко придушувала.

Загалом центральна влада не зловживала насильством. Але, оскільки центр перебував далеко, а влада у провінціях часто була слабкою і корумпованою, створити ефективну систему управління було складно.

Думки істориків

Костянтин Панченко, російський історик

Насправді прихід османів зазвичай означав величезний крок уперед у господарському... розвитку. Османи були носіями високорозвиненої міської цивілізації, що вкрила Балкани і Анатолію мережею доріг, мостів, караван-сараїв, релігійно-освітніх комплексів, що включали лазні, благодійні заклади, лікарні... Османи на кілька століть випередили місцевий рівень розвитку..

Агатангел Кримський, український історик

Що Туреччина XVI ст. не була тією райською Аркадією, якою вона мріялася певним громадським гуртам Європи, це річ безперечна. Варто почитати самих турків, щоб переконатися: не все було в тодішній Туреччині так гаразд, як думалося в Європі.

1. Зіставте погляди істориків на Османську імперію та визначте, у чому полягає відмінність між ними.
2. Чим, на вашу думку, зумовлені розбіжності в оцінках істориків? Спробуйте висловити й довести власну позицію, залучивши додаткові джерела інформації.

4. ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в першій половині XVIII ст.

Правління Сулеймана було часом найвищого розквіту імперії, та з нього ж почалося її послаблення.

По-перше, він установив **режим торговельних капітуляцій** — **привілеїв для іноземних купців**, що давали змогу їм не зважати на османські закони й не сплачувати податків. Імперія відставала від європейських країн у розвитку техніки та промисловості, тому ці пільги послаблювали державу.

По-друге, у настільки великій і строкатій імперії жорстка централізація була неможлива, тому султани поступово передавали частину своїх повноважень місцевим елітам, а це могло привести до **нарощування самостійності провінцій**.

По-третє, **постійне зростання військових видатків спричинило зростання податків і фінансові проблеми**. Тільки відновлення флоту після поразки біля Лепанто коштувало 12 млн золотих дукатів. Довелося відбирати тімари, що викликало невдоволення і зростання кількості безземельних селян.

Зрештою, до корпусу яничарів стали брати мусульман, дозволили їм одружуватися, займатися торгівлею і ремеслом. **Яничари втратили свою особливу військову силу й відданість султану**. З кінця XVII ст. корпус яничарів почав розкладатися.

Думки істориків

Агатангел Кримський, український історик

Постійні, тривалі війни Сулеймана Пишного та... його розкішне будівництво кінцем кінцем фатально позначилися на його скарбниці. Сулейманове панування вважається за апогей турецької слави, але ж не дешевою ціною дістався турецькій державі той апогей, хоч відлуння ці як слід відчули тільки наступні османські покоління.

1. Як пояснює історик причини послаблення Османської імперії?
2. Які ще причини цього послаблення держави ви можете назвати?

Проблеми виникли й у зовнішніх відносинах. У XVII ст. дедалі більшого клопоту завдавали османам **українські козаки**, які в 1614 р. спалили базу османського флоту, порт Синоп. Османи майже нічого не могли протиставити цьому стрімкому й непередбачуваному ворогу. У 1621 р. в битві під Хотином саме козаки на чолі з Петром Конашевичем-Сагайдачним відіграли важливу роль у зупиненні просування османських військ на територію Речі Посполитої.

Протягом XVII–XVIII ст. Османська імперія неодноразово намагалася поширити свій вплив на українські землі, однак невдало. Спроба встановити протекторат над Правобережною Україною в 1669 р.

призвела до війни з Річчю Посполитою, а потім з Московським царством. **Чигиринські походи 1677–1678-х років** лише виснажили османське військо, не створивши імперії жодних переваг. Чергова спроба захопити Відень закінчилася крахом: 12 вересня **1683 р.** османську армію розгромило військо польського короля Яна II Собеського. Поразка під Віднем назавжди поклала край османській експансії углиб Європи.

Український Вєвєвіт

Віденська битва 1683 р. пов'язана з героїчними діями українських козаків. Дізнайтеся, яку роль у Віденській битві відіграли українські козаки.

Пам'ятник козакам у м. Відень, Австрія (робота скульпторів Володимира й Олексія Чепеликів, 2013 р.)

У 1699 р. імперія була вимушена відмовитися від українського Поділля. **Експансія османів в Європі зупинилася.**

Початок послаблення Османської імперії не означав втрату її впливу на світові події. Ще 250 років ця держава відігравала важливу роль у міжнародній політиці.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте схему й за допомогою тексту параграфу запропонуйте доповнення її змісту.

Зменшення надходження прибутків з припиненням експансії

Переміщення торговельних шляхів внаслідок Великих географічних відкриттів

ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Постійне збільшення податків

Перехід землі в приватну власність феодалів

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Підсумуйте результат заповнення схеми «Розквіт Османської імперії в XVI–XVII ст.». Назвіть причини й ознаки могутності Османської імперії, а також причини послаблення імперії після смерті Сулеймана I Пишного.
2. Складіть запитання до до кросворда навпаки. Пам'ятайте, що запитання повинні бути чіткими й лаконічними.
3. Виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/kk0lcZa>

Обговорюємо в групі

На думку англійського історика Нормана Дейвіса, «імперія існує доки веде експансію. З припиненням експансії починається розпад імперій». Чи погоджуєтеся ви з думкою історика? Підтвердьте або спростуйте її на прикладі відомих вам імперій.

Мислю творчо

1. За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проект: «Сулейман I Пишний».
2. У сучасній Туреччині шанобливо ставляться до своєї історії. Так, на грошовій банкноті 10 лір зображено історичну пам'ятку XVI ст., про справжність якої вчені дискутують і досі. Дізнайтеся, яку саме пам'ятку зображено на грошах, і які аргументи висловлюють прибічники й противники ідеї унікальності пам'ятки. Підготуйте презентацію свого дослідження в довільній формі.

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

1520–1566 рр.	Правління Сулеймана I Пишного
1571 р.	Поразка османського флоту при Лепанто
1677–1678 рр.	Чигиринські походи османів
1683 р.	Поразка османської армії під Віднем

Кримське ханство

Пригадайте історію заснування Кримського ханства, використовуючи зміст історичної хмаринки.

У XVI–XVII ст. *Кримське ханство залишилося єдиним спадкоємцем колись могутньої Золотої Орди.*

Історичні подробиці

Територія Кримського ханства складалася передусім зі степової і передгірської частин Криму. Натомість майже вся гірсько-лісова частина півострова до складу Кримського ханства не входила, або, точніше, входила менше дев'яти років, між 1774-м і 1783-м роками. А Керч ніколи і не перебувала під ханською владою, тому що до 1475 р. належала Генуї, потім Туреччині, а в 1774 р. перейшла від Туреччини відразу до Росії.

Але кордони ханства не обмежувалися Кримом. Частина татар постійно кочувала за Перекоп, владу хана також визнавали ногайські племена Приазов'я. До складу ханства входили Кубань, простір між Дніпром і Доном, пізніше — землі від Дніпра до Дністра.

Пригадайте з курсу історії України, як склалися відносини кримських татар і козацтва.

1. ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ І ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

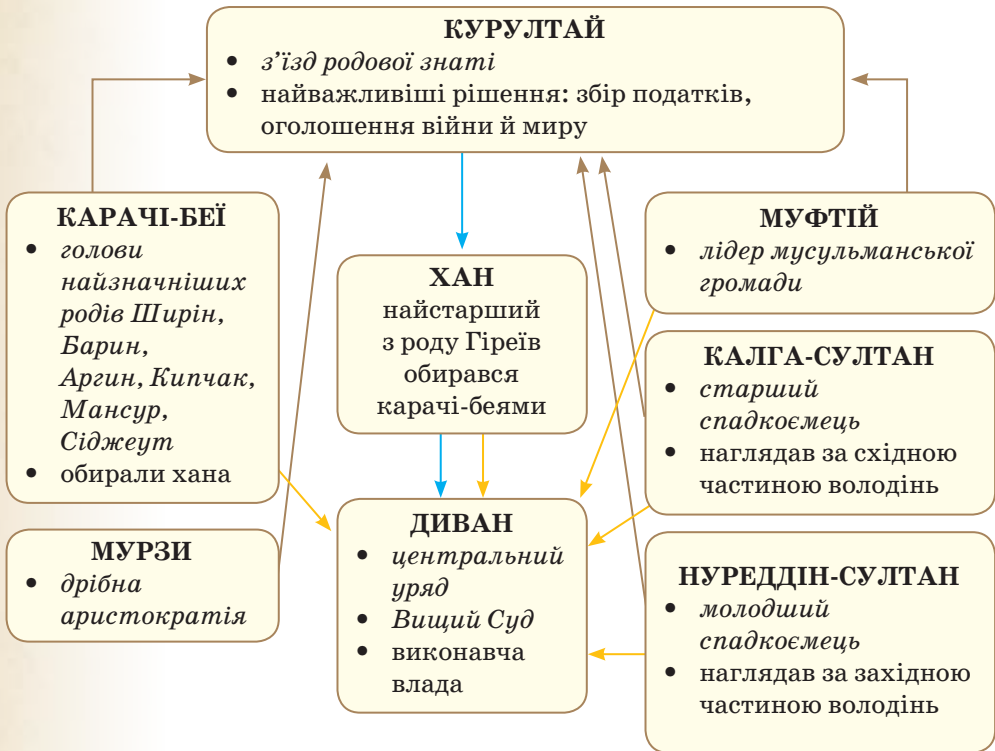
Кримське ханство зберегло деякі риси, властиві степовим державам кочовиків. У Кримському ханстві влада належала *хану*. Він управляв нею на власний розсуд, адже належав до династії **Гіреїв** — *нащадків Чингісхана*. За весь час існування держави змінилося 44 хани, всі вони належали до династії Гіреїв.

Фактично Кримське ханство було обмеженою становою монархією. Правлячий хан делегував частину своїх повноважень заступникам — *калга-султану* й *нуреддін-султану*. При хані діяв *диван*, що виконував функції центрального уряду. Він же був найвищою судовою інстанцією.

Хана обирали з роду Гіреїв на символічних виборах. Беї і мурзи, хоча й вважалися васалами хана, фактично обмежували його владу.

Система управління Кримським ханством

Уважно розгляньте схему й визначте, які її елементи свідчать про те, що Кримське ханство було обмеженою становою монархією.

Історичні подробиці

Український історик Сергій Громенко про вибори кримського хана

Вибори відбувалися у вигляді наради, на якій карачі-беї приходили до узгодженого рішення, потім саджали новообраного кандидата на полотно білої повсті й піднімали його за чотири кінці, а потім читали над ханом спільну молитву.

Цей звичай, безумовно, вражав і був красивим, проте неймовірно архаїчним..., всі більш-менш енергійні хани намагалися..., щоб влада автоматично переходила від батька до старшого сина, проте беї цього не допускали, й османські султани стояли на їхньому боці. Вже до середини XVII ст. ці вибори перетворилися на чисту формальність, тому що до цього часу всю владу звільняти й призначати ханів привласнили собі османські султани, однак, нехай навіть і формально, беї при призначенні султаном кожного нового хана все одно проводили процедуру його виборів, хоча вже й без білої кошми.

Діємо: практичні завдання

Гербом Кримського ханства був родовий знак династії Гіреїв **тарак-тамга**. Його використовували на монетах, в оздобленні ханського палацу в Бахчисараї, для скріплення документів печатками. Однак досі тривають дискусії щодо значення цього символу.

Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел, які версії значення символіки тарак-тамги висувають учені. Чи знаєте ви схожі знаки на символах інших народів?

Тамга (родовий знак Гіреїв) на монеті Хаджі Гірея (1465 р.)

Обмежувалася влада кримських ханів також їхнім васальним статусом щодо султанів Османської імперії. Утім, Гіреї були саме васалами, а не підлеглими султана. Їх поважали, як нащадків Чингісхана, вони отримували виняткові матеріальні пожалування і ритуальні почесті, карбували монету й мали право на самостійні дипломатичні відносини з іншими державами. Османські купці сплачували мито за право торгувати в Кримському ханстві.

Кримська держава мала військовий характер. Основу її війська становило родове ополчення, яке складалося з кінноти — швидкої, маневрової і досвідченої.

Недоліком була відсутність вогнепальної зброї й артилерії, через що татарське військо не вміло здійснювати облогу міст і фортець і було вразливим у відкритому бою. Тому перевагами татар були раптовість нападів і швидкість дій.

Військо кримських татар (сучасна історична реконструкція)

Як художник зображує військові якості кримських татар? Якими художніми деталями вони підтверджуються?

Думки істориків

Агатангел Кримський, український історик

Польські історики висловлюються, що «турок держав Кримську орду наготові, як мисливець держить у своїх руках наготові хортів, яку раз у раз може спустити з припону й нацькувати на кого треба»...

Як історик пояснює роль татарського війська у військових кампаніях Османської імперії?

2. ГОСПОДАРСТВО КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Пригадайте з уроків географії, для яких господарських занять сприятливі природно-кліматичні умови Криму.

Господарство Кримського ханства визначалося природними умовами півострова. Татари зустрілися тут з народами, чий господарський уклад мав багатостолітнє минуле.

Греки, караїми, генуезці стали частиною населення ханства. Спільне життя вплинуло на господарство *кочовиків-татар*, які опинилися на землях із давніми традиціями землеробства.

Більшість населення держави становили вільні селяни. Земля належала селянським громадам, знаті й хану. Пасовища, ліси й водні джерела вважалися спільною власністю. Селяни мали відпрацьовувати тиждень-два на рік і сплачувати податок на користь держави. Навіть невільники мали право звернутися до суду в ролі позивачів і могли бути свідками.

У степовій частині Криму вирощували ячмінь, просо й пшеницю. У передгірських і гірських районах займалися *садівництвом*. Під впливом греків поширилося *виноградарство*, вирощували велику кількість тютюну. Предметом особливої турботи були джерела води, їх охороняли й боронили від забруднення.

Збереглося і *традиційне скотарство*. Провідними його галузями було конярство й вівчарство. Скотарство було частково кочовим.

Водночас *почали зростати міста*. Найбільшим з них був **Бахчисарай**, що з 1532 р. став столицею ханства. Міста були центрами ремесла й торгівлі. За кордон вивозили килими, вишукані шкіряні вироби. В Європі славилися кримські сідла для коней і ножі — «пичаки».

Довго побутувала думка, яка значною мірою штучно нав'язувалася, що головним джерелом прибутку Кримського ханства була *торгівля «живим товаром» — невільниками*. Однак із цією статтею доходити варто детальніше розібратися. Засновник Кримського ханства **Хаджі Гірей (1427–1456 рр.)** хотів перетворити Крим на великий центр міжнародної торгівлі, він почав будувати власний торговельний флот. Протягом набігів для здобування рабів при ньому не йшлося, тому цього хана поляки й прозвали «*стражем українських земель*».

Проте високий попит на рабів на європейських і османських ринках стимулював ханів і їхніх підданців до спустошливих набігів на сусідні землі з метою здобуття *ясиру*. Джерелом постачання невільників були руські, польські й північнокавказькі землі. Захоплення в полон немусульман вважалося воєнним подвигом.

Варто запам'ятати!

Ясір — військова здобич, невільники для подальшого продажу.

Думки істориків

Сучасний український історик Сергій Громенко про работоргівлю

... Однак, при цьому, ті самі 15 % або навіть 5 % ринкового збору за рік — це ж, в абсолютному обчисленні, десятки тисяч людей.

Ось, наприклад, 1578 р. податок з работоргівлі в Кефе в абсолютних цифрах склав 4,5 мільйона акче. Розділивши цю суму на відому ставку податку (від 5 % до 15 %) за одного невільника, отримаємо більше 17 тисяч викрадених у рабство людей. І це лише за один рік. Але ж таких «багатих на здобич» років за весь період історії Кримського ханства були десятки. Тому кількість безповоротно зниклих у Криму людей із сусідніх країн, і передусім українців, на землі яких походи були найбільш частими й масштабними, обчислюється не однією сотнею тисяч осіб.

1. Висловте припущення, чому для сучасних істориків важливо спростувати міф про хизацький характер Кримського ханства.
2. Чому історики не уникають теми торгівлі людьми в Криму?

Для обслуговування торговельних відносин кримські хани карбували монети. Цю справу започаткував Хаджі Гірей. На одній з його перших монет було викарбовано: «*Ас-султан, Хаджі Гірей хан. Хай продовжить його правління (Аллах)*». За часів існування Кримського ханства монети карбувалися в п'яти містах: Солхаті, Кирк-Єрі, Бахчисараї, Гьозлеві й Кефе (Кафі). Після того, як Крим потрапив у васальну залежність від Османської імперії, на півострові почали паралельно ходити дві грошові одиниці. При цьому, якщо гроші Османської імперії поступово знецінювалися за рахунок зменшення срібла в монетах, то кримський уряд не допускав девальвації (знецінення) своєї грошової одиниці.

Останні кримські монети були викарбовані в 1782 р., а вже в наступному **1783 р.** Кримське ханство припинило своє існування. Його володіння захопила Російська імперія, політика якої порушила традиційний уклад життя краю.

3. КУЛЬТУРА КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Поміркуймо!

Висловте припущення, що або хто впливав на формування культури Кримського ханства.

Піддані кримського хана сповідували різні релігії, тому населення поділялося на *чотири мілети* — релігійні громади: *мусульманську, грецьку (православну), юдейську й вірменську*. Громади селилися відокремлено одна від одної, в окремих селищах або кварталах і мали внутрішню автономію. У державі здебільшого панувала віротерпимість.

Свідчать документи

Французький дипломат П'єр Шевальє про кримських татар

Щодо їхніх звичаїв, то годі уявляти собі менш порочних людей, бо крім того, що татари... помірковані, вони надзвичайно щирі й вірні. Серед них зовсім немає шахраїв і наклепників, нема несправедливості чи насильства — живуть вони у великій дружбі й цілковитій згоді, не вважаючи злочином чи кривдою грабіж християнських країн, бо в їхньому розумінні християни — поганці та мерзотники.

1. Як характеризує автор кримських татар?
2. Чим, на його думку, пояснюється ставлення татар до християн?

Кримські татари й мула
(картина художника
Густава-Феодора Паулі,
1862 р.)

Кримські татари створили своєрідну і яскраву культуру, в основі якої лежить мусульманська релігія та діалог з культурами інших народів.

Визначне місце в архітектурі займають *мечеті*: унікальними пам'ятками є *мечеть Хан-Джамі в Гьозлеві* (Євпаторія) та *Велика ханська мечеть у Бахчисаряї*.

Споруди прикрашали оригінальним орнаментом, унікальним різьбленням по дереву й каменю.

Мечеть Джума-Джамі, або Хан-Джамі — соборна п'ятнична мечеть в Євпаторії (Крим). Названа на честь хана Девлета I Грея.

Споруджена видатним османським архітектором Сінаном у 1552–1564 рр.

Виконайте творчий проект: створіть віртуальну екскурсію «Пам'ятки кримськотатарської культури в Криму» та представте її в класі.

4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРИМСЬКИХ ХАНІВ

Свою зовнішню політику хани узгоджували із султаном. Як васал Османської імперії Кримське ханство було учасником воєн султанів, зокрема в 1593–1606 рр. *проти Угорщини*.

Найнебезпечнішим противником для Кримського ханства в XVI ст. було *Московське царство*. Задля послаблення Москви кримські хани регулярно здійснювали напади на її південні окраїни, прикордонні війни велися майже неперервно протягом XVI — першої половини XVII ст. Тільки за першу половину XVI ст. було здійснено 43 походи на московські землі. *Московські царі були змушені регулярно платити данину кримським ханам до початку XVIII ст.*

Воєнні походи татари здійснювали й *на землі Речі Посполитої*.

Завдавали клопоту татари й українським землям, які безпосередньо межували з ханством. Інтенсивність татарських нападів залежала від міжнародної політичної ситуації. Велика хвиля набігів припала на кінець XV — початок XVI ст., коли *було зруйновано Київ і спустошено значні території аж до північних меж України*. Ще одна хвиля припала на 1620–1630-ті роки. А наймасштабнішими були татарські напади під час Руїни (1663–1687 рр.), коли була спустошена вся Правобережна Україна. Останній похід на ці території відбувся в 1768–1769 рр.

Українські козаки не лише воювали з кримськими татарами, а й досить часто укладали з ними мирні угоди. У 1621 р. було укладено перший союз між козаками й Кримом. Під час Національно-визвольної війни з 1648 р. діяв українсько-татарський союз, що передбачав надання взаємної військової допомоги. Добре вишколена та загартована в боях татарська кіннота стала вирішальним чинником у багатьох успіхах українського війська. Хоча наприкінці війни цей союз було розірвано, українсько-татарська військова співпраця істотно вплинула на перебіг історичних подій.

Таким чином, Кримське ханство в XV–XVIII ст. було визначним чинником міжнародної політики й потужною ранньомодерною державою Східної Європи.

Думки істориків

Гульнара Абдулаєва, українська історикиня

Козаки, які представляли собою прикордонні спільноти, бачили в ханстві не... абстрактних «ворогів християнства», а різних людей і спільноти громадян, сусідів по кордону — небезпечних і дружньо налаштованих, підступних і навпаки, пропонували їм неконфліктні відносини. Не можна говорити про існування якоїсь загальної негативної позиції козаків у ставленні до Кримського ханства.

1. Як ставиться історикиня до українсько-татарських відносин?
2. У який спосіб вона намагається аргументувати свою позицію?

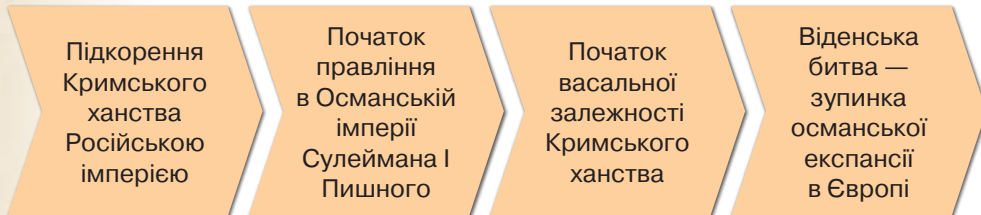

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність і виконайте завдання:

- назвіть дати історичних подій і визначте хронологічні межі цієї послідовності;
 - визначте, які події відбулися в Україні та відомих вам європейських країнах у межах цієї хронологічної послідовності.
- Назвіть основні напрями зовнішньої політики Кримського ханства.
 - Виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/Djo6nji>

Обговорюємо в групі

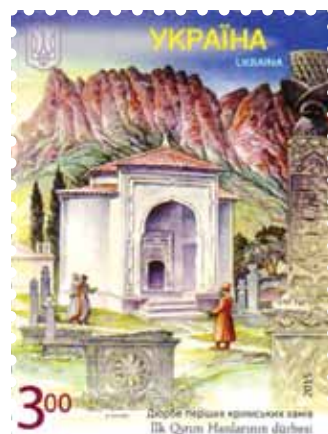
Зіставте систему управління Кримського ханства й Османської імперії. Що в них спільного, а що — відмінного?

Миєлю творчо

Виконайте дослідження марки як джерела історичної інформації: визначте, які знання з історії Кримського ханства можна отримати з її допомогою. Збільшене зображення доступне за посиланням <https://cutt.ly/Pb5MW1U> і QR-кодом.

Поштова марка України
«Дюрбе перших кримських ханів»
(робота художника
Миколи Кочубея, 2015 р.)

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:

1478–1774 рр. Перебування Кримського ханства у васальній залежності від Османської імперії

Московське царство. Правління династії Романових

Пригадайте обставини утворення і етапи зростання Московського князівства. Про які особливості формування князівства свідчать слова російського філософа Георгія Федотова: «Хан переїхав до Кремля, тобто Москва омонголилася, і російський цар, російський великий князь — це хан»?

1. УТВОРЕННЯ МОСКОВСЬКОГО ЦАРСТВА. ІВАН IV ГРОЗНИЙ

Протягом другої половини XV – першої третини XVI ст. в Московському князівстві склалася система *самодержавства*. За рахунок приєднання нових територій Московське князівство стало найбільшою державою Європи. Зміцненню царської влади сприяла політика Івана IV (1533–1584 рр.). У 1547 р. Іван IV прийняв титул «цар». Держава почала називатися *Московське царство*.

Діємо: практичні завдання

1. Опрацюйте схему й текст під QR-кодом «Внутрішня політика Івана IV Грозного» й назвіть, які заходи із вказаних є реформами. Які заходи сприяли посиленню влади царя?

2. Які заходи позитивно вплинули на розвиток держави, а які — негативно?

3. Дайте оцінку внутрішній політиці Івана IV Грозного.

4. Чи була схожою політика Івана IV на політику європейських монархів?

Дізнайтеся більше про внутрішню політику Івана IV

<https://cutt.ly/vv3KQzE>

Варто запам'ятати!

Самодержавство — система влади в Московській і Російській державі, за якої держава вважається власністю монарха, а його влада не обмежена законами.

Земський собор — дорадчий орган при московському монарху з представників землевласників і духівництва.

2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІВАНА IV. ОПРИЧНИНА

Зовнішня політика Івана IV мала виразно загарбницький характер. У 1552 р. після тривалого опору було підкорено **Казанське ханство**, а в 1556 р. без спротиву захоплено **Астраханське ханство**. Це не тільки відкрило шлях до Волзького торговельного шляху й завойовання **Сибіру** (розпочалося з 1582 р.), а й дало змогу московському царю задовольнити свої претензії на ординський спадок.

Щоправда, спроби боротьби з іншим нащадком Орди — **Кримським ханством**, виявилися невдалими. У 1571 р. кримський хан захопив і спалив Москву, змусивши царя поновити сплату данини.

Спроба захопити землі Балтії під час Лівонської війни (1558–1583 рр.) закінчилася для Московського царства суцільною поразкою. На боці Лівонії виступили Королівство Польське, Велике князівство Литовське, Шведське і Данське королівства.

Невдачі у Лівонській війні спричинили впровадження в **1565 р. опричнини**. Державу було поділено на дві частини — земщину, де збереглися традиційні форми правління і землеволодіння, й опричнину — особисті володіння монарха. Тут діяло військо опричників — особиста гвардія царя, що чинила масовий терор, страти, земельні конфіскації, придушуючи тих, кого цар вважав своїми ворогами.

У 1572 р. **Іван Грозний** (таке прізвисько йому пізніше дали російські історики) заборонив опричнину, а її діячів стратив. Московська держава була виснажена, а її сили підірвані. Однак унаслідок опричнини влада царя значно зміцніла.

Варто запам'ятати!

Опричнина — 1) частина Московської держави, особисті володіння (домен) царя; 2) період 1565–1572 рр. в Московській державі, що супроводжувався репресіями проти бояр і духовенства.

Поміркуймо!

Поміркуйте, що було справжньою метою опричнини. Доберіть докази на підтвердження своїх міркувань.

3. СМУТНИЙ ЧАС І ЗАПОЧАТКУВАННЯ ДИНАСТІЇ РОМАНОВИХ

На початку XVII ст. Московське царство охопила криза, яку історики назвали **Смутний час (1598–1613 рр.)**. Був момент, коли держава опинилася на межі знищення.

Після смерті Івана IV на престол зійшов його син **Федір Іванович (1584–1598 рр.)**. У 1591 р. за непевних обставин загинув молодший син Івана Грозного Дмитро.

Після смерті царя Федора Івановича **перевалася династія Рюриковичів**. Виникла династична криза. Під час боротьби царський трон ненадовго вдавалося посісти по черзі Борису Годунову, самозванцю Лжедмитрію I та боярину Василю Шуйському. У боротьбу за трон і московські землі втрутилися Швеція і Річ Посполита. Поляки навіть організували військовий похід на Москву з метою посадити на царський трон королевича Владислава.

Зрештою загроза іноземного поневолення змусила патріотичні сили Московії об'єднатися. Народні ополчення до кінця 1612 р. витіснили іноземців з країни. У **лютому 1613 р.** Земський Собор обрав новим царем 16-річного **Михайла Романова**. Так була **започаткована династія Романових**, яка правила в Росії понад 300 років.

Укріплення держави було продовжено за правління **Олексія Михайловича Романова (1645–1676 рр.)**. Самодержавство було поновлено, Земські собори скликали дедалі рідше, поки в 1654 р. їхнє скликання взагалі припинилось. Боярська дума виконувала функції уряду. У 1649 р. «Соборним уложенням» (новий збір законів) було остаточно **впроваджено особисту залежність селян**.

Моментом зміцнення Московського царства було його **втручання в боротьбу українських козаків з Річчю Посполитою** під час Національно-визвольної війни на чолі з Богданом Хмельницьким. У **1654 р.** на Переяславській раді Москва оголосила війну полякам і прийняла **Військо Запорозьке «під високу руку государеву»**. Ця подія започаткувала поступове підкорення українських земель московським царатом.

Приєднання українських земель загострило проблему релігійної єдності. Адже обряди московської церкви значно відрізнялися від тих, що були традиційними для українських земель. Новий патріарх **Никон**, за підтримки царя, став впроваджувати нові правила: хреститися трьома пальцями, скорочувати богослужіння, виправляти на свій розсуд помилки в церковних книгах.

Але це збурило прибічників старих традицій, які називалися **«старообрядцями»**. У православної церкві стався розкол.

Детальніше про історію
Смутного часу читайте
за посиланням
<https://cutt.ly/ev3KbPd>

Держава придушила старообрядців і змусила їх тікати в ліси й незаселені райони. Одночасно був усунений занадто активний і самостійний Никон.

Московська держава зберегла свій деспотичний характер.

Варто запам'ятати!

Смутний час — період династичної кризи в Московському царстві на початку XVII ст.

Церковний розкól — невизнання частиною вірян настанов церковної влади й створення окремої церкви.

4. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ПЕТРА I

Головною проблемою для зростання Московського царства була *відсутність виходів до світових торговельних шляхів*, а всі вони на той час були морськими. Вирішувати цю проблему довелося новому московському царю **Петру I** (1682–1725 рр.). Однак спроба утвердитися на берегах Чорного моря під час Азовських походів 1695–1696 рр. була невдалою.

Тоді Петро I змінив напрямок дій і *вирішив позмагатися за панування на Балтиці*, де на той час володарювало Шведське королівство на чолі з молодим талановитим королем **Карлом XII**. У 1700 р. Петро I розпочав затяжну *Північну війну* зі Швецією. Союзниками Москви виступили Данія і Саксонія. Але Карл XII стрімким ударом оточив Копенгаген і примусив Данію вийти з війни. Після цього шведська армія завдала нищівної поразки московському війську під Нарвою.

Задля перетворення Московії на сильну державу Петро I здійснив низку реформ. *Зовні вони демонстрували розрив зі старим ординським спадком і символізували орієнтацію країни на Захід*. Перетворення сприяли економічному зростанню і посиленню військової могутності країни.

вої могутності країни.

З іншого боку, абсолютна влада царя, опора на дворянство, заснування мануфактур із використанням праці кріпаків *закріплювало, «консервувало» феодалні пережитки*.

Московське царство перейняло назву «Росія», а з **1721 р.** *прийняло офіційну назву «Російська імперія»*.

Петро I (портрет роботи художника Якова Хоубракена, 1718 р.)

Які особливості характеру царя хотів, на вашу думку, підкреслити художник?

Проаналізуйте схему й визначте, у чому виявлялася суперечність (поєднання прогресивних змін і недоліків) реформ Петра I.

Символом перетворень стала *нова столиця* — **Санкт-Петербург**, збудована на Неві за зразком Амстердаму.

Реформи посприяли військовому зміцненню Росії. Перелом у Північній війні спричинила поразка шведсько-української армії в битві під Полтавою в червні 1709 р. Карл XII невдовзі загинув, а у серпні **1721 р.** був укладений **Ніштадський мир**, за яким *Росія отримала частину балтійського узбережжя та вихід до Балтійського моря.*

Перетворення потребували піднесення освітнього й культурного рівня суспільства. Спочатку дворянських дітей відправляли навчатися за кордон. Пізніше створили невелику мережу освітніх закладів. *Започаткували друкарні, бібліотеки, був створений музей.*

Український Всесвіт

У становленні Російської імперії помітну роль відігравала козацька старшинська й київська інтелектуальна еліта. У 1674 р. архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель видав книгу «Синопис», де вперше обґрунтував зв'язок Москви з Княжою Руссю і київськими князями, про який у Московії ніхто не здогадувався. «Синопис» тривалий час виконував роль підручника історії в Російській імперії. А саму назву «Російська імперія» запропонував колишній ректор Києво-Могилянського колегіуму Феофан Прокопович. Він же в 1725 р. сприяв створенню російської Академії наук.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

Виконайте завдання до хронологічної послідовності:

а) розташуйте назви подій і періодів у хронологічній послідовності, назвіть необхідні історичні дати;

б) назвіть, які епізоди історії були спільними для українських земель і Московського царства/Російської імперії.

Обговорюємо в групі

1. Зіставте зовнішню і внутрішню політику Івана IV та Петра I, визначте позитивні риси правління й недоліки. Що було спільного в політиці обох правителів? Висловіть припущення, чим це зумовлено.
2. До яких заходів удавалися правителі Московії для встановлення самодержавства?

Мислю творчо

1. Складіть розгорнутий план доповіді «Розвиток Московського царства у XVI – першій половині XVII ст.».
2. Зіставте розвиток Московського царства/Російської імперії з розвитком Османської імперії та Англії.
3. Англійський історик Норман Дейвіс писав: «...Перехід України від Польщі до Росії складно переоцінити. Московія дістала економічні ресурси й геополітичну позицію, необхідні, щоб стати великою державою... Формула «Московія + Україна = Росія»... має фундаментальне значення. У такому разі справжнім засновником Російської імперії був Олексій Михайлович, а не його... син Петро».

Як бачить історик значення України для формування Російської держави? Яке значення, на думку історика, приєднання України мало для Московії? У який спосіб він намагається аргументувати свою позицію?

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1700–1721 рр. Північна війна

1721 р. Проголошення Російської імперії

Річ Посполита в другій половині XVII–XVIII ст.

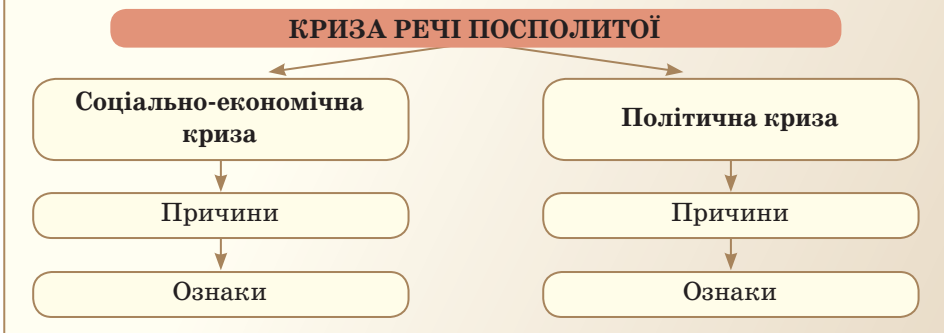

Пригадайте, що таке «шляхетська демократія». У чому полягали її переваги й недоліки? Що було основою господарства Речі Посполитої?

Діємо: практичні завдання

1. Працюючи з текстом параграфу, визначте причини й ознаки кризи (послаблення) Речі Посполитої в другій половині XVII–XVIII ст. Під час роботи заповніть у зошиті схему.

2. З'ясуйте за текстом параграфу, що або хто завадив Речі Посполитій подолати кризові явища.

1. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАНЕПАД І СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

У другій половині XVII ст. розпочався економічний занепад Речі Посполитої. Торгівля зерном не сприяла розвитку техніки, промисловості й рухливості населення. До того ж, попит на польське зерно в Західній Європі знизився. У Нідерландах, Франції і Східній Англії осушили великі простори, що стали придатні для вирощування хліба.

Та головною передумовою економічного занепаду була **війна, що тривала з 1648 р. на українських землях і спричинила зменшення виробництва й послаблення торговельних зв'язків**.

Унаслідок загальної соціально-економічної кризи майже **зупинився розвиток міст**. Більшість із них була невеличкими адміністративними центрами з населенням близько 750 осіб, які жили переважно із сільського господарства.

Виграли від ситуації тільки магнати, які не мали конкурентів і продовжували нагромаджувати величезні земельні володіння.

Незamoжні селяни й зубожіла шляхта були нездатні забезпечити попит на промислові вироби й сприяти зростанню мануфактур. А їхня неспроможність сплачувати податки перешкождала забезпеченню ефективної оборони держави від зовнішніх загроз.

Думки істориків

Сергій Громенко, український історик

Головна причина економічних проблем — тотальна війна 1648–1676 рр., яка точилася по всій території Польщі. Зокрема, «шведський потоп» призвів до окупації десь 90 % території держави. Втрати за цей період сягали 40 % населення та 50 % економіки.

1. Чи згодні ви з думкою історика?
2. Які події вчений називає «шведським потопом»?

Норман Дейвіс, англійський історик

Коли над головами почали кружляти міжнародні шуліки, зубожіла Річ Посполита з'ясувала, що вона надто слабка, щоб боротися. У такому розумінні занепад торгівлі на Віслі й ослаблення економічного життя слід вважати за необхідну прелюдію до поділів Польщі.

1. У чому історик вбачає причину майбутньої ліквідації Речі Посполитої?
2. Наведіть приклади, що свідчать про економічний занепад країни.

2. ПОЛІТИЧНА КРИЗА Й ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Економічному відродженню перешкоджала й децентралізована структура польсько-литовської держави. 17 червня 1696 р. помер Ян III Собеський, і на королівський престол знову обирали іноземного

монарха. Ним став *герцог Саксонії Фрідріх Август з династії Веттинів*, який у 1697 р. коронувався як польський король **Август II Сильний**.

Август II Сильний
(портрет роботи художника
Луї де Сильвестра, XVIII ст.)

Однак помилкою нового короля було *втягнення у Північну війну 1700–1721 рр. на боці Росії*. У травні 1702 р. шведське військо ввійшло до Польщі й взяло Варшаву. У 1704 р. під тиском шведів королем був обраний познанський воєвода **Станіслав Лещинський**, а Річ Посполиту було фактично підпорядковано Швеції.

За цих умов Петро I вирішив підтримати Августа II, і на Правобережну Україну вторглися російські війська. Після розгрому українсько-шведських сил під Полтавою в 1709 р. Августа II було поновлено на престолі. Лещинський втік до Франції, а спротив його прихильників був придушений.

У 1716 р. відбувся одноденний сейм, який дістав назву «Німий сейм», оскільки на ньому не було жодних дискусій. Делегати були оточені російськими солдатами й змушені були прийняти всі умови Петра I.

Усі намагання королів уніфікувати державу, впровадити рівність громадян перед законом, створити професійну армію і стандартизовану освіту не були реалізовані через «анархізм шляхти», її небажання поступатися своїм становищем і привілеями.

Думки істориків

Норман Дейвіс, англійський історик

Вороги Речі Посполитої раділи. Кожна сусідня держава утримувала магнатів, що за дукат могли зірвати сесію сейму... Зокрема, були дуже вдоволені росіяни. Від 1717 р. вони мали фактичний протекторат над Річчю Посполитою і охороняли свої західні кордони коштом кількох магнатських пенсій. Виставляючи себе як оборонців «золотої свободи» й «ліберум вето», вони могли бути впевнені, що Річ Посполита буде нездатна організуватися і чинити опір російській політиці. Заполоняючи Варшаву російськими військами з кожної важливої нагоди, вони «захищали сейм від зовнішніх втручань».

1. У чому вбачає історик вади «шляхетської демократії»?
2. Чому деспотична російська держава вдавала із себе «охоронця» цієї демократії?

Безсилля Речі Посполитої найкраще відображав *занепад її збройних сил*. Чисельний склад армії становив менше 20 тис. вояків, це було в 11 разів менше за пруську армію, у 17 разів — за австрійську й у 28 разів — за російську.

За російської підтримки в 1764 р. королем було обрано **Станіслава Понятовського** (1764–1795 рр). *Останній король Речі Посполитої намагався обережно провести реформи для зміцнення центральної влади в державі*. У 1768 р. було обмежено право «ліберум вето». Того самого року під тиском російського уряду православних і протестантів зрівняли в правах з католиками. Це спричинило спротив католицької шляхти, яка проголосила **Барську конфедерацію** проти короля. Вона, своєю чергою, спричинила Коліївщину — повстання гайдамаків на Правобережній Україні. Не виключено, що Росія за допомогою козаків сама

Станіслав Август Понятовський
(портрет роботи художника Марчелло Бачареллі, 1786 р.)

спровокувала конфлікт, щоб мати привід втрутитися у внутрішні справи Речі Посполитої під гаслом «захисту православних».

Думки істориків

Петро Кралюк, український історик

Коліївщина не лише сприяла дезорганізації суспільного і політичного життя в Речі Посполитій. Вона дала привід для введення російських військ у цю країну. Наслідком цих процесів був перший поділ Речі Посполитої 1772 р.

1. Як ставиться історик до Коліївщини? У який спосіб він аргументує свою позицію?
2. Чи можна погодитися з російською історикинею Тетяною Таїровою-Яковлевою, яка назвала Коліївщину «великою ілюзією»?

Спробою продовження реформ стала робота Чотирирічного сейму (1788–1792 рр.). Головною його дією було **прийняття 3 травня 1791 р. Конституції**. Остаточо ліквідовувалося «ліберум вето», сейм залишався найвищим політичним органом держави, монархія ставала спадковою. **Річ Посполита перетворювалася на спадкову конституційну монархію**. Упроваджувався поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову. Панівною релігією проголошувався католицизм, перехід до інших релігій заборонявся.

Свідчать документи

3 Конституції 3 травня 1791 р.

- Добробут народу залежить від справедливих законів, результат — від їх виконання.
- Усю шляхту визнаємо рівною між собою... щодо однакового використання привілеїв і виключних прав... права особистої безпеки, особистої свободи й земельної і рухомої власності.
- Люд селянський... є джерелом найбільших багатств країни і... становить найчисельнішу частину народу і є найбільш дієвою силою.

Які нові ідеї проголошені Конституцією? Чи сприяла вона поліпшенню становища селян?

Прийняття Конституції викликало черговий спротив шляхти, яка в 1792 р. утворила **Торговицьку конфедерацію**. Це дало привід сусіднім державам для втручання в польські справи.

3. ПОДИЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Не тільки Росія, а й Пруссія, Австрія, Швеція і Франція використовували Річ Посполиту як засіб для вирішення своїх суперечок. Австрійська й особливо Прусска держави прагнули отримати собі

володіння в Польщі. Російська імперія, яка й так фактично контролювала Річ Посполиту, опиралася вимогам щодо її поділу, але під тиском європейських держав вимушена була погодитися.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст пункту «Поділи Речі Посполитої», історичну карту (с. 134) й заповніть у зошиті таблицю за зразком.

Дата/Поділ Речі Посполитої	Держава, що отримала землі	Назви здобутих у результаті поділу земель
1772 р. — 1-й поділ	Австрія	Галичина
	Росія	
	Пруссія	

У **1772 р.** відбувся **перший поділ Речі Посполитої**. Галичина відійшла до **Австрії** (12 % території держави), Західна Білорусія (13 % території) — до **Росії**, **Пруссія** загарбала частину західних земель (5 % території).

У **1793 р.**, скориставшись Торговицькою конфедерацією, Росія знову втрутилася в ситуацію. Під тиском росіян був скликаний останній за кілька майбутніх століть сейм в історії польської держави. Сейм ліквідував Конституцію 3 травня 1791 р., відновив «золоту свободу» й затвердив **другий поділ Речі Посполитої**. До **Росії** відійшла Правобережна Україна, додаткові території отримала й **Пруссія**.

Другий поділ держави спричинив визвольне повстання 1794 р. на чолі з **Тадеушем Костюшком**. Однак силами російської армії на чолі з Олександром Суворовим воно було придушене.

25 листопада **1795 р.** Станіслав Понятовський був вимушений зректися престолу, а цього самого року відбувся остаточний, **третій поділ Речі Посполитої**. **Росія** отримала Волинь, Литву й балтійські землі, **Австрія** — Краківську й Люблінську землі, а **Пруссія** — решту території разом з Варшавою. Таким чином, до кінця XVIII ст. у Східній Європі встановився новий баланс сил. Тепер тут

Тадеуш Костюшко
(портрет роботи художника Карла Швайкарта, 1802 р.)

Опишіть за портретом характерні риси Тадеуша Костюшко.

Доповніть історичний портрет діяча інформацією з додаткових джерел.

панували імперії — Російська, Австрійська й частково Османська. Набирало ваги й Пруське королівство. Польська держава припинила своє існування.

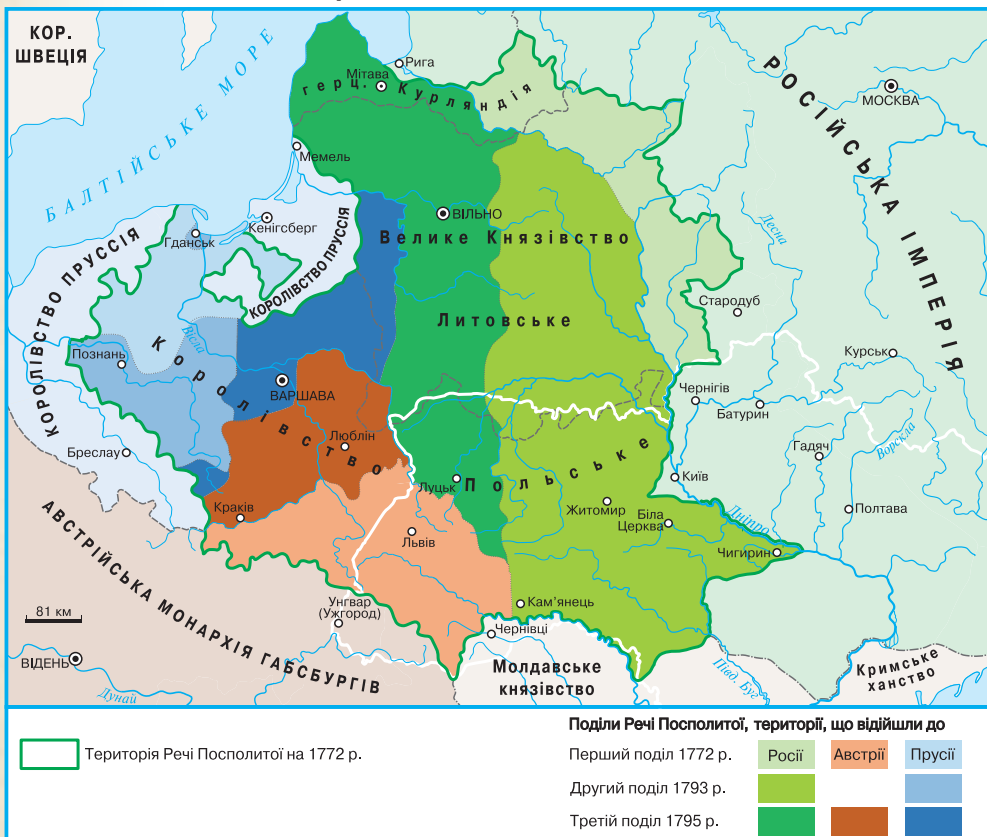
Думки істориків

Норман Дейвіс, англійський історик

Поділи Польщі... були безпрецедентні в європейській історії за Новітньої доби. Хоча переможні держави звичайно позбавляли своїх переможених суперників територіальних володінь і прихильно ставилися до поділу награбованого в Індії, Америці й Африці, не було жодного прикладу, щоб вони навмисно й холоднокрово знищили одну з історичних держав Європи.

У чому історик вбачає унікальність поділів Речі Посполитої?

Три поділи Речі Посполитої

1. Покажіть на карті території, що відійшли до Росії, Австрії та Пруссії за поділами Речі Посполитої.
2. Назвіть, до складу яких держав увійшли українські землі під час поділів Речі Посполитої. Спрогнозуйте, як це вплине на їхній розвиток.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Назвіть виписані вами до схеми на с. 129 причини й ознаки кризових явищ у Речі Посполитій.
2. Хто й коли взяв участь у поділах Речі Посполитої? Як вплинули поділи на їхніх учасників?
3. Виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/MjpWfXp>

Обговорюємо в групі

1. У чому полягав прогресивний характер Конституції 3 травня 1791 р.? Чому її прийняття не врятувало Річ Посполиту?
2. Яку роль відіграла Коліївщина в долі Речі Посполитої?
3. Який вплив на кризу Речі Посполитої мали релігійний чинник, «шляхетська демократія», зовнішня політика Російської імперії?
4. Яке значення для українських земель мали поділи Речі Посполитої?

Мислю творчо

1. Укладіть сенкани про Августа II, Станіслава Лещинського, Тадеуша Костюшка такого змісту, щоб вони розкривали роль діячів у долі Речі Посполитої.
2. Про які події розповідає карикатура? Хто на ній зображений?

Поділ польського пирога (сучасна копія гравюри-карикатури, кінець XVIII ст.)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1772 р.** Перший поділ Речі Посполитої
- 1793 р.** Другий поділ Речі Посполитої
- 1795 р.** Третій поділ Речі Посполитої

Практична робота. Східна Європа й Османська імперія в XVI – першій половині XVIII ст.

1. УКЛАДАЄМО СИНХРОНІЗОВАНУ ХРОНОЛОГІЧНУ ТАБЛИЦЮ

Накресліть у зошиті синхронізовану хронологічну таблицю і впишіть у неї найважливіші події історії, які відбувалися в Османській імперії, країнах Східної Європи в XVI – першій половині XVIII ст.

Події історії в XVI – першій половині XVIII ст.			
Османська імперія	Кримське ханство	Московське царство	Річ Посполита

2. ПРАЦЮЄМО З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

1. Окресліть і позначте на контурній карті території Османської імперії в XVI–XVII ст. Окремо позначте завоювання і втрати османських султанів (*назва території, роки*).

2. Окремо виділіть на карті кольором і позначте території Речі Посполитої, які за трьома поділами відійшли до Австрії, Пруссії, Російської імперії.

3. Окресліть території, на які поширилася влада Московського царства, Російської імперії в XVI–XVII ст.

4. Позначте напрямок походу українських козаків гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на Московське царство в 1618 р.

3. ІСТОРИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ

Зіставте розвиток Московського царства/Російської імперії з розвитком Англії. Зробіть висновок про спільні й відмінні риси розвитку двох держав.

Характеристики	Московія/ Російська імперія	Англія
Політичний розвиток		
Відносини влади й церкви		
Відносини влади й людини		
Риси розвитку господарства		

Думки істориків

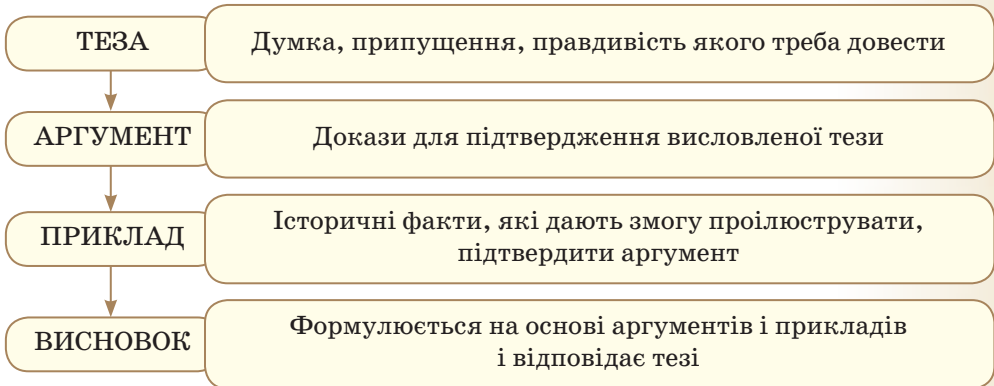
Норман Дейвіс, англійський історик

Абсолютизм — це щось трохи менше за автократію царів і султанів, що не знали жодних... перешкод на шляху утвердження власної волі. Абсолютизм ніде не досяг цілковитого успіху, ніде не створив довершено абсолютистської держави. На різних етапах свого розвитку Франція, Іспанія, Австрія і Португалія... схилилися до абсолютизму. З різних причин Британія, Пруссія, Річ Посполита та Росія — ні.

1. Як ви розумієте поняття «абсолютизм»?
2. Чому, на думку історика, у перелічених державах не було абсолютизму?

4. ІСТОРИЧНІ ДОКАЗИ

Керуючись навчальною схемою, доведіть або спростуйте запропоновані тези.

Тези для роботи:

1. Часи Сулеймана I Пишного були періодом найвищої могутності Османської імперії.
2. Правління Сулеймана I Пишного призвело до поступового ослаблення імперії.
3. Сучасні дослідження спростовують думку, що Кримське ханство — держава-хижак, головним заняттям якої була торгівля невільниками.
4. Головною метою політики Івана IV Грозного були централізація держави й зміцнення влади царя.
5. Попри зовні європейський характер, реформи Петра I не мали на меті модернізувати державу за зразком передових європейських держав.
6. Причини кризи й поділів Речі Посполитої були заховані в особливості її політичної системи як «шляхетської республіки».

Узагальнення з розділу 4 «Османська імперія. Країни Східної Європи в XVI – першій половині XVIII ст.»

1. ІСТОРИЧНА ХРОНОЛОГІЯ

Узагальнюємо знання
<https://cutt.ly/Rv3KD89>

Розташуйте події в хронологічній послідовності та виконайте завдання.

1. Назвіть історичних діячів, з якими пов'язані дані хронологічної шкали.
2. Поясніть, як події хронологічної послідовності пов'язані з Україною.
3. Запропонуйте власний варіант шкали часу для виконання завдання однокласниками/однокласницями.

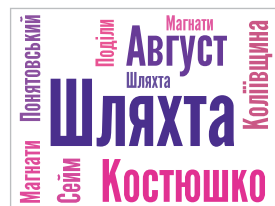
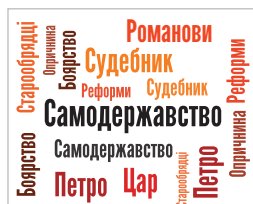
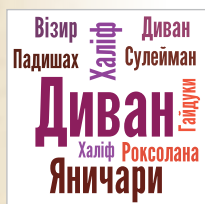

2. СЛОВЕСНИЙ ПОРТРЕТ КРАЇНИ

Творчо опрацюйте словесні хмаринки:

а) дайте назву кожній країні на основі значення понять, імен, назв, уміщених у хмаринках;

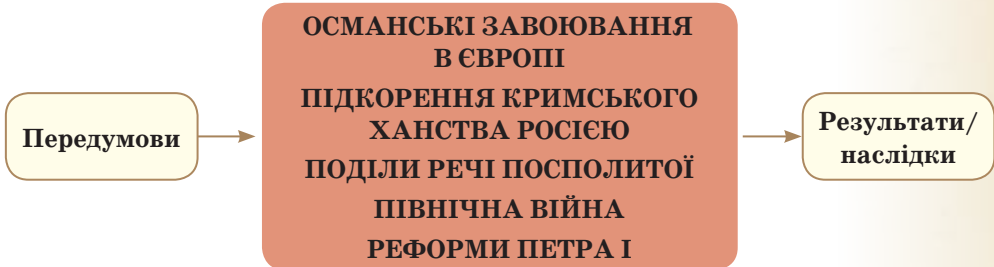
б) утворіть команди і зіграйте в «Історичний пінг-понг»: обмінюйтеся запитаннями між учасниками. Виграє та команда, яка склала найвдаліше запитання і дала найбільше правильних відповідей.

3. ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

Визначте, як ви зрозуміли ключові історичні події та процеси, про які йшлося в розділі 4 «Османська імперія. Країни Східної Європи в XVI — першій половині XVIII ст.». Об'єднайтеся в групи й за схемою проаналізуйте такі події, процеси і явища.

4. ЛОГІЧНИЙ РЯД

Розгадайте логічний ряд: упізнайте, життя кого з історичних діячів/діячок у ньому закодовано. Укладіть власний логічний ряд про одного з героїв розділу.

5. ІСТОРИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ

Прокоментуйте вислів Нормана Дейвіса: «Наскільки щасливою була Англія, де вівці досить рано прогризли країні шлях крізь феодалізм...».

1. Про історичне значення якого процесу йдеться у вислові історика?
2. Про які відмінності у розвитку Османської імперії, країн Східної Європи й Англії можна говорити словами історика?

6. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за посиланнями або за допомогою смартфона зчитайте QR-код.

<https://forms.gle/t66C1Pnkrv2ZYAzU8>

Бажаємо успіхів!

Розділ 5

Епоха Провітництва

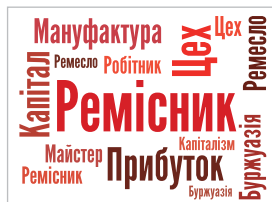

§ 26 Початок індустріальної (промислової) революції

Пригадайте, як вплинули на господарський розвиток європейських країн Великі географічні відкриття. Поясніть значення понять історичної хмаринки. Які з них ілюструють середньовічне господарство, а які — нові форми господарювання?

Пригадайте з історії Англії, що таке обгороджування та як воно вплинуло на розвиток господарства країни.

1. ПЕРЕДУМОВИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ (ПРОМИСЛОВОЇ) РЕВОЛЮЦІЇ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, виконайте графічний конспект (карту пам'яті, таблицю, схему тощо) «Початок індустріальної революції: передумови, ознаки, наслідки».

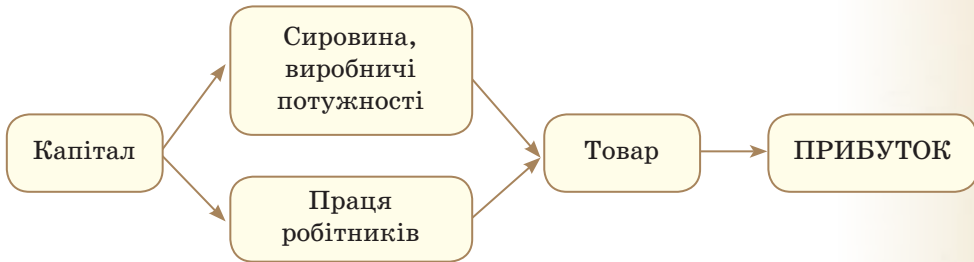
Протягом Ранньомодерної доби відбувався поступовий *перехід до індустріального суспільства*, основу життя якого становило промислове виробництво. Воно прийшло на заміну середньовічного аграрного виробництва, за якого землею володіли феодалі, а працювали на ній залежні селяни. *Ремесло в аграрному суспільстві* відіграло допоміжну роль у забезпеченні людей найнеобхіднішими виробами: одягом, взуттям, посудом та ін. Зі зростанням міст у суспільстві збільшився попит на виробництво ремісничої продукції кращої якості й у більшій кількості. У процесі впровадження технічних вдосконалень і пошуку ефективних методів організації праці виникло *мануфактурне виробництво, яке було продуктивнішим, ніж праця ремісників*.

Власники мануфактур прагнули *розширення виробництва*, щоб отримувати ще більші прибутки. Для цього вони наймали більше працівників і вкладали капітал у закупівлю сировини й кращу організацію виробництва. Також зростала роль торгівлі як способу обміну

товарами. Потреба в швидкому постачанні сировини та переміщенні товарів для реалізації сприяла удосконаленню транспортних засобів.

Розвиток діяльності підприємства від вкладення капіталу до отримання прибутку

Поміркуймо!

Поміркуйте, чи давала змогу середньовічна система залежності селянства й натуральний характер господарювання наймати більше працівників власникам мануфактур. Чому? Як можна було подолати ці обмеження?

Вирішенню проблеми щодо збільшення кількості робочих рук сприяла *аграрна революція — перехід від натурального до товарного виробництва в сільському господарстві*. Особисте звільнення селян привело до появи *великої кількості дешевої робочої сили*. Власники виробництва економили на їхній заробітній платні й більше своїх капіталів вкладали у *закупівлю сировини*.

Де ж брався *капітал — кошти, які підприємливі люди вкладали в розвиток виробництва?*

Насамперед, капітал накопичувався *в ході підприємницької діяльності*.

Важливим джерелом накопичення капіталу було *пограбування колоній* під час Великих географічних відкриттів.

Окрім іншого, прагнення накопичити *робило популярною ідею здешевлення церкви*, що привертало увагу до реформаційних ідей підприємливих людей.

Підприємці намагалися не лише збільшити виробництво продукції, а й зробити її *якість кращою, ніж в інших подібних виробників*. *Конкуренція — суперництво між виробниками за найвигідніші умови виробництва й збуту товарів та отримання найбільших прибутків* — спонукала власників мануфактур шукати способи вдосконалення виробництва.

2. ПОЧАТОК ІНДУСТРІАЛЬНОЇ (ПРОМИСЛОВОЇ) РЕВОЛЮЦІЇ

Першою на шлях формування індустріального суспільства стала **Англія**. Саме тут наприкінці XVII ст. розпочалася *індустріальна*

(промислова) революція — безпрецедентний технологічний і економічний ривок та соціально-політичні зміни, що забезпечили **перехід**

Варто запам'ятати!

Фабрика — промислове виробництво, засноване на використанні машин.

Появі нових механізмів або вдосконаленню існуючих сприяли технічні винаходи й наукові знання. І тут лідером була Англія як найбільший виробник тканин, які користувалися попитом у європейських купців. До того ж удосконалення механізмів відбувалося за *«принципом доміно»*, коли один винахід сприяв пошуку нових технічних рішень.

Діємо: практичні завдання

1. Проаналізуйте ілюстрований ланцюжок технічних винаходів доби початку індустріальної (промислової) революції і поясніть, як поява одного винаходу впливала на розробку інших.
2. Висловте припущення, якими будуть наслідки застосування цих винаходів у господарстві. Як вплинуть винаходи на розвиток торгівлі й інші галузі життя людини?
3. Поміркуйте, чому винахідники звертали увагу на удосконалення транспорту.

Технічні винаходи початку індустріальної (промислової) революції

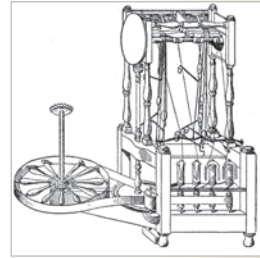
Ткацький «летючий» човник (1733 р.)
Джона Кея підвищив продуктивність праці
ткачів удвічі.

Механічна прядка «Дженні» (1764/1765 рр.)
Джеймса Харгрівса підвищила продуктивність
праці прядильника у 18–20 разів.

Прядильна машина (1769 р.) на водяному колесі Річарда Аркрайта підвищила продуктивність праці прядильника в 40 разів.

Фабрика Аркрайта (1771 р.) — перша в історії фабрика. Діяла на основі водяного колеса. Тут одночасно працювали кількасот робітників.

Парова машина (1784 р.) Джеймса Ватта — універсальний тепловий двигун, який дав змогу будувати фабрики незалежно від річок.

Паротяг (1814 р.) Джорджа Стефенсона — революційний транспортний засіб, завдяки якому стало можливим переміщати вантажі й людей швидше й без застосування мускульної сили тварин.

Пароплав (1803 р.) Роберта Фултона — революційний транспортний засіб, яким почали переміщати вантажі й людей морем на великі відстані незалежно від погодних умов.

3. ВПЛИВ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Потреба у виробництві машин для фабрик зумовила виникнення галузі машинобудування. Головними ресурсами для виробництва машин були метал і вугілля. Це сприяло *розвиткові металургійного виробництва і видобуванню корисних копалин* (кам'яного вугілля як палива й залізної руди як сировини для виготовлення металу).

Часто біля фабрик формувалися нові населені пункти, які із зростанням виробництва й припливом робітників перетворювалися на великі промислові міста-центри. *Центр життя нового суспільства остаточно переміщався до міст*. Так розпочався процес зростання значення міст у житті суспільства — *урбанізація*.

Українецький Всесвіт

Прикладом зростання великого промислового центру є український Донецьк. Історія міста розпочалася у XVII ст., коли на цих землях оселилися українські козаки. У заснованому в 1779 р. селищі Олександрівка мешкала 341 особа.

На початку XIX ст. на теренах міста з'явилися дрібні шахти для видобування кам'яного вугілля.

У 1869 р. валлієць **Джон Юз** розпочав будівництво металургійного заводу й селища для робітників Юзівка, названого на честь засновника. Поступово слободи й селища об'єднувалися довкола Юзівки, що перетворювалася на потужний промисловий центр. У травні 1917 р. в селищі Юзівка налічувалося вже 70 тис. мешканців. Сучасний Донецьк — великий промисловий центр України, що виріс із невеличкої слободи Олександрівка й селища Юзівка. До початку російської агресії у 2014 р. тут жило понад 950 тис. осіб.

Шахтарське селище на території Юзівки (фото 1912 р., з фондів Донецького обласного краєзнавчого музею)

У ході індустріальної (промислової) революції головну роль у господарському житті суспільства набувала *промисловість*. Поступово в суспільному виробництві та житті *зростала роль підприємців і найманих працівників*. Формувалося *індустріальне суспільство*, у якому провідну роль відігравали підприємці й наймані працівники.

Розуміючи свою вирішальну роль у розвитку суспільства, підприємці й наймані працівники наприкінці XVIII — у XIX ст. *розпочали боротьбу за здобуття політичних прав і впливу для себе*. Це було потрібно для створення на законодавчому рівні комфортних умов для розвитку промисловості, підприємництва й захисту прав найманих працівників.

Адам Сміт
(бюст роботи скульптора Патріка Парка, 1845 р.)

Перші спроби науково осмислити економічні процеси здійснив засновник науки економічної теорії **Адам Сміт**. Він уперше обґрунтував думку, що капіталізм — це порядок, який відповідає природі людини, її прагненню до зростання добробуту. А. Сміт також стверджував, що ринковий механізм

здатен без втручання людини урегулювати економічні відносини виробників і споживачів.

БВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Із книги Адама Сміта «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй»

[Людина] переслідує лише власну вигоду, причому в цьому разі, як і в багатьох інших, невидима рука спрямовує її до мети, що зовсім не входила до її намірів... Переслідуючи власні інтереси, людина часто реального служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне це робити.

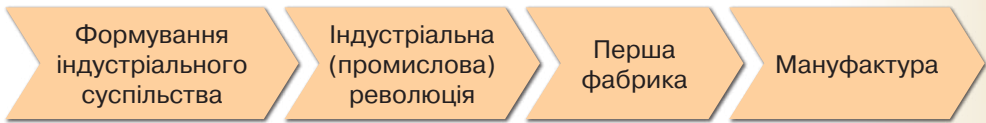
Поясніть думку А. Сміта про те, як підприємець для отримання власної вигоди може діяти в суспільних інтересах.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАЦИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

Упорядкуйте логічну послідовність змін у житті суспільства в умовах індустріальної революції.

Обговорюємо в групі

Обговоріть у класі результат створення графічного конспекту «Початок індустріальної (промислової) революції: передумови, ознаки, наслідки» (с. 140). Заповнити яку з його складових вам вдалося швидко, а яка мала найбільші складнощі?

Мислю творчо

Поміркуйте, що або кого Т. Шевченко мав на увазі під словами «*молоде... зростає дитя*». Які суспільно-політичні наслідки індустріальної (промислової) революції згадував Тарас Шевченко у своїй поезії?

*Великий Фултон! І великий Ватт! Ваше молоде,
не щоднини, а щогодини зростає дитя
невдовзі поглине батоги, престоли і корони...*

Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію. Запам'ятайте їх:

Остання третина XVII ст. Час початку індустріальної (промислової) революції в Англії

Провітництво

Пригадайте провідні ідеї гуманістів доби Відродження. Як вплинула індустріальна революція на розвиток освіти і науки?

1. ВИТОКИ Й ГОЛОВНІ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА

Період другої половини XVII–XVIII ст. увійшов в історію як доба **Провітництва**, за якої на зміну релігійному світогляду прийшов світогляд науковий. Цей період називають Добою розуму, коли утверджувалася віра в силу знань і суспільного розвитку. Ідейні засади Провітництва заклав англійський мислитель **Джон Локк (1632–1704 рр.)**. Він стверджував, що *всі люди від народження є рівними, а тому наділені природними й невід’ємними правами на життя, свободу й власність*.

Термін «провітництво» вперше використав французький учений **Вольтер (1694–1778 рр.)**. Проте остаточно він закріпився після виходу статті німецького філософа **Іммануїла Канта (1724–1804 рр.)** «Відповідь на питання: що таке провітництво?» (1784 р.).

Історичні подробиці

Геніальний письменник, публіцист, історик і філософ Вольтер відстоював ідеї рівності, заперечував право духовенства й дворянства на привілеї. Вольтер був прихильником «освіченого» правління у формі конституційної монархії. На думку філософа, суспільний лад найкраще здатний забезпечити дотримання релігійних норм. Він засуджував абсолютизм, але був прихильником влади «освіченого» монарха у формі конституційної монархії. Релігію Вольтер вважав гарантом ладу в суспільстві.

Вольтер
(портрет роботи художника Ніколя де Ларжильєра, 1724 р.)

Цоміркуймо!

Вольтер казав: *«Я не поділяю Ваших переконань. Але я готовий віддати життя, щоб Ви могли їх сповідувати».*

Наскільки це висловлювання великого мислителя ви вважаєте актуальним сьогодні?

Бвїдчать документи

Іммануїл Кант «Відповідь на питання: що таке просвітництво?»

Просвітництво — це вихід людини зі стану неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини. Неповноліття означає неспроможність користатися власним розумом без керівництва когось іншого. Такий стан виникає тоді, коли бракує не розуму, а лише рішучості й відваги користуватися ним без стороннього керівництва. Отже, гасло просвітництва: май відвагу користуватися власним розумом!..

1. Коли, на думку І. Канта, людина стає повнолітньою?
2. Що необхідно зробити, щоб досягти стану повноліття?
3. Чи актуальні слова І. Канта сьогодні?

Іммануїл Кант
(портрет роботи
невідомого
художника,
1790 р.)

Варто запам'ятати!

Просвітництво — ідейна течія і суспільний рух другої половини XVII–XVIII ст. в країнах Європи й Америки, заснована на вирішальній ролі розуму й науки в пізнанні світу й суспільства.

Діячі Просвітництва (вчені, письменники, митці) боролися:

- за встановлення «царства розуму», заснованого на «природній рівності»;
- за політичну свободу й громадянську рівність;
- за поширення знань у народі.

Ісаак Ньютон (1643–1727 рр.) вважається основоположником сучасної фізики. Він був першим в Англійському королівстві, кого вислали в рицарі за наукові заслуги. На думку сучасного британського історика Нормана Дейвіса, Ньютона «...можна назвати справжнім батьком Просвітництва».

Ідеї Просвітництва виникли не випадково. Наукові відкриття, здійснені в XVII–XVIII ст., дали можливість виявити основні закони природи, пояснити існуючий світ з точки зору науки, а не релігії. **Віра у всемогутність розуму** була основною ідеєю усіх просвітницьких теорій. За доби Просвітництва наукові знання почали швидко поширюватися

Ісаак Ньютон
(портрет роботи художника
Готфрі Кнеллера, 1702 р.)

в суспільстві. Велику роль у популяризації науки відіграли літератори. Вони зрозумілою мовою доносили до суспільства досягнення науки та філософські ідеї.

2. ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ. МАСОНИ

Провідними діячами епохи Просвітництва були Вольтер, Дені Дідро, Жан-Жак Руссо, Шарль Луї Монтеск'є. Вони зосереджували свою мислительну діяльність на виробленні теорій кращої організації суспільства. Пропагували гуманізм і необхідність захисту прав і свобод людини.

Історичні подробиці

Учення французького просвітителя, філософа, письменника Ш. Монтеск'є (1689–1755 рр.) відображено в конституції США. Головним твором Монтеск'є вважають «Про дух законів». Його ідеалом була конституційна монархія, обмежена двопалатним парламентом. Монтеск'є розробив теорію поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову. Під свободою він розумів право *«робити все, що не заборонено законом»*.

Які з ідей Монтеск'є ви вважаєте актуальними для сучасності?

Центром Просвітництва у XVIII ст. була Франція. Одним з найважливіших досягнень цієї епохи було видання *«Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтва і ремесел»*. За задумом видавців, ця праця мала містити в собі усі знання, накопичені людством на той час. Основними організаторами цього видання були філософ Дені Дідро (1713–1784 рр.) й математик Жан д'Аламбер (1717–1783 рр.). У статтях «Енциклопедії» зазнали критики церква (хоча більшість провідних філософів залишалися християнами), особиста залежність селян, свавілля королівської влади.

Варто запам'ятати!

Енциклопедисти — група французьких просвітників — мислителів, науковців, письменників, митців XVIII ст., які брали участь у створенні «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтва й ремесел» у 35 томах у 1751–1780 рр.

Цоміркуймо!

На думку Д. Дідро, *«люди припиняють мислити, коли припиняють читати»*. Чи згодні ви з думкою енциклопедиста?

У XVII ст. бурхливий економічний розвиток, релігійні суперечки призвели до поширення в Європі, особливо в Англії, Франції духовного

руху — *масонства*. Свою назву масони найімовірніше запозичили від цехових майстрів Середньовіччя (від англ. mason — *каменярь*, фр. francmaçonnerie — *вільномулярство*). У 1717 р. лондонські ложі (організації) утворили об'єднаний масонський орден — Велику ложу Англії. Пізніше було утворено Велику ложу Франції. До неї увійшли Вольтер, Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Відео «Хто такі масони та чому їхня діяльність жорстко заборонялася» (24 канал). Тривалість 2 хв 20 с <https://cutt.ly/qv3ZYpO>

Перегляньте відео та дайте відповіді на запитання:

1. Де і коли було засновано першу масонську ложу?
2. Поміркуйте, чому діяльність масонів забороняли.

Варто запам'ятати!

Масони — учасники європейського духовного руху XVII–XVIII ст. Об'єднувалися в ложі — таємні організації. Ставили за мету моральне самовдосконалення і об'єднання людства в релігійному братерському союзі. Основне масонське гасло — «Свобода, Рівність, Братерство».

Український Всевіт

У середині XVIII ст. рух масонів із Франції дійшов до Галичини. Перша масонська ложа «Трьох богинь» була заснована у Львові в 1747 р. Однак самоліквідувалася через кілька місяців на вимогу римокатолицької церкви.

На початку XIX ст. ложі масонів діяли в Одесі, Житомирі, Харкові, Полтаві. Членами лож були літератори, лікарі, архітектори, купці тощо.

3. КЛАСИЦИЗМ

Головним стилем у мистецтві доби Просвітництва був класицизм. Найбільшого розквіту він досягнув у Франції. Робота французьких художників у Римі на початку XVII ст. привернула їхню увагу до кращих зразків античності. На думку творців класичного мистецтва, у творах цього стилю все повинно підпорядковуватися розуму та встановленим правилам, бути величним і суворим. Взірцем класицизму в архітектурі є *Версаль*.

Варто запам'ятати!

Класицизм (від лат. classicus — *зразковий*) — стиль і напрям у літературі й мистецтві другої половини XVII–XIX ст., що звернувся до античності як до ідеального зразка. Характеризується піднесеними героїчними й моральними ідеалами, чіткою організованістю логічних і гармонійних образів.

Версальський палац — резиденція французьких королів протягом 1682–1789 рр. Збудований за Луї XIV. Чітке планування резиденції уособлювало впорядкованість й організацію держави за панування абсолютистської монархії на відміну від безладу феодальної вольниці Середньовіччя

Палацово-парковий ансамбль Версаля у 1979 р. було занесено до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Запрошуємо на віртуальну екскурсію до Версальського палацу! Тимчасово установіть на телефон за допомогою Google play чи IOS мобільний додаток «Palace of Versailles» — і двері головної резиденції французьких королів відкриються перед вами.

1. «Помандруйте» палацом за допомогою мобільного додатка й підготуйте візитівку Версаля для туристичної подорожі.
2. Поміркуйте, навіщо Луї XIV потрібен був такий розкішний палац.

Віртуальний тур Версальським палацом
<https://cutt.ly/KhVTa1>

Історичні подробиці

Роман англійця **Даніеля Дефо** «Робінзон Крузо» (1719 р.) є прикладом класицизму в літературі. Автор роману не випадково створив цей твір, коли йому було 60 років. До того часу він пізнав усі мінливості життя. Дефо пройшов шлях від в'язня до таємного агента, від заможної людини до банкрута. Ізолювавши Робінзона від суспільства, залишивши його самотнім на острові, Дефо хотів показати, що людині, яка наділена розумом, все під силу.

Яскравим представником класицизму у французькій літературі був **П'єр Огюстен Бомарше**. Його комедії «Севільський цирульник» та «Одруження Фігаро» і сьогодні продовжують ставити в театрах. Композитори Джоакіно Россіні й Вольфганг Амадей Моцарт створили опери за цими комедіями.

Український Вєвєвіт

Із другої половини XVIII ст. класицизм в архітектурі набув поширення на українських землях. Найяскравіше він проявився у палацових і громадських будівлях.

Відео «Палац у Тульчині» .
Тривалість 1 хв 35 с <https://cutt.ly/xzN6G25>

Палац Потоцьких у м. Тульчин на Вінниччині
(зведено в 1781–1785 рр. за проектом
архітектора Жозефа Лакруа; сучасне фото)

Портрет Станіслава
Фелікса Потоцького із
синами — зразок стилю
класицизму в живописі
(картина художника
Йоганна Лампі
Старшого, 1791 р.)

Палац Грохольських-
Можайських
у смт Вороновиця
на Вінниччині (побудований
в 1770–1777 рр.;
сучасне фото)

Наприкінці XVIII ст.
С. Потоцький заснував
для своєї дружини Софії
парк у стилі класицизму.
І сьогодні парк Софіївка
залишається однією
з найвизначніших
пам'яток паркового
мистецтва у Європі.

Парк «Софіївка» біля м. Умань на Черкащині (сучасне фото)

Визначте елементи античної архітектури, які архітектори творчо втілили в пам'ятках доби класицизму.

4. ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ

Ідеї *освіченого абсолютизму* висловив просвітник Вольтер.

Варто запам'ятати!

Освічений абсолютизм — політика монархічної держави, побудована на деяких ідеях Просвітництва, спрямована на реформування або знищення застарілих феодальних порядків. Здійснювалася у XVIII ст.

Вольтер пропонував владі здійснювати реформи «згори», побоюючись ініціативи «знизу», щоб не довести справу до революції. Вольтер вважав, що на чолі держави має бути «монарх-філософ», тобто людина, яка розуміє необхідність реформ.

Цоміркуймо!

Що означає ініціатива «знизу»? Чому її побоювався Вольтер? Пригадайте з вивченого протягом року матеріалу всесвітньої історії та історії України історичні події, у ході яких саме за ініціативою «знизу» відбувалися вирішальні зміни та реформи в історії країн.

Під впливом ідей просвітників деякі європейські монархи почали змінювати державну політику. «Освіченими монархами» називали імператрицю Марію Терезію (1740–1780 рр.) і її сина Йосифа II (1780–1790 рр.) в Австрії, короля Пруссії Фрідріха II Великого (1740–1786 рр.), Катерину II (1762–1796 рр.) в Росії.

Одним з перших правових актів **Фрідріха II** був закон про релігійну толерантність. У Пруссії і Австрії впроваджували обов'язкову початкову освіту. В умовах освіченого абсолютизму були ліквідовані деякі станові привілеї, **Марія Терезія** скоротила панщину до трьох днів, заборонила тортури.

Однак інколи такі монархи лише слідували «моді» на нові ідеї і грали роль «освічених монархів». Фактично **Катерина II** й подібні правителі залишалися абсолютними самодержцями, які могли листуватися з просвітниками й одночасно придушувати в країні паростки вільнодумства й не допускали проведення прогресивних реформ.

Загалом реформи освіченого абсолютизму, долаючи відставання в економічному розвитку, були не такими глибокими, щоб істотно змінити економіку й суспільство. Досвід Англії, Нідерландів показав, що разом з економічними необхідно проводити й політичні зміни. «Освічені монархи» на такі зміни не наважилися.

Цоміркуймо!

Що, на вашу думку, більше спонукало освічених монархів до реформ: державні інтереси чи відданість ідеям Просвітництва?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

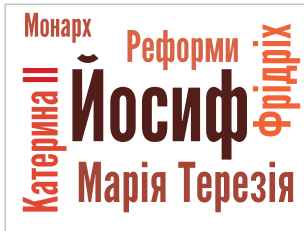
1. Які ідеї було закладено в основу Просвітництва?
2. Хто був носіями ідей Просвітництва?
3. Чому рух масонів набув поширення саме в XVII ст.?
4. Як поєднані класицизм у мистецтві й літературі з античністю?
5. Хто висунув ідею освіченого абсолютизму?
6. Які реформи проводили «освічені монархи»?
7. Дізнайтесь більше про пам'ятки класицизму в Європі — виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/gk06Fb1>
8. Упорядкуйте історичне лото. З'єднайте текстові картки з відповідними хмаринками слів. Обґрунтуйте свій вибір. Увага! Можливі зайві елементи.

Освічений абсолютизм

Револуція

Гуманізм

Відродження

Просвітництво

Класицизм

Обговорюємо в групі

1. Чому Вольтер виступав на захист релігії, але проти церкви?
2. Один із французьких просвітителів стверджував, що «насильство, на якому тримається деспотизм, може бути ліквідовано тільки за допомогою насильства». Висловіть свою думку з цього приводу.
3. Які позитивні й негативні риси політики освіченого абсолютизму?

Мислю творчо

1. За допомогою додаткових джерел інформації укладіть карту пам'яті «Наукові відкриття доби Просвітництва».
2. Запропонуйте туристичний маршрут «Моя дорожня карта — родзинки архітектури класицизму в Україні».
3. Створіть онлайн-бібліотеку «Література класицизму». Проведіть презентацію відкриття бібліотеки.

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

Друга половина XVII—XVIII ст. Доба Просвітництва

Володіння австрійських Габсбургів. Королівство Пруссія

Повторивши матеріал § 13, пригадайте, що вам відомо про династію Габсбургів і їхню роль в історії Європи за доби Середньовіччя і Раннього Нового часу. Кого з представників династії ви можете назвати?

1. ВОЛОДІННЯ АВСТРІЙСЬКИХ ГАБСБУРГІВ

Як ви знаєте з курсу історії середніх віків, династія **Габсбургів** очолювала Священну Римську імперію і володіла значними територіями в Європі. Вони сягали від Іспанії на заході Європи до Карпатських гір на сході континенту. Однак у 1556 р. Габсбурги поділили свої володіння, і тоді виокремилися дві гілки династії: **іспанські й австрійські Габсбурги**. Австрійську гілку очолив **Фердинанд I Габсбург** (1556–1564 рр.).

Історичні подробиці

Австрійські Габсбурги володіли численними землями в Європі. Титул імператора Максиміліана II (1564–1576 рр.) звучав так: *«Імператор Священної Римської імперії, король Богемії, Угорщини, Далмації, Хорватії, Славонії, Рами, Чехії, Німеччини; титулярний король Сербії, Болгарії»*.

До речі, серед інших регалій Габсбурги мали й титул Королів Галичини й Володимирії, тобто вважалися спадкоємцями корони Данила Галицького. Родинний зв'язок з королем Данилом пролягав від онуки Юрія I Уляни Олександрівни.

Дізнайтеся з наступного фрагмента тексту, що ускладнювало процес зміцнення королівської влади, і які сили стояли на боці сильної королівської влади.

Осередком держави Габсбургів були німецькі області: Австрія, Тіроль, Швабія. З півдня до них прилягали райони, заселені слов'янами. Загалом імперія була багатонаціональним утворенням, в якому жили народи, що розмовляли різними мовами, мали різні культурні традиції і рівень економічного розвитку. Саме тому згодом володіння Габсбургів назвуть *«кляптиковою імперією»*.

Досягти почуття єдності в такій державі було складно. Проте *в XVII ст.*, так само як і в інших європейських державах, у володіннях Габсбургів *відбувалося становлення централізованої держави*. До посилення влади короля Габсбургів спонукала близькість загрози Османської імперії. Столиця габсбурзьких володінь Відень протягом 1529–1683 рр. був під прицілом турків, які сприймали місто як ворота до Європи. Щоправда, підкорити місто туркам не вдалося. Зміцнювати владу короля змушувала й потреба протистояти Франції та іншим

сусідам, які чекали слухного моменту, щоб відібрати в Габсбургів певні території.

Опорою імператорської влади були середнє і дрібне дворянство та католицька церква, яку щедро обдаровували землею.

Поступово *міцніли й господарські зв'язки між різними куточками країни*. На великий економічний центр перетворювався Відень — столиця держави. Усі ці чинники забезпечували міцність багатонаціональної Австрійської імперії.

2. РЕФОРМИ ОСВІЧЕНОГО АБСОЛЮТИЗМУ МАРІЇ ТЕРЕЗІЇ І ЙОСИФА ІІ

Розвиток Австрійської імперії в другій половині XVIII ст. був пов'язаний з діяльністю імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.) та її сина Йосифа ІІ (1780–1790 рр.). Після смерті батька Марії Терезії довелося відстоювати своє право на престол у війнах за «австрійську спадщину». У результаті активної зовнішньої політики Марії Терезії до володінь Габсбургів увійшли й українські землі. За першим поділом Речі Посполитої вона здобула Галичину, згодом відібрала в Османській імперії Буковину. З 1765 р. правила спільно із сином Йосифом ІІ, однак у цьому дуумвираті саме Марія Терезія відігравала провідну роль. Монархи здійснили в державі реформи в дусі освіченого абсолютизму. Реформи були спрямовані на зміцнення влади Габсбургів, ліквідацію найбільш негативних проявів феодального ладу та в інтересах розвитку держави.

Пам'ятник Марії Терезії
в м. Відень, Австрія
(робота скульптора
Каспара Цумбуша, 1888 р.)

Марія Терезія з юних років цікавилася державними справами. Була вольовою жінкою.

Імператриця була енергійною, діяльною, милою в поводженні з іншими людьми. Уміла налагодити відносини з будь-яким оточенням. Володіла неабияким хистом добирати собі здібних помічників.

Марія Терезія була зразковою дружиною і матір'ю: мала 16 дітей, з яких 10 пережили її.

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте схему й текст «Реформи Марії Терезії і Йосифа II» й дайте їм оцінку. Поясніть, чому ці реформи вважаються прогресивними для свого часу.

Одним із важливих починань монархів була *спроба розв'язати проблему особистої залежності селян*, що гальмувала розвиток економіки. До слова, особисто вільними напередодні реформ були лише селяни Австрії.

АГРАРНА: Марія Терезія обмежила панщину трьома днями і надала право селянам викупити частину своїх повинностей. Йосиф II пішов ще далі — *у 1781 р. було ліквідовано особисту залежність селян* й замінено панщину на грошовий податок.

ВІЙСЬКОВА: збільшення чисельності армії, впровадження рекрутського набору до війська (рекрути служили довічно)

ФІНАНСОВА: впровадження загального податку на прибуток для всіх верств суспільства; ліквідація внутрішнього торговельного мита; впровадження політики протекціонізму й меркантилізму; заборона вивезення льону, вовни, металу

РЕФОРМИ МАРІЇ ТЕРЕЗІЇ І ЙОСИФА II

ОСВІТНЯ: відкриття початкових і середніх шкіл, технічних і ремісничих шкіл, Гірничої та Торговельної академій; звільнення Віденського університету від впливу католицької церкви

РЕЛІГІЙНА: обмеження привілеїв католицької церкви, закриття монастирів, вилучення церковних земель, обмеження дій єзуїтів, припинення переслідування протестантів

СУДОВА: установа державного суду, розроблення нових кримінального й цивільного кодексів, обмеження застосування смертної кари й тортур

Поміркуймо!

1. Спираючись на свої знання про передумови індустріальної революції і роль вільної найманої праці в цьому процесі, поміркуйте, як аграрні реформи Марії Терезії і Йосифа II могли вплинути на розвиток Австрії.

2. Після смерті Йосифа II аграрну реформу було ліквідовано, а панщину відновлено. Дайте оцінку діям наступників імператорів-реформаторів.

3. КОРОЛІВСТВО ПРУССІЯ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, укладіть карту пам'яті «Чинники зростання могутності Пруссії в XVII–XVIII ст.»

Після Тридцятилітньої війни Німеччина залишалася роздробленою країною. Численні внутрішні мита між німецькими державами й державками, різні грошові одиниці *перешкоджали розвиткові єдиного загальнонімецького ринку*. Тому економічний розвиток німецьких земель був повільнішим порівняно з європейськими сусідами. Поступово в середовищі німецьких мислителів і державних діячів визрівала думка про необхідність політичного об'єднання Німеччини.

У XVIII ст. з-поміж інших німецьких держав піднеслася Бранденбурзько-Прусська держава. Бранденбург належав династії **Гогенцоллернів**, які на початку XVII ст. приєднали до своїх володінь Пруссію. Унаслідок Тридцятилітньої війни *бранденбурзький курфюрст (князь) збільшив свої володіння. Контроль над торговельними шляхами до Північного й Балтійського морів сприяв економічному розвитку Пруссії. Посиленню держави Гогенцоллернів сприяв також попит на продовольчі товари в Європі.*

Посилення пруської держави пов'язують з іменем курфюрста **Фрідріха I**, який у **1701 р.** отримав титул пруського короля з рук імператора Священної Римської імперії.

Великого значення пруські королі надавали *створенню сильного війська*. Король Фрідріх-Вільгельм I, що уславився скупістю, створив майже 90-тисячну армію, яка проїдала левову частку бюджету держави.

Іншою опорою короля були дворяни-поміщики, яких називали *юнкерами*. Цей союз був вигідний обом: король захищав земельну власність юнкерів, а вони підтримували короля. Таким чином, *у період правління Фрідріха-Вільгельма I (1713–1740 рр.) остаточно сформувалася пруська система держави — військово-поліцейська монархія, що захищала інтереси юнкерства.*

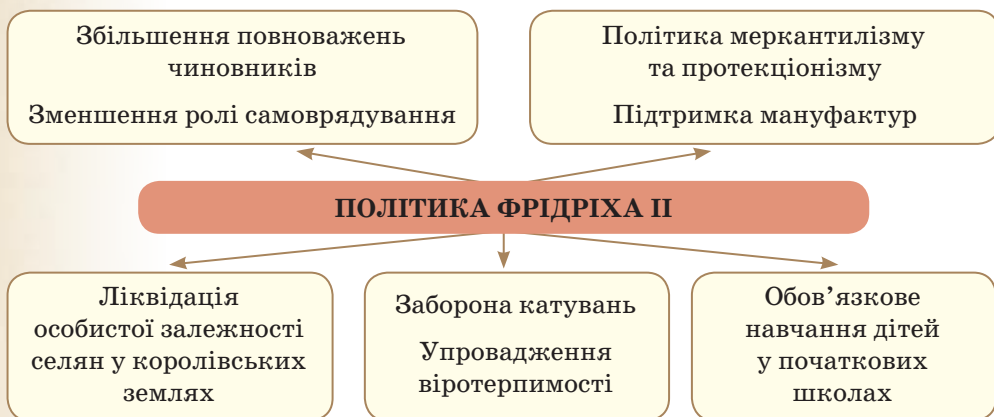
Фрідріх II (портрет роботи художника Антона Графа, 1781 р.)

Складіть історичний портрет Фрідріха II.

До числа провідних держав Європи Пруссію вивів король **Фрідріх II (1740–1786 рр.)**.

Прагнучи подолати відставання від розвинених країн, особливо Англії, король здійснив низку реформ у дусі освіченого абсолютизму. До слова, король був освіченим, знався на мистецтві й філософії. Це не завадило йому створити численне сильне військо (186 тис. осіб) з бюджетом 13 млн талерів, що становило 2/3 державних доходів.

1. Проаналізуйте реформи Фрідріха II й поясніть, яким чином вони сприяли зміцненню абсолютної монархії в Пруссії.
2. Що дає змогу характеризувати ці реформи як правління в дусі «освіченого абсолютизму»?
3. Поміркуйте, чому король вдався до скасування особистої залежності селян у власних землях, однак не зробив цього в межах усієї держави.

Завдяки активній і досить агресивній зовнішній політиці Фрідріху II *вдалося збільшити територію держави майже вдвічі*. Він зміг відібрати в Австрії Сілезію, у Польщі внаслідок поділів — майже все узбережжя Балтійського моря.

Загалом, *Пруссія зробила істотний крок до могутності, однак це далось ціною виснаження її ресурсів*. Поступово ставало зрозумілим, що німецьким землям потрібно об'єднуватися задля подальшого зростання.

Також у ході боротьби за збільшення територіальних володінь і впливу вже за правління Фрідріха II намітилося протистояння з Австрією Габсбургів.

Цоміркуймо!

1. Визначте характер зовнішньої політики Пруссії: вона була миролюбною чи агресивною? Чим це було зумовлено?
2. Навіщо, на вашу думку, пруським королям була потрібна сильна армія?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте події на стрічці часу в хронологічній послідовності. Доберіть за допомогою підручника історії України події, що відбувалися в українських землях у межах цієї послідовності. Доповніть таблицю на с. 31.

2. Утворіть логічні пари з імен правителів та їхніх дій.

1 Марія Терезія

А Ліквідація особистої залежності селян

2 Йосиф II

Б Здобуття Сілезії

3 Фрідріх II

В Перемога у війнах за австрійську спадщину

3. Покажіть на карті (с. 169): **а)** територію Бранденбурзько-Пруської держави; **б)** володіння австрійських Габсбургів. Проаналізуйте зміни територіальних володінь австрійських Габсбургів. Під впливом яких подій вони відбувалися?
4. Назвіть ознаки, за якими реформи історичних діячів/діячок у параграфі можна характеризувати як реформи освіченого абсолютизму.
5. Назвіть спільні риси в правлінні монархів Австрійської імперії і Пруссії.
6. Виконайте онлайн-вправу: <https://cutt.ly/rk2qXbn>

Обговорюємо в групі

Об'єднайтеся в групи й зіставте розвиток Пруссії і Англії; Австрії і Франції за Ранньомодерної доби. Визначте спільні й відмінні риси в розвитку цих держав.

Мислю творчо

Уявіть, що Марія Терезія є активною користувачкою соціальних мереж. Виконайте творчий проєкт «Сторінка діячки в соціальних мережах».

Шаблон фейсбук-сторінки діячки
<https://cutt.ly/3bGx95t>

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1740–1780 рр. Правління Марії Терезії

1740–1786 рр. Правління Фрідріха II

Російська імперія

Пригадайте, які перетворення відбулися в Російській державі за часів Петра I. Який вплив вони справили на життя країни? Покажіть на карті (с. 164) кордони Російської імперії на 1725 р.

У січні 1725 р. помер Петро I, не залишивши законного спадкоємця престолу. Це спричинило низку державних переворотів. Недарма *другу чверть XVIII ст. називають «періодом палацових переворотів»*. За короткий час на престолі змінилося кілька монархів: Катерина I (1725–1727 рр.), Петро II (1727–1730 рр.), Анна Іоанівна (1730–1740 рр.), Іван VI (1740–1741 рр.). У 1741 р. внаслідок чергового палацового перевороту імператрицею стала донька Петра I — Єлизавета I (1741–1761 рр.).

1. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЄЛИЗАВЕТИ I

Єлизавета Петрівна
(портрет роботи художника
Георга Грота, XVIII ст.)

Скориставшись додатковими джерелами, складіть історичний портрет Єлизавети I.

У зовнішній і внутрішній політиці Єлизавета взяла курс на *повернення до петровських часів*. Вона відмінила державні органи, які виникли після смерті її батька, повернула колишнє значення Сенату й колегіям. Ліквідувала смертну кару. Створена в 1754 р. законодавча комісія розробила проекти реформ, якими передбачалося обмеження церковного землеволодіння і закріплення дворянських привілеїв.

За часів правління Єлизавети Петрівни *в Росії розпочалася доба Просвітництва*. У 1744 р. вийшов указ про розширення мережі початкових шкіл. Було відкрито перші гімназії в Москві й Казані. У 1755 р. був заснований Московський університет, а в 1757 р. — Академія мистецтв.

Величезні кошти виділяли з казни на облаштування імператорських резиденцій. За проектом придворного архітектора Франческо Растреллі в 1754–1762 рр. був

збудований Зимовий палац — головна резиденція російських монархів.

Ще за свого життя Єлизавета визначила офіційним спадкоємцем престолу свого племінника — герцога Голштинського Петра Ульріха, який зійшов на престол як імператор **Петро III**.

2. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА КАТЕРИНИ II

Петро III (1761–1762 рр.) перебував при владі лише 186 днів. 28 червня 1762 р. внаслідок перевороту владу узурпувала вдова Петра III — німецька принцеса Софія Фредерика Августа, яка зійшла на престол як **Катерина II (1762–1796 рр.)**. Нова імператриця була німкенею і не мала жодного відношення до династії Романових. Але саме період її правління російські історики вважають «золотим часом» Російської імперії.

Катерина II (портрет роботи художника Володимира Боровиковського, 1777 р.)

2.1. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОСІЇ ЗА КАТЕРИНИ II

Катерина II продовжила політику зростання і зміцнення держави.

Економіка Росії залишалася аграрною. Частка міського населення майже не збільшилася і становила близько 4 %.

Промисловий розвиток все-таки пришвидшився. Більш як удвічі зросла виплавка чавуну, збільшилася кількість мануфактур. Наприкінці XVIII ст. в країні діяло 1200 великих підприємств.

Проте *російська промисловість залишалася мануфактурною і кріпосницькою*, що зумовило її відставання від Західної Європи.

Значно збільшилося вивезення російських товарів до інших європейських країн, у т. ч. через чорноморські порти. Однак *на зовнішні ринки Росія постачала лише сировину, а ввозила готові промислові товари*.

2.2. ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ДВОРЯНСТВА ТА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ

Отримавши владу з рук дворянства, імператриця діяла винятково в його інтересах. У **1785 р.** була видана «*Жалувана грамота дворянству*», яка значно розширювала привілеї цього стану суспільства.

Дворяни звільнялися від державної служби й повинностей, сплати податків. За землевласниками юридично закріплювали селян — кріпаків, яких тепер можна було продавати навіть без землі.

Кріпаки були позбавлені права подати скаргу на свого господаря. У 1783 р. кріпацтво поширилося на Слобожанщину та Лівобережну

Україну, де в 1764 р. ліквідували гетьманство. *Україна втратила залишки автономії, українські землі почали називати Малоросією.*

Посилення кріпацтва й свавілля землевласників спричинило найбільшу в історії Росії *Селянську війну під проводом донського козака Омеляна Пугачова.* Повстання було жорстоко придушено, а кріпацтво в Росії проіснувало до 1861 р.

Текст «Жалуваної грамоти дворянству»
<https://cutt.ly/nv3KKOW>

1. Проаналізуйте документ і визначте, які права отримало російське дворянство.
2. У чому змінилось його становище порівняно з часами Петра I?

2.3. РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ. ІМПЕРСЬКЕ «ПЕРЕПISУВАННЯ ІСТОРІЇ»

Катерина II цікавилася ідеями Просвітництва, листувалася із самим Вольтером. У душі «освіченого абсолютизму» дбала про розвиток освіти й науки в імперії. За її правління було створено мережу міських шкіл, відкрито училища, закладено основи жіночої освіти. Так, у 1764 р. в Петербурзі було відкрито Смольний інститут (Виховне товариство шляхетних дівчат).

Російська академія наук стала однією з провідних в Європі. Тут діяли обсерваторія, фізичний кабінет, анатомічний театр, ботанічний сад, інструментальні майстерні, бібліотека. Однак працювали в академії переважно зарубіжні вчені.

Для зміцнення імперії Катерина II прагнула від істориків створити *нову версію історії Росії, яка підкреслювала б велич держави і її монарха.* Указом **1783 р.** було створено «Комісію для складання записок про давню історію, переважно російську». У створенні нової версії історії Російської імперії брала безпосередню участь імператриця. Вона перечитувала всі напрацьовані комісією матеріали, вносила виправлення, писала й свій текст історії, особисто уклала родовід руських князів. У підсумку було написано фальшиву версію історії Російської імперії. Усупереч історичній правді, витоки Російської імперії пов'язувалися з Київською Руссю (Русь-Україна). Імперська історія стверджувала право росіян на державотворчу й культурну спадщину Русі-України.

Перегляньте відео та поясніть, навіщо і яким чином здійснювалося «переписання» історії Русі. Висловіть припущення, які наслідки для майбутніх історичних досліджень мала імперська політика щодо історичних документів.

Відео «Як Росія фальсифікувала історію. Викриття»
 (Ютуб Канал ім. Т.Г. Шевченка). Тривалість 11 хв 15 с <https://cutt.ly/Bv3ZS9N>

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КАТЕРИНИ ІІ

Період правління Катерини ІІ був часом розширення володінь Російської імперії. У 1772–1795 рр. в результаті *поділів Речі Посполитої Росія здобула Правобережну Україну, Волинь і більшу частину Білорусі.*

Російсько-турецька війна 1768–1774 рр. закінчилася вигідним для Російської імперії *Кючук-Кайнарджийським миром*, за яким Росія встановила контроль над землями між Дніпром і Південним Бугом, узбережжям Азовського моря і контролювала судноплавство на Чорному морі. Кримське ханство стало незалежним від Османської імперії. У квітні 1783 р. Росія порушила договір й *окупувала Крим.*

Нова війна з османами (1787–1791 рр.) закінчилася взяттям російськими військами фортець Очаків й Ізмаїл та підписанням Ясського мирного договору. За умовами договору Росія отримувала українські землі між Дністром і Південним Бугом. Османська імперія відмовлялася від претензій на Крим. Отже, на кінець XVIII ст. *Росія встановила контроль над північним узбережжям Чорного моря.*

Загальна кількість нових підданих, яких отримала Росія внаслідок завоювань, сягнула семи мільйонів. Становище підкорених народів було нерівним. Ледь не для кожної спільноти уряд вводив особливий економічний, податковий і адміністративний режим. Так, *німецькі колоністи* були звільнені від сплати податків державі та від інших повинностей. Для *євреїв* була введена «смуга осілості», яка обмежила територію їхнього розселення.

Думки істориків

Норман Дейвіс, англійський історик

Російські історики... вдаються до термінів «національні завдання» та «збирання земель». Насправді Росію та її володарів охопило шаленство територіальних загарбань. Ота гонитва за землями була симптомом патологічного стану, породженого великою неефективністю... Яка страшна іронія криється в тому, що найбільша у світі країна потребувала дедалі більшої кількості земель і людей, аби позбутися свого чуття непевності... і винагородити роздуту державну машину, яка стерегла трон Романових.

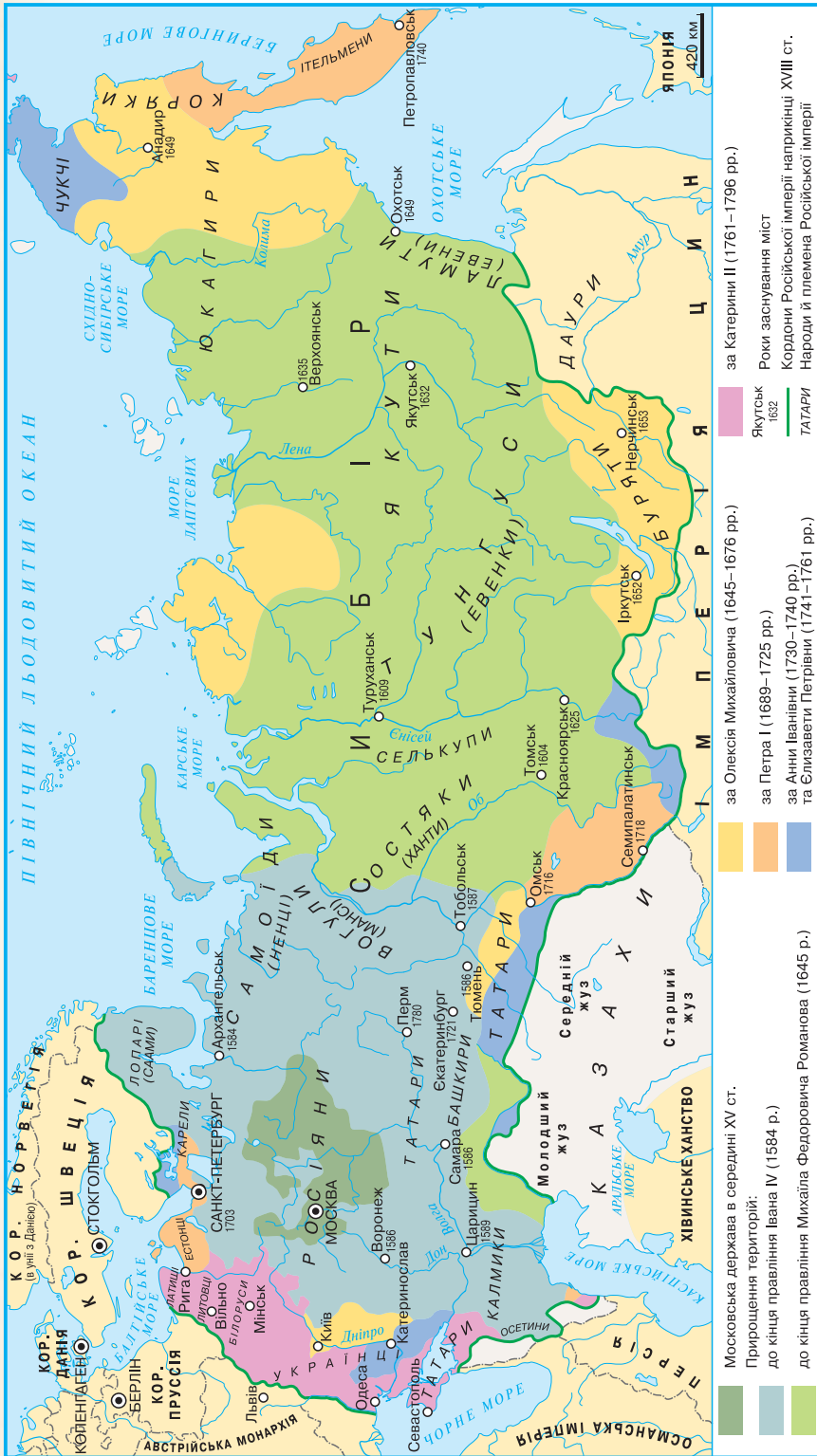
1. Залучивши додаткові джерела, підтвердьте або спростуйте думку історика.
2. Чи є слушною вона для оцінювання зовнішньої політики сучасної Росії?

Таким чином, Російська імперія до кінця XVIII ст. зросла територіально й посилилася політично. Але самодержавна система влади залишалася неефективною. Спроби європеїзувати й цивілізувати країну були поверховими.

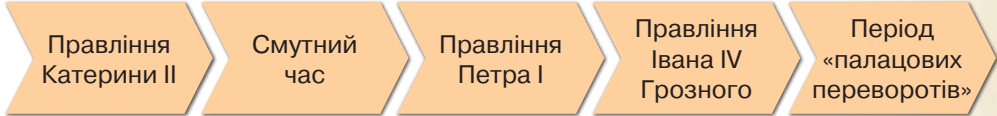
Територіальне зростання російської держави в XV–XVIII ст.

1. Визначте етапи зростання території Російської держави. 2. Чому, на вашу думку, воно набуло таких масштабів?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ**ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ** **Знаю і систематизую нову інформацію**

1. Розташуйте періоди історії Московії/Росії в хронологічній послідовності.

2. Поясніть, що спільного в політиці Єлизавети I та Катерини II.
3. Які були основні заходи Катерини II у внутрішній політиці?
4. Утворіть логічні пари: до подій доберіть їх наслідки.

1 «Жалувана грамота дворянству»

А Включення до складу Росії Правобережної України, Волині й більшої частини Білорусі

2 Закріпачення селянства

Б Посилення підтримки самодержавства в обмін на розширення привілеїв

3 Поділи Речі Посполитої

В Відмова Османської імперії від претензій на Крим, закріплення за Росією Північного Причорномор'я

4 Російсько-турецька війна 1787–1791 рр.

Г Настання епохи «палацових переворотів»

Д Селянська війна під проводом Омеляна Пугачова

Обговорюємо в групі

1. Зіставте політичний та соціально-економічний розвиток Московії/Росії та Англії за Ранньомодерної доби. Визначте спільне й відмінне у розвитку цих двох держав.
2. Правління Катерини II деякі історики називають «освіченим абсолютизмом». Чи погоджуєтеся ви з таким визначенням? Аргументуйте свою думку.

Мислю творчо

1. Як змінило долю Росії приєднання до неї Північного Причорномор'я і земель Речі Посполитої?
2. Підготуйте доповідь про долю євреїв у Російській імперії. Для цього скористайтеся додатковими джерелами інформації.

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

1783 р. Анексія Криму Російською імперією

1785 р. «Жалувана грамота дворянству»

Міжнародні відносини

Які наслідки для Європи мало укладення Вестфальського мирного договору 1648 р.?

1. ПРОТИРІЧЧЯ І КОНФЛІКТИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Відносини між найбільшими європейськими державами в другій половині XVII–XVIII ст. були сплетінням суперечностей і конфліктів.

Історичні подробиці

Після підписання Вестфальського мирного договору на місці сучасної Німеччини постало багато дрібних державних утворень. Усі вони отримали право здійснювати самостійну внутрішню і зовнішню політику. Це заохотило держав-сусідів скористатися роздробленістю Німеччини й укріпити власні позиції.

Нідерланди, які перебували в «золотому віці», привертати увагу Франції та інших країн своїми багатствами.

У 60–90-х роках XVII ст. Франція мала військові, територіальні конфлікти з Голландією, Англією, Іспанією, Швецією, Австрією. У результаті Франція приєднала до своїх володінь кілька великих міст і провінцію Франш-Конте, які входили до складу Священної Римської імперії. У 1681 р. французький король Луї XIV захопив вільне місто Страсбург. У 1697 р. експансію Франції було зупинено. Але незадоволені країни шукали привід для нової війни, і він не забарився.

Філіп Анжуйський
(портрет роботи художника
Жозефа Вів'єна, XVIII ст.)

У 1700 р. помер бездітний король Іспанії Карл II. Він заповів престол Філіпу Анжуйському — внукові Луї XIV, без права на французький престол. Луї XIV проігнорував цю обставину й визнав право Філіпа V на французький трон. Це викликало незадоволення імператора Священної Римської імперії Леопольда I. Його син також претендував на іспанську спадщину. Отже, спочатку розгорівся конфлікт між Францією і Священною Римською імперією. Проте французький король почав активно розширювати свої володіння — увів свої війська в Іспанські Нідерланди й спробував управляти обома державами. У 1701 р. розпочалася **війна за іспанську спадщину (1701–1714 рр.)**.

Поміркуймо!

Які володіння в Європі, крім іспанських, належали до іспанської спадщини?

Європейські держави об'єдналися в **антифранцузьку коаліцію** в складі Нідерландів, Австрії, Англії, Пруссії та ін. Метою коаліції було не допустити посилення Франції. Коаліція не мала сильних союзників, тому їй довелося воювати майже зі всією Європою. Війна тривала понад десять років.

Зрештою, за умовами Утрехтського (1713 р.), Раштадського (1714 р.) та Баденського (1714 р.) мирних договорів **в Європі відбулися територіальні зміни**:

- Філіп V залишився **іспанським** королем, проте зрікся претензій на французький престол;
- **Франція** втратила частину своїх володінь у Північній Америці, вивела свої війська з Лотарингії;
- **Англія** закріпила за собою статус провідної морської держави, а також отримала контроль над протокою Гібралтар і деякі заморські території;
- **австрійські Габсбурги** отримали колишні Іспанські Нідерланди, Неаполітанське королівство, Сардинію та ін.

Стомлена й виснажена від воєнних конфліктів початку XVIII ст. Європа вирішила перепочити. Але в 1740 р. помер імператор Священної Римської імперії Карл VI з династії Габсбургів, який був також ерцгерцогом Австрії, королем Угорщини та Чехії. Це призвело до нових міжнародних проблем.

Історичні подробиці

У 1713 р. Карл VI ухвалив закон про престолонаслідування, згідно з яким успадкування престолу відбувалося за правом первородства незалежно від статі спадкоємця. 20 жовтня 1740 р. донька імператора Марія Терезія вступила на престол. Її визнали Англія, Росія і Голландія. Проте свої претензії на володіння Габсбургів заявили курфюрсти Баварії, Саксонії, а також польський король. Їх підтримала Франція, Пруссія, Іспанія, адже спадщина Габсбургів була важливим питанням європейської політики. Пруський король Фрідріх II у грудні 1740 р. вторгся в Сілезію. Так розпочалася війна за австрійську спадщину.

Війна за австрійську спадщину тривала протягом **1740–1748 рр.**

Марія Терезія виявила стійкість і рішучість у цьому воєнному конфлікті. **Аахенський мирний договір** (1748 р.) поставив крапку у війні. Імператриця змогла зберегти австрійську спадщину, незважаючи на втрату Сілезії.

Прусська лінійна піхота йде в атаку.
 Битва біля Гогенфрідбергу (Сілезія) в 1745 р.
 (картина художника Карла Ройхлінга, 1913 р.)

Діємо: практичні завдання

1. Визначте за допомогою карти (с. 169), до яких країн перейшли іспанські володіння за Утрехтським миром 1713 р.
2. Які території втратила Австрія за Аахенським миром 1748 р.? До яких держав вони відійшли?

2. СЕМИЛІТНЯ ВІЙНА

У 1756 р. в Європі спалахнула війна, яка увійшла в історію під назвою **Семилітньої (1756–1763 рр.)**.

Історичні подробиці

У 1754–1755 рр. на кордоні англо-французьких колоніальних володінь у Північній Америці відбувалися постійні прикордонні сутички, а згодом — бойові дії. Саме це колоніальне суперництво переросло в травні 1756 р. у збройне протистояння, коли Велика Британія офіційно оголосила війну Франції. Війна тривала за участі більшості великих держав того часу, а воєнні дії охопили Європу, Північну й Центральну Америку, Філіппіни, Індію, західноафриканське узбережжя.

Шукаючи союзників для війни проти Франції, Англія уклала союзну угоду з Пруссією. Це змушувало **Францію** шукати союзників. Її **підтримали Австрія, Росія, Саксонія, Швеція**.

У серпні 1756 р. Фрідріх II розпочав воєнні дії і окупував Саксонію. На початку наступного року його війська увійшли в Богемію і захопили Прагу.

Європа у XVIII ст.

Війна за австрійську спадщину (1740–1748 рр.)

- A** Австрія та її союзники
- З** Баварія та її союзники
- А** Територіальні втрати Австрії за Ахенським миром 1748 р.

1 на користь Пруссії
2 на користь Сардинського королівства
3 на користь Іспанії

Театр бойових дій Семилітньої війни (1756–1763 рр.)

- З** Пруссія та її союзники
- Y** Австрія та її союзники

Кордонні держав у 1763 р.

Кордонні Священної Римської імперії

Територіальні втрати Османської імперії (в зазначених роках)

- 1774** на користь Австрії
- 1774** на користь Росії

Спільні кордони Австрії, Пруссії та Росії після трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.)

Марія Терезія (1740–1780 рр.) відстояла право на трон у війні за австрійську спадщину

Обмін островами між Австрією та Сардинією, утворення Сардинського королівства

В Початок правління представників династії Бурбонів у європейських країнах

1700 до Пруссії

1700 до Австрії

1700 до Савойї

1701–1714 рр. Іспанські володіння, що за Утрехтським миром 1714 р. перейшли до Пруссії

1701–1714 рр. до Австрії

1701–1714 рр. до Савойї

170 км

Битва при Лейтені в 1757 р.
Штурм пролomu пруськими військами
(картина художника Карла Ройхлінга,
1855 р.)

Відвоювання Сілезії, втраченої у війні за австрійську спадщину, було основною метою Австрії. Битва при Лейтені — одна з найвідоміших битв Семилітньої війни. Австрійська армія зазнала нищівної поразки від армії Пруссії.

Український Всесвіт

Семилітня війна зачепила також і українські землі, що входили до складу Російської імперії. З Лівобережної Гетьманщини для потреб російського війська було направлено 5-тисячний козацький корпус з артилерією, 10 тис. посполитих для допоміжної служби, тяглову худобу, коней. Українських козаків задіявали в охороні кордону з Річчю Посполитою і воєнних кампаніях 1757 р., 1760–1761 рр.

Після ряду поразок пруському королю Фрідріху II вдалося взяти стратегічну ініціативу у свої руки. Фінансову допомогу пруській армії надавала Англія, яка, проте, не брала участі в боях в Європі.

Цоміркуймо!

Навіщо Англія надавала фінансову допомогу Пруссії?

У січні 1758 р. російські війська захопили Східну Пруссію і оголосили її російською провінцією. Після завершення війни російська імператриця Єлизавета Петрівна планувала виміняти цю територію в Польщі на Правобережну Україну.

Після смерті російської імператриці Єлизавети Петрівни ситуація у війні істотно змінилася. Новий російський імператор Петро III припинив воєнні дії і уклав із Фрідріхом II мирний договір.

Після тривалої війни виснажені сторони провели мирні переговори. За їхніми результатами були укладені *Паризький і Губертсбургський мирні договори* (1763 р.):

- **Франція поступилася Англії**, передавши їй *контроль над Канадою* та іншими територіями в Північній Америці, островами у Вест-Індії;
- **Пруссія зберегла Сілезію**, гарантувавши їй населенню свободу католицького віросповідання.

У загальному підсумку війни Велика Британія утвердилася як наймогутніша морська держава. А от колоніальна могутність Франції, навпаки, була втрачена.

3. ПОДИЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Друга половина XVIII ст. була трагічною для долі Речі Посполитої. *На цей час вона втратила статус великої європейської держави й перетворилася на слабку країну, нездатну захистити власні кордони й вести самостійну політику. Три держави — Австрія, Пруссія і Росія — вирішили долю Польщі **внаслідок трьох поділів 1772, 1793 й 1795 рр.***

Думки істориків

Павло-Роберт Магочій, канадський історик

Устрій усіх сусідів Речі Посполитої — Пруссії на заході, Австрії на півдні, Росії на сході — був цілковито іншим. На середину XVIII ст. цим країнам вдалося створити більш централізовані політичні та військові структури. Більше того, на той час цими державами правили талановиті й енергійні правителі... Річ Посполита змушена була негайно змінитися або стати жертвою своїх сильніших сусідів. Поляки спробували здійснити глибокі структурні реформи, але запізно.

Проілюструйте висловлювання історика фактами-доказами з історії Речі Посполитої (на основі параграфа 23).

Діємо: практичні завдання

На основі знань з історії Речі Посполитої та аналізу змісту рубрики «Думки істориків» пригадайте й поясніть, чому стали можливими поділи Речі Посполитої. Покажіть на карті (с. 134) територіальний розподіл польських володінь між Австрією, Пруссією та Росією.

4. ПОЧАТОК БОРОТЬБИ ЗА СПАДЩИНУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Через рік після поразки під Віднем у 1684 р. була утворена *анти-турецька «Священна ліга»*, до якої увійшли *Австрія, Польща, Угорщина, Росія*. Союзники завдали османам ще кілька поразок.

Османська імперія вступила в період занепаду. Розпочався процес скорочення територіальних володінь імперії. Вона втратила південь Правобережної України, Угорщину, Трансильванію, частину Хорватії.

У XVIII ст. посилювалися кризові явища в економіці та господарстві імперії. Намагаючись знайти вихід із складної ситуації, султани Османської імперії долучали країну до різних коаліцій і військових союзів. Проте внаслідок війн із Російською імперією (1768–1774, 1787–1791 рр.) османи втратили значні території у Північному Причорномор'ї, які були включені до складу Російської імперії.

Наприкінці XVIII ст. в міжнародних відносинах постало *східне питання — поділ спадщини Османської імперії*.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і систематизую нову інформацію

1. Які країни займали провідне місце в європейській політиці у XVIII ст.?
2. Визначте наслідки Семилітньої війни для європейських держав.
3. Які причини поділів Речі Посполитої?
4. У складі яких держав у результаті поділів Речі Посполитої опинилися українські землі?
5. Що спричинило кризу в Османській імперії наприкінці XVII ст.?
6. Утворіть логічні пари: до подій доберіть їх наслідки.

1 Війна за іспанську спадщину

А Розширення територіальних володінь Австрії, Росії і Пруссії

2 Війна за австрійську спадщину

Б Втрата Османською імперією території в Північному Причорномор'ї

3 Поділи Речі Посполитої

В Закріплення Англії як провідної морської держави. Установлення контролю австрійських Габсбургів над іспанськими Нідерландами, Неополітанським королівством і Сардинією

4 Семилітня війна

Г Втрата Францією контролю над Канадою та іншими територіями в Північній Америці

Д Закріплення на імператорському престолі Марії Терезії

Обговорюємо в групі

1. Французький історик Жуль Мішле писав у XIX ст. про діяльність Марії Терезії: «...вміла оточувати себе здібними людьми, які здійснювали її політику». Які якості імператриці, як державної діячки, ілюструє цей вислів?
2. Якими були наслідки поділів Речі Посполитої для українських земель?

Миєлю творчо

Які історичні події та процеси зумовили суперечності й конфлікти в Європі у XVIII ст.?

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1701–1714 рр.** Війна за іспанську спадщину
1740–1748 рр. Війна за австрійську спадщину
1756–1763 рр. Семилітня війна
1772 р., 1793 р., Поділи Речі Посполитої
1795 р.

Колонії Великої Британії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США

Пригадайте, коли й ким був відкритий Американський континент. Які перші нації (корінні народи) жили в Америці? Дайте визначення понять: «колонія», «метрополія», «меркантилізм».

1. КОЛОНІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ. ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ НАЦІЇ

Після Іспанії, Португалії, Голландії до колонізації Америки приступила Англія.

Але землі Нового Світу навряд чи можна було вважати «вільними» — здавна тут жили корінні народи. Утім, «індіанців» (так називали їх колоністи зі Старого Світу) було відносно небагато. Місця на величезних просторах Америки мало вистачити і їм, і англійським колоністам.

У **1607 р.** англійці заснували перше постійне поселення Вірджинія в гирлі річки Джеймс. Згодом уздовж усього узбережжя від іспанської Флориди до Нової Англії виникли незалежні колонії європейських поселенців.

Колоністи користувалися правами англійських громадян, хоча почували себе вільніше вдалині від метрополії.

Усі питання повсякденного життя колоністи вирішували на зборах самі, закладаючи основи демократичних порядків. Майбутнє тут будувалося за взаємною згодою, на засадах рівності, домовленості, самоврядування відповідно до християнських стандартів, а згодом — ідей провідних представників *Просвітництва*.

Капітан Джон Сміт — один із засновників колонії Вірджинія (гравюра 1624 р.)

Дізнайтеся з додаткових джерел, як історія життя Джона Сміта пов'язана з Україною.

Поміркуймо!

Які з ідей Просвітництва, на вашу думку, були популярними серед американських колоністів?

2. ЗАГОСТРЕННЯ ПРОТИСТОЯННЯ МЕТРОПОЛІЇ І КОЛОНІЙ

Поступово протягом XVIII ст. відносини між Англією і її колоніями в Америці загострювалися. *Економічне зростання колоній Англія розглядала як загрозу своєму пануванню*, тому намагалася всіляко придушити самостійність підлеглих територій. Поступово колонії перетворювалися на сировинний придаток (постачальника дешевої сировини) метрополії.

До загострення протистояння призвели спроби англійського уряду ввести додаткові грошові збори й мита з колоній. Зокрема, американці чинили опір спробі англійців увести так званий гербовий збір — обов'язок оформляти всі документи на ввезеному з Англії гербовому папері.

Згодом *англійський парламент впровадив мито на деякі товари, що ввозилися до колоній*. Це спричинило новий вибух невдоволення. Колоністи відмовлялися купувати товари, привезені з метрополії. У відповідь губернатори за допомогою англійських військ розпочали репресії, що призвело до збройних сутичок. Зрештою парламент ліквідував і цей закон, залишивши лише *мито на чай*.

Виключне право на продаж чаю північноамериканським колоніям було надане Ост-Індській компанії. Її спроба доставити чай в Америку восени 1773 р. стала останньою краплею в конфлікті між англійським урядом і жителями колоній. Бостонський комітет (організація для координації антианглійських виступів) заборонив вивантажувати чай. Упродовж 20 днів американці блокували вивантаження чаю в порту. Зрештою **16 грудня 1773 р.** 342 ящики з чаєм були викинуті в море. Ця протестна акція увійшла в історію під назвою «**Бостонське чаювання**».

Британський прем'єр лорд Норт змушує жінку, що уособлює американські колонії, пити чай попри її волю (політична карикатура на «Нестерпні закони», 1774 р.)

1. Які прийоми використав автор карикатури для того, щоб викликати обурення політикою Британії і співчуття до американських колоній?
2. Як ви думаєте, чи використовують такі прийоми в сучасних політичних карикатурах?

В Англії «*Бостонське чаювання*» сприйняли як оголошення *війни*. Окупація колонії Массачусетс військами англійського генерала Хейджа паралізувала економічне життя колонії.

Та американці не відступили. Рішенням Законодавчих зборів Массачусетсу Хейджа звільнили з посади, було створено тимчасовий уряд, прийнято рішення про відмову сплачувати податки на користь Англії та призначено власного скарбничого. Також вирішили скликати континентальний конгрес — збори представників колоній. Конфлікт загострився.

3. ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. ДЕКЛАРАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Зі скликанням континентальних конгресів колоністи фактично стали на шлях відкритої боротьби за незалежність. Перший континентальний конгрес 1774 р. оголосив бойкот англійських товарів. Другий континентальний конгрес (1775–1781 рр.) взяв на себе роль уряду, прийняв рішення про створення спільної армії колоній для боротьби за незалежність. Очолив армію **Джордж Вашингтон**, який згодом став першим президентом США (1789–1797 рр.).

Найважливішим рішенням Другого континентального конгресу було прийняття резолюції незалежності, внесеної на розгляд учасником війни за незалежність Генрі Лі.

Авторами Декларації про незалежність були члени «комітету п'яти» в складі Томаса Джефферсона (голова), Роджера Шермана, Бенджаміна Франкліна, Джона Адамса, Роберта Р. Лівінгстона.

Джордж Вашингтон
(портрет роботи художника
Гілберта Стюарта, 1795 р.)

Фрагмент відео «Як почалася історія незалежності США»
ТСН. Сніданок з 1+1.
03.07.2019 р.
Тривалість 00 хв 55 с
<https://cutt.ly/Fv3ZZNj>

Томас Джефферсон — головний автор тексту
«Декларації незалежності США»,
майбутній третій президент США
(портрет роботи художника Рембрандта Піла,
1800 р.)

У тексті Декларації про незалежність вперше було вжито назву нової держави — Сполучені Штати Америки. **4 липня 1776 р.** Конгрес ухвалив *Декларацію незалежності США*.

Свідчать документи

З Декларації незалежності

Ми вважаємо за очевидні такі істини: всіх людей створено рівними й всі вони наділені від Творця деякими невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода й прагнення щастя. Для забезпечення цих прав установлено серед людей уряди, наділені справедливою владою за згодою керованих. Та якщо ця форма урядування стає згубною для їхніх цілей, то народ має право змінити або ліквідувати її та встановити новий уряд.

1. На які причини проголошення незалежності США вказують автори документа? Знайдіть у тексті параграфа докази на користь справедливості вимог колоній.
2. Чи є принципи Декларації незалежності актуальними сьогодні?

Фрагмент відео «День в історії. Прийняття Декларації незалежності США» (24 канал. 03.07.2015 р.).
Тривалість 01 хв 30 с
<https://cutt.ly/uv3XySs>

1. Який принцип державного устрою вперше був проголошений у Декларації незалежності США?
2. Чи передбачав документ ліквідацію рабства в країні?

Війна давалася колоністам великими зусиллями. Бракувало озброєння, не вдавалося сформувати регулярну армію. У серпні 1776 р. англійські війська вторглися до Нью-Йорка й Філадельфії. Здавалося, що перемоги не досягти. Та на допомогу борцям за незалежність прибували добровольці з Європи. На боці американців виступила Франція, яка, звісно, була зацікавлена в послабленні Англії.

Першу значну перемогу американська армія здобула в битві поблизу Саратоги (штат Нью-Йорк) восени 1777 р. Після цього нову державу визнали Франція, Іспанія, Голландія.

У підсумку в 1781 р. після запеклої кількарічної боротьби американцям удалося домогтися капітуляції основних сил англійців під Йорктауном.

За *Версальським договором 3 вересня 1783 р.* Англія визнавала незалежність США. Англія поступилася на користь США територією від північного кордону Массачусетсу до південного кордону Джорджії, а на заході — до річки Міссісіпі.

**Війна за незалежність британських колоній у Північній Америці.
Утворення США**

1. За картою складіть розповідь про перебіг війни за незалежність США.
2. Висловте припущення, як складатимуться відносини між американцями й індіанцями, території розселення яких увійшли до складу США. У додаткових джерелах знайдіть історичні факти на доказ своїх припущень.

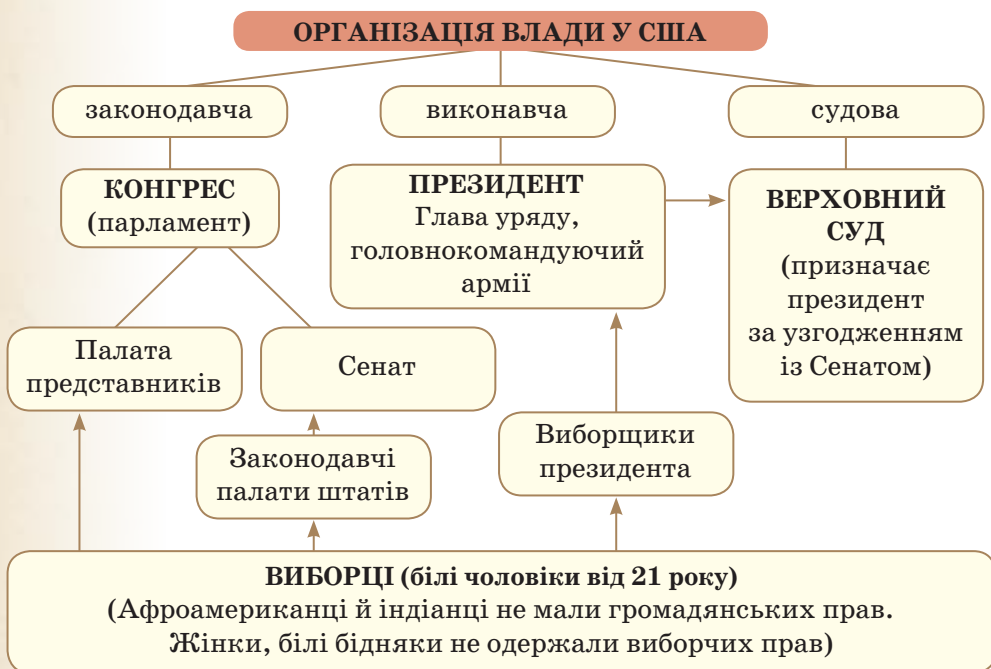

4. КОНСТИТУЦІЯ США

Становище новостворених США було складним. Господарство було зруйноване війною і розривом відносин з Англією. Унаслідок гострої економічної кризи загострилися соціальні суперечності й політична боротьба. Поступово назрівало розуміння, що для управління державою потрібна сильна система центральної влади й вибудовування ефективної взаємодії між центральними органами й владою штатів.

Після кількарічних дискусій **17 вересня 1787 р.** було ухвалено текст *Конституції США*, яка діє і донині.

За Конституцією США перетворювалися на *сильну федеративну державу*. Її суб'єкти — *штати* зберегли за собою значну частину прав, але головні загальнодержавні функції передавалися Федеральному (центральному) урядові.

1. Уважно розгляньте схему й поясніть, як у державному управлінні США було втілено ідею Шарля Монтеск'є про поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову.
2. Оцініть рівень демократичності політичної системи США.

Для свого часу *Конституція США була найбільш передовою і демократичною у світі*. У **1791 р.** набуло чинності важливе доповнення до Конституції — «Біль про права» (автор Джеймс Медісон). У них проголошувалися свобода зборів, слова, друку, релігії, недоторканність особи, суд присяжних, право кожного американця мати зброю для самозахисту та ін.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ ЗАЩИТАННЯ І ЗАВДАННЯ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Назвіть причини й привід війни північноамериканських колоній за незалежність.
2. У чому полягає міжнародне значення Декларації незалежності США та «Білла про права»?
3. Упорядкуйте хронологічну послідовність історії становлення США. Визначте події, які відбулися в Європі й Україні в хронологічних межах даної послідовності. Доповніть таблицю на с. 31.

Декларація незалежності США

Версальський мир

Заснування поселення Вірджинія

«Бостонське чаювання»

Конституція США

 Обговорюємо в групі

1. Чи завжди переможна війна сприяє розвитку держави? Які виклики стояли перед США після перемоги у війні за незалежність?
2. Схарактеризуйте особливості Конституції США та її історичне значення.

 Мислю творчо

1. Які ідеї епохи Просвітництва відображено в Декларації незалежності США?
2. У чому полягає історичне значення утворення США?
3. Як і в кожній державі, в США з особливою повагою ставляться до державних символів. Чи помічали ви, що кількість зірок і їх розташування на прапорі США іноді відрізняються? Дізнайтеся з додаткових джерел інформації, чому відбувалися ці зміни в прапорі й чому прапор США із 13-ма зірками називають «прапором Бетсі Росс». Які елементи прапора залишаються незмінними? Що вони означають?
4. Як ви думаєте, чим були зумовлені слова англійського монарха, зазначені нижче? Поміркуйте, чому англійський король був зацікавлений у налагодженні відносин із США.

13-зірковий прапор США в 1777–1795 рр.

Із звернення англійського короля Георга III до нового посла США Джона Адамса, 1785 р.:

Сер, я був останнім, хто погодився на відокремлення колоній; тепер, коли це сталося, я першим шукатиму приятні Сполучених Штатів як незалежної держави.

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

19 квітня 1775 — Війна за незалежність США

3 вересня 1783 р.

4 липня 1776 р. Ухвалення Декларації незалежності США

Практична робота. Європейські держави та США в епоху Просвітництва

1. УКЛАДАЄМО СИНХРОНІЗОВАНУ ХРОНОЛОГІЧНУ ТАБЛИЦЮ

Накресліть у зошиті синхронізовану хронологічну таблицю і впишіть у неї найважливіші події історії, які відбувалися в країнах Європи, США та українських землях у другій половині XVII–XVIII ст. Під час роботи з таблицею визначте спільні й відмінні риси у розвитку зазначених регіонів.

Події історії другої половини XVII–XVIII ст.		
Європа	США	Українські землі

2. ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Витяг з Декларації незалежності

Ми вважаємо за очевидні такі істини: усіх людей створено рівними, і всі вони наділені від Творця деякими невід’ємними правами, до яких належать життя, свобода й прагнення щастя. Для забезпечення цих прав установлено серед людей уряди, наділені справедливою владою за згодою керованих. Та якщо ця форма урядування стає згубною для їхніх цілей, то народ має право змінити або ліквідувати її та встановити новий уряд.

Ці колонії... довго й терпляче витримували всілякі утиски, і тільки необхідність змушує їх тепер змінити свою нинішню форму урядування. Історія теперішнього короля Великої Британії сповнена несправедливостей..., що мали своєю безпосередньою метою встановити тиранію в цих штатах.

Тому ми, представники Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальний конгрес... урочисто заявляємо й проголошуємо, що наші Сполучені Колонії є і згідно з правом повинні бути вільними й незалежними штатами; що вони звільнилися від будь-якої вірності британській короні; що будь-який політичний зв’язок між ними й Великою Британією є і повинен бути цілковито розірваний...

1. Коли, ким, за яких обставин було видано документ?
2. Які ідеї епохи Просвітництва знайшли відображення в документі?
3. Як у документі обґрунтовується право колоній на незалежність?
4. Назвіть наслідки проголошення цього документа.

Розділ 6

Східний світ у XVI–XVIII ст. (оглядово)

Держава Великих Моголів в Індії. Церське царство

Пригадайте, у чому полягали особливості розвитку Індії за доби Середньовіччя. Якою була структура індійського суспільства? Якими були релігійні вірування населення Індії?

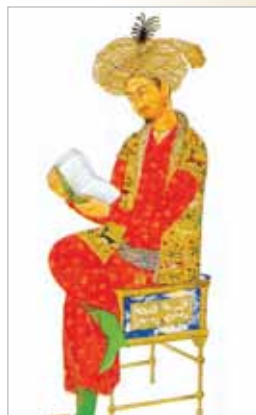
1. ДЕРЖАВА ВЕЛИКИХ МОГОЛІВ В ІНДІЇ

У 1526 р. нащадок Тимура-Тамерлана та Чингісхана **Бабур** захопив Індію. Виникла нова держава — Імперія Великих Моголів (1526–1857 рр.), до складу якої в часи розквіту входила майже вся Індія.

Сам **Бабур**, відомий як освічений правитель, історик і поет, автор літературної пам'ятки «Бабурнаме», правив в Індії недовго (1526–1530 рр.).

Бабур прагнув досягти компромісу з індусами, залучаючи їх до управління державою.

Бабур (мініатюра XVI ст.)

Який образ правителя постає перед нами на мініатюрі?

Наступники Бабура (його нащадки й представники місцевих династій) прагнули зміцнити свою владу, сприяючи розвиткові зв'язків між різними куточками держави.

Золотим віком династії Моголів було правління падишаха **Акбара** (1556–1605 рр.). Він відомий під іменем Акбар Великий. Йому вдалося приєднати до володінь Моголів Кандагар, Кабул, Сінд, Белуджистан, укласти союз із раджпутськими раджами, захопити Годвану, Гуджарат, Мальву, Бенгалію і Оріссу.

Акбар увійшов в історію як покровитель науки й мистецтв, також як реформатор, провівши реформи, які зміцнили основи управління країною:

- установив контроль над землями в державі;
- завершив ревізію земель, що дало змогу збільшити збір податків;

- землю надавав воєначальникам за службу, однак стежив, щоб користувачі цих земель не встановлювали своєї адміністрації і не збирали самовільно податків;
- провадив політику релігійної терпимості, щоб примирити мусульман й індусів.

Історичні подробиці

За часів Великих Моголів в Індії спостерігався розквіт культури. Її основу становила перська мова. Серед наукових досягнень відзначилися математичні знання. Астрономія була обов'язковим предметом для вивчення у медресе. Особливу шану мали астрологи. Без їхніх порад не розпочиналася жодна важлива справа. Держава Великих Моголів залишила нащадкам неперевершені архітектурні шедеври.

Мавзолей Тадж Махал в індійському місті Агра — першій столиці Імперії Великих Моголів у 1527–1628 рр. (зведено в 1630–1652 рр., сучасне фото)

Червоний форт — історична цитадель міста Делі епохи Імперії Великих Моголів (зведено в 1639–1648 рр., сучасне фото)

Золотий храм в індійському місті Амрітсар (побудовано в 1588–1604 рр., сучасне фото)

1. За допомогою інтернет-джерел дізнайтеся більше про художні особливості представлених пам'яток архітектури. Які з них входять до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО?
2. Яке призначення мали ці споруди?
3. Проведіть словесну екскурсію даними пам'ятками для своїх однокласників/однокласниць.

Правителі Імперії Великих Моголів сприяли розвитку торгівлі Індії з різними країнами. Із XVI ст. Індія потрапила в орбіту впливу європейських колонізаторів.

Після тривалого протистояння європейських держав у 1760-х роках своє панування в Індії встановили англійці.

2. ПЕРСЬКЕ ЦАРСТВО

Протягом XVI — першої третини XVII ст. в Персії правила династія Сефевідів. Їм вдалося поширити свою владу, окрім Азербайджану, на Іран, частково Вірменію, Туркменістан й Афганістан.

Найбільшої могутності держава Сефевідів досягла за правління шаха **Аббаса I Великого** (1587–1629 рр.).

З метою поповнення державної скарбниці шах установив монополію на торгівлю шовком. Створювалися державні ремісничі майстерні, в яких працювали наймані майстри-ремісники. Зовнішня торгівля і міжнародні торговельні шляхи перебували під особливою опікою влади: будувалися дороги, караван-сараї.

Аббас I Великий
(італійська гравюра XVII ст.)

Український Всесвіт

Про дипломатичну місію козаків до Персії із книжки Сергія Леп'явка «Історія Українського козацтва»

У першій половині XVII ст... масштабна діяльність козацтва в басейні Чорного моря розширила й коло його контактів... Тоді ж виникла ідея укладення союзу з вічним ворогом Туреччини — Персією, яка вкотре вела війну проти турків. За допомогою грузинських князів, через Кутаїсі й Тбілісі спеціальний козацький посланець Стефан дійшов до двору шаха Аббаса. Шах ласкаво прийняв козацького дипломата, але кумедність ситуації полягала в тому, що вони не могли розмовляти, бо не знайшлося перекладача. Тоді посередником у переговорах виступив італійський мандрівник П'єтро делла Валле. З'ясувалося, що шах знав про козаків і їхню боротьбу на морі. Про це йому ще в 1614 р. розповідав приятель козацтва Шагін-Гірей, який певний час жив у шаха й ще тоді радив використати козаків у війнах проти турків. Зрештою, шах прийняв рішення відіслати Штефана назад з листами й пропозицією, щоб козакі направили до Персії повноважне посольство. Однак політична ситуація змінилася. Аббас уклав вигідний мир із турками й втратив інтерес до цих переговорів, а наступні бурхливі події і віддаленість шляхів сполучень завадили подальшому розвитку контактів козацтва.

1. Чому козакі вирішили ініціювати переговори з шахом Аббасом?
2. З якими труднощами на зустрічі зіштовхнулися дипломати?

У 1736 р. династія Сефевідів була позбавлена трону. Владу захопила династія Афшаридів. Щоб запобігти загрози колоніальної залежності, нові правителі Персії взяли курс на обмеження контактів з європейськими країнами.

Історичні подробиці

За правління Сефевідів продовжувався розквіт перської архітектури, яка розвивалася на основі давніх традицій і досвіду. Значних змін зазнало місто Ісфаган, яке шах Аббас I зробив столицею держави. Місто вражало гостей розкішними палацами й будинками знаті, східним базаром, мостами.

Мечеть Імама
(побудована в XVII ст.,
сучасне фото)

З додаткових джерел дізнайтеся особливості перської архітектури. Які з них втілені в мечеті Імама?

Міст Хаджу в іранському місті
Ісфаган
(побудований у XVII ст.,
сучасне фото)

1. Які сфери знань необхідні для зведення таких споруд?
2. Поміркуйте, чому міст Хаджу вважається одним із найкрасивіших у світі.

Міст стоїть на дамбі, шлюзи всередині якої дають змогу контролювати рівень води у річці для поливу. Довжина мосту — понад 100 м, а ширина — близько 12 м. Уздовж мосту розміщені дві галереї і три павільйони (по одному на берегах і центральний посеред річки). У давнину в цих павільйонах любили відпочивати правителі держави Сефевідів.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАЩИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знаю і висистематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте стрічку часу й доберіть події з історії європейських держав, які відбулися в хронологічних межах даної стрічки часу. Визначте діячів сучасників Акбара та Аббаса I.

2. Ім'я Акбар у перекладі з арабської означає «великий». Як ви вважаєте, чому сучасники так назвали свого правителя?

Обговорюємо в групі

Французький просвітник Шарль Монтеск'є писав про Аббаса I Великого: «Безсумнівно, він змусив деяких людей говорити, коли він був живий; після його смерті всі замовкли. Будучи твердим і відважним у цю останню мить, він, як видається, здався тільки долі. Так, наповнивши весь світ своєю славою, помер великий шах Аббас». На які чесноти великого правителя звертає увагу просвітник? Які чесноти Аббаса I Великого можете згадати ви?

Мислю творчо

Уявіть себе мандрівником/мандрівницею Нового часу. Укладіть розповідь про життя східних народів на основі поданих пам'яток образотворчого мистецтва Індії і Персії.

Бенкет Бабура в палаці Музаффар мірзи в Білому саду в Гераті (мініатюра з рукопису «Бабур-наме», XVI ст.)

Прийом у шаха Аббаса I Великого (фреска XVII ст.)

**Ці дати допоможуть вам зрозуміти історію.
Запам'ятайте їх:**

- 1526–1857 рр.** Держава Великих Моголів в Індії
1502–1736 рр. Держава Сефевідів у Персії

Практична робота. Китай і Японія в XVI–XVIII ст.

1. ДОСЛІДЖУЄМО ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КИТАЮ І ЯПОНІЇ ЗА ІСТОРИЧНИМИ ДОВІДКАМИ

Об'єднайтеся в групи. Опрацюйте історичні довідки про Китай і Японію та визначте особливості політичного устрою і господарського розвитку цих країн у XVI–XVIII ст. Складіть запитання до текстів і запропонуйте своїм однокласникам/однокласницям дати на них відповідь.

КИТАЙ в XVI–XVIII ст.

У XVI ст. в Китайській імперії панувала імператорська **династія Мін**. Імператор управляв країною, спираючись на численних чиновників.

Китай залишався аграрною країною. Політика імператорів сприяла розвитку сільського господарства, удосконаленню знарядь праці й технологій обробітку землі. Розвивалася іригаційна система, у спорудженні якої китайці використовували бамбукові труби, водяні колеса.

Найбільшим землевласником був імператор. Селяни могли отримати землю в довгочасне користування за плату й виконання повинностей. Вони також працювали на будівництві міст, палаців, каналів.

Традиційно в Китаї розвивалося ремесло. Існували як дрібні родинні майстерні, так і великі державні. Діяли також мануфактури, що використовували найману працю.

У 20-х роках XVII ст. внутрішнє і зовнішнє становище імперії Мін значно погіршилося. У середині країни наростало безвладдя, викликане нескінченною боротьбою за владу. Надмірні податки повністю зруйнували господарства селян.

У середині XVII ст. в країні розгорнулася селянська війна під проводом Лі Цзичена. Для боротьби з повсталими військове керівництво запросило до Китаю войовничих маньчжурів. Ті допомогли придушити повстання, але приступили до завоювання всієї країни. Династія Мін зазнала поразки. Згодом на території Піднебесної запанувала маньчжурська **династія Цин** (до XX ст.).

У XVI–XVII ст. Китай дедалі більше потерпав від перенаселення, браку землі й грошових ресурсів. Відчувалася технологічна відсталість від Заходу. Спроби династії Цин подолати кризові явища шляхом зовнішніх завоювань не мали успіху. Хоч територія імперії зросла більш як удвічі, війни виснажували ресурси держави. Іншою проблемою було поступове зростання впливу європейців. Щоб запобігти перетворенню Китаю на колонію, правителі династії Цин у **1757 р.** перейшли до **політики самоізоляції** й закрили країну для іноземців.

Імператор Хун Тайцзи — перший імператор династії Цин (малюнок XVII ст.)

ЯПОНІЯ в XVI–XVIII ст.

Політичний розвиток Японії в XVI ст. характеризувався боротьбою за централізацію держави й зміцнення авторитету імператора. Цей час кровопролитних війн дістав назву періоду Трьох Сьогунів. У 1582 р. загинув один із лідерів об'єднання країни — Ода Нобунаґа. Саме він реформував японське військо. Нобунаґа розмежував два стани — військовий (самурайський) і селянський; удосконалив систему мобілізації; укріпив дисципліну; вперше почав масово використовувати вогнепальну зброю.

Сьогуну керували країною, спираючись на військову силу самураїв. У **1603 р.** імператор надав посаду сьогуна Токуґаві Ієясу, який відтак став засновником **сьогунату Едо** (сьогунат Едо існував до 1867 р.).

За часів сьогунату розпочалися гоніння на християн, які раніше вільно сповідували свою віру. Щоб запобігти підтримці японських християн, у 1639 р. усім європейським й американським суднам було заборонено прибувати до Японії.

Водночас уряд сприяв встановленню торговельних зв'язків з європейцями. Однак згодом єдиними торговельними партнерами залишилися португальці. Фактично Японія перейшла до **режиму самоізоляції** («Сакоку») в контактах з європейськими державами. Проте зберігалися дипломатичні й торговельні зв'язки з традиційними партнерами Японії: Китаєм, Кореєю, Рюкю і айнами.

Японське суспільство періоду Едо складалося з чотирьох великих груп: самураїв, селян, ремісників і купців. Країною керували винятково представники першого стану. Поза становою системою перебували парії, які займалися непрестижними роботами.

Панівними релігіями Японії були синто і буддизм. Християнство було заборонене, тому його послідовники перебували в підпіллі. Великим впливом користувалося оновлене конфуціанство.

Господарство Японії залишалось натуральним. Монети хоч і перебували в обігу, однак податки й платні сплачували рисом. Загалом протягом XVII ст. площа орних земель зросла вдвічі, відбувалося вдосконалення знарядь праці, поширилося вирощування технічних культур — коноплі, бавовни, чаю, ріпаку й різноманітних барвників.

Поступово, хоч і повільно порівняно з європейськими країнами, розвивалась промисловість: лісове господарство, солеваріння, гончарство, виготовлення товарів широкого вжитку. Була налагоджена мережа морських і сухопутних шляхів, з'явилася японська поштова служба гінців.

Міста в Японії переважно виконували роль адміністративних центрів. У столиці Японії Кіото розташовувалися резиденції імператорів, а головним містом уряду було Едо.

Протягом двох століть японське суспільство не знало соціальних катаклізмів, через що період Едо називають добою «миру Токуґава».

Варто запам'ятати!

Самураї — військовий стан в Японії XII–XIX ст.

Сьогунат — особлива система управління в Японії XVII–XIX ст., коли імператор залишався верховним жерцем синтоїзму й лише вважався главою держави. Реальна влада зосереджувалась у руках сьогуна.

Політика самоізоляції — напрям зовнішньої політики держави, який полягає в обмеженні контактів держави з іншими країнами.

2. ДОСЛІДЖУЄМО КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ ЯПОНІЇ І КИТАЮ

Уявіть, що ви відвідуєте експозицію музею «Мистецтво Китаю і Японії XVI–XVIII ст.».

Підготуйте словесну екскурсію експозицією «Культурна спадщина Японії XVI–XVIII ст.».

Виставка «Культурна спадщина Японії XVI–XVIII ст.»

Правила хайку від Мацуо Басьо

- **Сабі** (японською) — зосередженість, спокійна радість самотності;
- **Сіфі** — усвідомлення гармонії прекрасного;
- **Наусомі** — глибина проникнення

Приклад хайку:

Старезний став! Стрибнула жаба. Сплеск води.

Портрет Мацуо Басьо
(гравюра роботи художника Кацусіка Хокусая, 1807 р.)

Мацуо Басьо (1644–1694 рр.) — японський поет, якого порівнюють з Петраркою. Найвеличніший автор особливого жанру поезії — *хайку* — трирядкових неримованих віршів з порядком і кількістю складів 5-7-5. Хайку не можна було писати на теми політики, релігії, кохання.

Уявіть себе японським поетом; керуючись правилами укладання віршів, напишіть свій приклад хайку. Поміркуйте, якими якостями має володіти митець, щоб творити в жанрі хайку.

Ідзумо Окуні

Театр кабукі (сучасна Японія)

Ідзумо Окуні (1571/1572–? рр.) — засновниця жанру «дивакуватих танців» — кабукі-одорі, які згодом лягли в основу японського театру *кабукі*. Спочатку акторами виступали виключно жінки. Головними темами творчості кабукі були сценки з повсякденного життя.

Однак часто вистави мали непристойний характер і супроводжувалися бешкетами. Тому з часом уряд заборонив виступи жінок. Із середини XVII ст. в театрі кабукі акторами виступають виключно чоловіки.

Маски театру Но — неодмінний атрибут акторів театру для еліти японського суспільства. У 1615 р. театр Но було проголошено «церемоніальним театром» правлячих верств. Вистави приурочувалися до різних визначних подій. Бути запрошеним на таку виставу було великою честю.

Португальський корабель
(малюнок XVII ст.)

Замок Едо (малюнок XVII ст.)

В образотворчому мистецтві Японії традиційно перевага надавалася оспівуванню краси природи. Однак художники зображували й сцени з повсякденного життя, важливі події, громадських і політичних діячів.

Розгляньте японські мініатюри та розкажіть, яку інформацію про життя японського суспільства вони повідомляють.

3. ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

За допомогою інтернет-дodatка (<https://cutt.ly/4b8m8iv>) підготуйте власний творчий ілюстрований проєкт «Культурна спадщина Китаю доби XVI–XVIII ст.».

Презентуйте проєкт однокласникам/однокласницям.

Токугава Ієясу
(мініатюра XVII ст.)

Узагальнення з розділів 5-6 «Епоха Просвітництва», «Східний світ у XVI–XVIII ст.». Узагальнення з курсу

1. ІСТОРИЧНІ СЛОВЕСНІ ХМАРИНКИ

Розгляньте хмаринки й виконайте завдання:

1. Поясніть, що може «розповісти» кожне зі слів хмаринок.
2. Об'єднайте слова хмаринок у тематичні групи, обґрунтуйте свій вибір.
3. Об'єднайтеся в групи та складіть тематичні речення зі словами історичних хмаринок.

Узагальнюємо знання
<https://cutt.ly/Vv3Kcno>

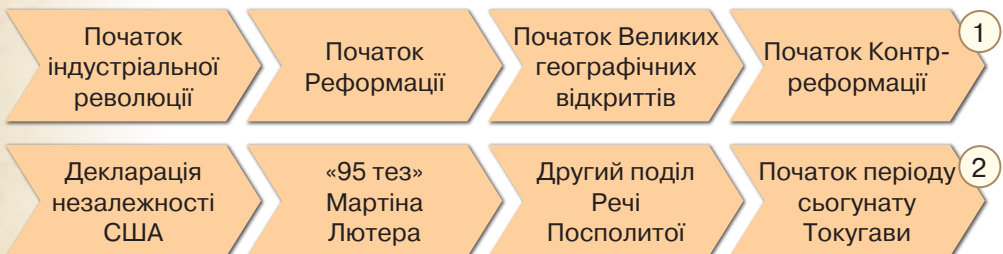

Вебквест
«Світ Ранньомодерної доби»
<https://cutt.ly/2hBgdfH>

2. ХРОНОЛОГІЧНІ ЛАНЦЮЖКИ

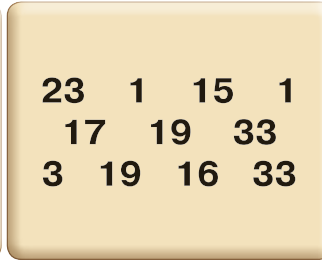
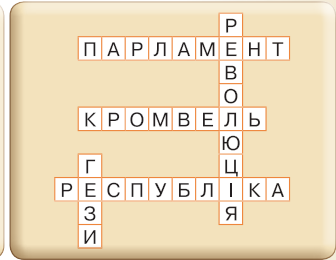
Розгляньте запропоновані хронологічні ланцюжки й виконайте завдання:

1. Упорядкуйте події, зазначені на ланцюжках, у хронологічній послідовності.
2. Поясніть, історію яких держав, народів, процесів Ранньомодерної доби відображено в хронологічних ланцюжках.
3. Назвіть історичні дати, які варто вписати в кожному сегменті ланцюжків.
4. Доберіть події з історії України, які відбувалися одночасно або в хронологічних межах поданих послідовностей.

3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Розгадайте історичне лото: визначте, які історії Ранньомодерної доби закодовані у клітинках, дайте назву клітинкам.

**4. ПОРІВНЮЄМО ТРАДИЦІЙНІ СХІДНІ СУСПІЛЬСТВА
З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ
РАНЬМОДЕРНОЇ ДОБИ**

Заповніть у зошиті порівняльну таблицю. Визначте спільні й відмінні риси в розвитку суспільств Китаю і Японії та західноєвропейських держав (на вибір).

Характеристики	Китай/Японія	_____
Характер влади		
Релігійні відносини		
Відносини влади і людини		
Структура суспільства		
Риси розвитку господарства		

5. ЩО МИ ЗНАЄМО З ТЕМИ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал теми за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за посиланнями або за допомогою смартфона зчитайте QR-код.

<https://forms.gle/LXkKVS4Dy6WBsfYm8>

Бажаємо успіхів!

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*

Редакторка *Л. П. Марченко*

Фахові редактори *З. В. Бондар, О. О. Колпакова, А. С. Посуцько*

Головна художниця *І. П. Медведовська*

Художня редакторка *К. В. Берсенєва*

Технічний редактор *Е. А. Авраменко*

Коректорки *Л. А. Еско, С. В. Войтенко*

Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти для підручника розроблено у картографічній редакції УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

В оформленні підручника використано фотографії з вільних джерел Інтернету.

На обкладинці — фрагмент картини Сальвадора Далі

«Відкриття Америки Христофором Колумбом» (1958–1959 рр.).

На першому форзаці зображено фрагмент східного боку пам'ятника Великим географічним відкриттям у португальському м. Лісабон. Монумент спроектований у 1940 р. архітектором Хосе Анджело Коттінелі Тельмо й скульптором Леопольдо де Альмейда, урочисто відкритий у 1960 р. поряд з Беленською баштою і Монастирем еронімітів — місцем, звідки 8 липня 1497 р. відпливла на пошуки морського шляху в Індію експедиція на чолі з Васко да Гамою.

Висловлюємо подяку Братам Капрановим (Канал ім. Т. Г. Шевченка <https://cutt.ly/1oVjq3j>)
за надані відеоматеріали для підручника.

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 15,552 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 14,00 + 0,55 форзац.

Зам. №

Тираж 204 869 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр “Оріон”»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

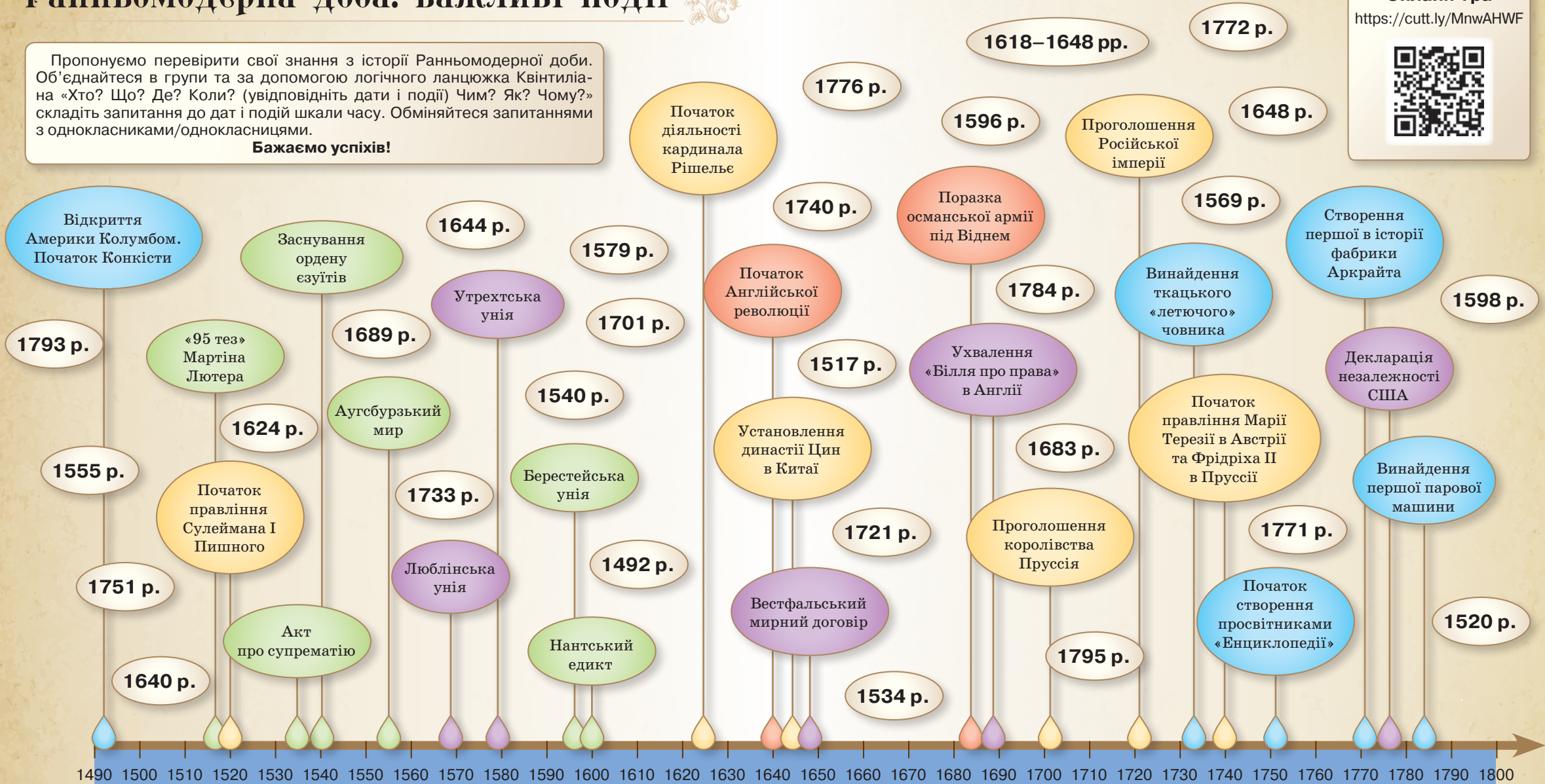
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

Ранньомодерна доба: важливі події

Пропонуємо перевірити свої знання з історії Ранньомодерної доби. Об'єднайтеся в групи та за допомогою логічного ланцюжка Квінтиліана «Хто? Що? Де? Коли? (увідповідніть дати і події) Чим? Як? Чому?» складіть запитання до дат і подій шкали часу. Обміняйтеся запитаннями з однокласниками/однокласницями.

Бажаємо успіхів!

Онлайн-гра
<https://cutt.ly/MnwAHWF>

Доба сьогунату Едо в Японії (1603–1867 рр.)

Держава Великих Моголів в Індії (1526–1857 рр.)

Держава Сефевідів у Персії (1501–1736 рр.)

Доба Високого Відродження

Доба Пізнього Відродження

Доба бароко в європейському мистецтві

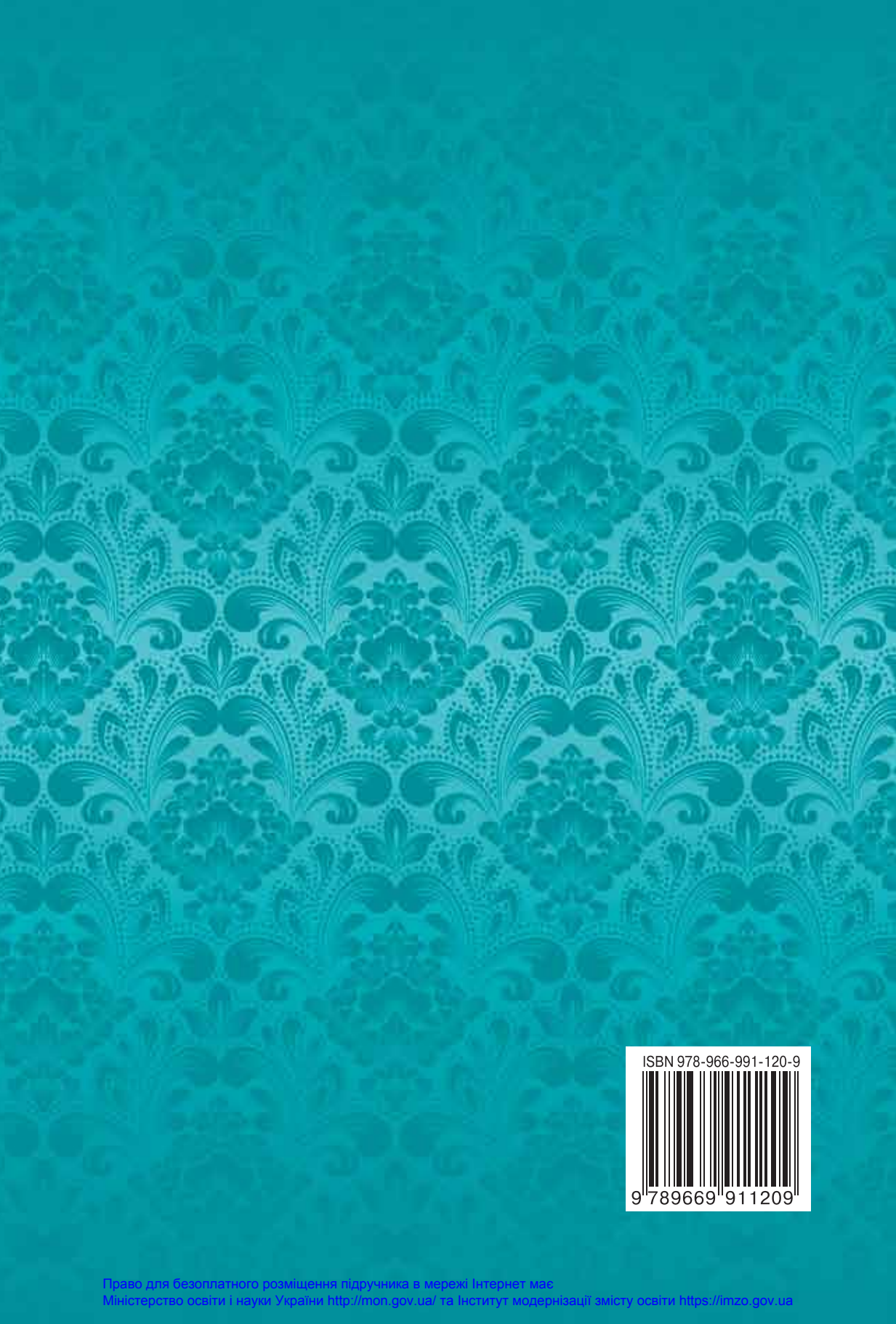
Доба Просвітництва. Панування класицизму в мистецтві

Поділи Речі Посполитої

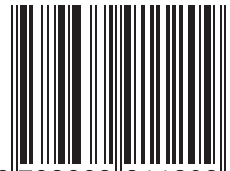
Ранньомодерна доба

Тридцятилітня війна

Початок індустріальної (промислової) революції в Англії

ISBN 978-966-991-120-9

9 789669 911209